

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

<u>YIL / YEAR</u>	<u>CİLT / VOLUME</u>	<u>SAYI / NUMBER</u>	<u>ISSN</u>	<u>e-ISSN</u>
45	135	266	0255-0644	2822-342X

100
TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

SAYI:
266

EYLÜL - EKİM 2023
SEPTEMBER - OCTOBER 2023

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

266

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI

Journal Of Turkic World Researches

ISSN: 0255-0644

E-ISSN: 2822-342X

2023 / 266

EYLÜL - EKİM

SEPTEMBER - OCTOBER

DergiPark
AKADEMİK

EBSCOhost

TÜRKİYE DIYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DIYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES
مركز البحوث الإسلامية
وقف الديانة التركي

SÖBIAD

intihal.net

ACARINDEX

İstanbul - 2023

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Journal Of Turkic World Researches - ISSN: 0255-0644

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

The Foundation Of Researches About Turks All Around The World

Kurucusu / Founder

Prof. Dr. Turan YAZGAN

Sahibi / Owner

Közhan YAZGAN

Dizgi / Typesetting

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yuluğ Tekin Dizgi Merkezi

İletişim Adresi / Management Center

Kemalpaşa Mah. Bukalidede Sok. No: 4 Saraçhane - İstanbul / TÜRKİYE

Tel: (0212) 511 10 06 / Belgegeçer: (0212) 520 53 63

İnternet adresleri: www.tdadergi.com - www.turan.org.tr / **e-posta:** tdav@turan.org - dizgi@turan.org

Posta Çeki Hesabı Numarası: İstanbul Aksaray PTT Şubesi - 141720

Vakıfbank İstanbul Fatih Şubesi: TR76 0001 5001 5800 7287 8397 25

Baskı / Press

Aktif Matbaa ve Reklam Hizmetleri Sanayi Tic. Ltd. Şti. Söğütlüçeşme Mah. Halkalı Cad. No: 245

Küçükçekmece / İstanbul **Telefon:** 0212 98 93 54

Yayın Türü

2 Aylık, Süreli, Uluslararası, Hakemli

EBSCO PUBLISHING

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, **Ebsco Publishing** tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.

Ebsco Publishing: www.ebscohost.com/titleLists/poh-coverage.pdf adresinden takip edebilirsiniz.

ISSN: 0255-0644

E-ISSN: 2822-342X

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI»

Bakanlar Kurulu'nun 20.7.1980 tarih ve 8/1307 sayılı kararıyla kamu yararına hizmet veren vakıf olarak kabul edilerek vergi muafiyeti tanınmış olan

«TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI»nın hakemli, uluslararası, süreli ilmî yayın organıdır.

Adedi	1 Yıllık Yurt Dışı Abonelik / Subscription	1 Yıllık Yurt İçi Abonelik	Kurumsal Abonelik
100 TL	80 \$ veya karşılığı Türk Lirası	600 TL	1200 TL

Şeref Kurulu / Honorary Board		
Prof. Dr. Eyyüp AKTEPE	Prof. Dr. Nevzat ATLIĞ	Prof. Dr. İnci ENGINÜN
Prof. Dr. İsmail Hakkı DÜĞER	Prof. Dr. Birol EMİL	Prof. Dr. Mustafa ERKAL
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN	Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU	Prof. Dr. Metin KARAÖRS
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	Prof. Dr. Fadil HOCA	Prof. Dr. Bolat MYRZALİYEV
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK	Prof. Dr. Edalet MURADOV	Prof. Dr. Gültekin RODOPLU
Prof. Dr. Emin ÖZBAŞ	Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK	Prof. Dr. Almas ŞAYHULOV
Prof. Dr. Yümnü SEZEN	Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV	
Prof. Dr. Ramazan TAŞDURMAZ	Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN	

Yayın Kurulu / Editorial Board	
Prof. Dr. Abdurrahman ALİY	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ	<i>Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Prof. Dr. Köksal ŞAHİN	<i>Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	<i>Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı</i>
Prof. Dr. Mehmet YÜCE	<i>Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Doç. Dr. Turhan ADA	<i>Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü</i>
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim AKIŞ	<i>İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Böl.</i>

Danışma Kurulu / Advisory Board	
Antropoloji	Prof. Dr. Mustafa AKSOY • <i>Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı</i> Doç. Dr. Kürşat GÜLBEYAZ • <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü</i>
Coğrafya	Prof. Dr. Cemalettin ŞAHİN • <i>Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü</i> Dr. Öğr. Üyesi Muhsin KADIOĞLU • <i>İstanbul Teknik Üniversitesi, Denizcilik Fakültesi, Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü</i>
Dil	Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ • <i>Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları Bölümü</i> Prof. Dr. Vahit TÜRK • <i>İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>
Felsefe	Prof. Dr. Ayhan BIÇAK • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i> Doç. Dr. Cahid ŞENEL • <i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü</i>
Hukuk	Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ • <i>İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü</i> Prof. Dr. Faruk ANDAÇ • <i>Çağ Üniversitesi, Hukuk Fakültesi</i>
İktisat	Prof. Dr. Mustafa DELİCAN • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü</i> Prof. Dr. Kutluk Kağan SÜMER • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Ekonometri Bölümü</i>
İşletme	Prof. Dr. Aycamal KANTÖRÖEVA • <i>Uluslararası Kantörö Şaripoviç Toktomamatov Üniversitesi / Kırgızistan</i> Doç. Dr. Fariz AHMADOV • <i>Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi / Azerbaycan</i>
Maliye	Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN • <i>Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü</i> Doç. Dr. Volkan YURDADOĞ • <i>Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü</i>
Siyaset Bilimi	Doç. Dr. Pınar ÖZDEN CANKARA • <i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fak., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Böl.</i>
Sosyoloji	Prof. Dr. Veysel BOZKURT • <i>İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü</i> Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN • <i>Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>
Tarih	Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ • <i>Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i> Doç. Dr. Muzaffer ÜREKLİ • <i>Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>
Uluslararası İlişkiler	Prof. Dr. Kutay KARACA • <i>İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i> Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR • <i>Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>

Editör Kurulu / Editorial Board			
Doç. Dr. Gökmen KILIÇOĞLU	Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	gokmenkiloglu@duzce.edu.tr
Doç. Dr. Serkan KEKEVİ	Teknik Editör	<i>Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	serkankekevi@gmail.com
Mehmet Töre YILDIRIM	Yabancı Dil (İngilizce) Editörü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	yayin@turan.org

Alan Editörleri / Field Editors			
Prof. Dr. Salih OKUMUŞ	Edebiyat	<i>Priştine Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	salihokumus@gmail.com
Öğr. Gör. Cansever KAYAPUNAR KESGÜL	Edebiyat	<i>Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü</i>	cansever.kayapunar@yeniyuzuil.edu.tr
Doç. Dr. Suat KOL	Eğitim Bilimleri	<i>Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü</i>	skol@sakarya.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz POYRAZ	Eğitim Bilimleri	<i>İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü</i>	cengiz_poyraz@yahoo.com
Dr. Ayça Özer DEMİRLİ	Sanat Tarihi	<i>Sanat Tarihçisi, Müze Araştırmacısı</i>	moonozet@hotmail.com
Doç. Dr. Kader ÖZLEM	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	<i>Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü</i>	kaderozlem@gmail.com
Doç. Dr. Yavuz CANKARA	Siyasi, İktisadi ve İdari Bilimler	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü</i>	yavuz.cankara@bilecik.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen ÇATLI ÖZEN	Sosyoloji, Felsefe	<i>İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü</i>	gokcenozen@aydin.edu.tr
Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM	Tarih	<i>İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü</i>	kursatyildirimtr@yahoo.com
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY	Tarih	<i>Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü</i>	yunusemretekinsoy@gmail.com

Dergi Yönetimi / Journal Management			
Saadet Pınar YILDIRIM	Yazı İşleri Müdürü	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	tdav@turan.org
Emel GÖKAY	Dergi Sekreteryası	<i>Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı</i>	dizgi@turan.org
Baykal AYDEMİR	Dergi Sekreteryası		baykalaydemir38@gmail.com

Hakem Kurulu / Reviewer Board

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK • Ardahan Üniversitesi,
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Bülent BAYRAM • Kırklareli Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Ülger BULDUK • Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV • Hakas Devlet Üniversitesi,
Arkeoloji Etnografya ve Bölgesel Tarih Bölümü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU • Izmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Recai COŞKUN • Bakırçay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dekanı / Türkiye

Prof. Dr. Svetlana ÇERVONOJE • Nicolaus Copernicus Üniversitesi,
Tarih Bölümü / Polonya

Prof. Dr. Sebahat DENİZ • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Orhan DOĞAN • Kahramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı / Türkiye

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ • Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Feridun Mustafa EMECEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Güllühan ERCİLASUN • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Reşat GENÇ • Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü
- Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Abdülcebbar GÖKLENOV • Türkmenistan Azadi Üniversitesi,
Tarih Bölümü - Emekli / Türkmenistan

Prof. Dr. Saadettin Yağmur GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi,
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL • Çanakkale Üniversitesi Eski Rektörü -
Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Necdet HACIOĞLU • Balıkesir Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli
Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Gazi Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Yıldız KOCASAVAŞ • İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,
Hasan Ali Yücel Eğitim Fak., Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Abdullah KÖK • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Zeki KUŞOĞLU • Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Emine Gürsoy NASKALI • Marmara Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili ABD / Türkiye

Prof. Dr. Türker ÖZDOĞAN • George Washington Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü / ABD

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Metin ÖZKUL • Süleyman Demirel Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Recep SEYMEN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkiler Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sabri SÜMER • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Biyojoloji Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN • Kayseri Üniversitesi Eski Rektörü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Valentina TUGUJEKOVA • Hakas Devlet Üniversitesi,
Dil Edebiyat ve Tarih Enstitüsü / Hakasya - Rusya

Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN • Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. İsmail YAKIT • Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi ve Felsefi Ana Bilim Dalı - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT • Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Durali YILMAZ • İstanbul Kültür Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Emekli / Türkiye

Prof. Dr. Osman YORULMAZ • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Mualla Uydu YÜCEL • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Bölümü / Türkiye

Prof. Dr. Sergei ZAHARIA • Komrat Devlet Üniversitesi / Gagauzeli

Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA • Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,
Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan

Doç. Dr. Celil BOZKURT • Düzce Üniversitesi,
Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Uğur GÜRSÜ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yavuz HAYKIR • Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Cemile KINACI • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Dinçer KOÇ • İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Ömer KURTBAĞ • Erciyes Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Işıl TUNA PINAR • Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Yunus Emre TANSU • Gaziantep Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Elvin YILDIRIM • İstanbul Aydın Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Doç. Dr. Meşkure YILMAZ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞLU • İstanbul Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ergün Öz AKÇORA • Bingöl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Emekli / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN • İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
İktisat Bölümü, İktisat Sosyolojisi Anabilim Dalı / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Neşe İŞİK • İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Yasin ŞERİFOĞLU • Kastamonu Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN • İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Aygün ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü / Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Erol ÜLGEN • İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı / Türkiye

Dr. Murat KARATAŞ • Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Bölümü / Türkiye

Türk Dünyası Araştırmaları'na Gönderilecek Yazılarda Uyulması Gereken Kurallar

1. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA), Türkiye ve Türk Dünyası ile ilgili akademik çalışmalarını teşvik etmeyi, bu çalışmalar için bir veri tabanı oluşturmayı, alanla ilgili bilimsel, eleştirel çalışmaların yayımlandığı bir platform olmayı amaçlamaktadır. TDA; sosyal ve beşeri bilimler alanında iki aylık dönemlerde (Ocak-Şubat; Mart-Nisan; Mayıs-Haziran; Temmuz-Ağustos; Eylül-Ekim; Kasım-Aralık) yayın yapan, hakemli, uluslararası, akademik bir dergidir.

2. Yayın Kurulumuzca, 120. ciltten (Eylül-Ekim 2018) itibaren TDA'da yayınlanacak çalışmalarda Orta Asya: *Türkistan*; Maveraü'n-Nehir: *Aşağı Türkistan*; Amu-Derya: *Ceyhun*; Sir-Derya: *Seyhun*; Türk Cumhuriyetler; *Türk Cumhuriyetleri* gibi milli terimlerimizin kullanılması uygun görülmüştür. Yazarlar, yayın kurulumuz tarafından yayınlanacak yazılarda, bu terimlerin otomatik olarak değiştirilebileceğini kabul etmiş sayılırlar.

3. Makale Hazırlama:

a. TDA'ya gönderilen bütün yazılar dergipark sistemi üzerinden <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tda> adresimize gönderilmelidir.

b. Gönderilen makalelerin dergi yazım kurallarına uygunluğu ilk olarak dergi sekreteryası tarafından kontrol edilecek, dergi yazım kurallarına uygun hazırlanmış makaleler teknik düzeltme talepleri ile birlikte yazarlarına geri gönderilecektir.

c. Dergimize gönderilen çalışmalar değerlendirme sürecinin herhangi bir basamağında benzerlik tespit yazılımı (intihal.net) ile taranmaktadır. Benzerlik oranı yüzde 15'in üzerinde olan çalışmalar yazarına iade edilir.

d. Gönderilen makalelerde yazar adı soyadı, kurumu ve/veya yazarı tıbbi bilgilere yer verilmemelidir.

e. Gönderilen bütün makalelerle birlikte ayrı bir başlık sayfası da sisteme yüklenmelidir. Bu sayfa;

• Makalenin başlığını ve makalenin amacını içeren en fazla 50 kelimelik açıklamayı,

• Yazarların isimlerini, kurumlarını ve eğitim derecelerini,

• Yazarların ORCID numaralarını,

• Varsa mali destek bilgisi ve diğer destek kaynakları hakkında detaylı bilgiyi,

• Sorumlu yazarın ismi, adresi, telefonu (cep telefonu dahil) ve e-posta adresini,

• Makale hazırlama sürecine katkıda bulunan ana yazarlık kriterlerini karşılamayan bireylerle ilgili bilgileri,

• Makale daha önceden bir bilimsel toplantıda sunulduysa, ilgili bilimsel toplantının detaylı bilgilerini içermelidir.

f. **Teknik Bilgiler:** TDA'ya gönderilen bütün yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, 1.5 pt satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar 8 punto (normal) Times New Roman Türk fontu ile dizilmelidir. Sayfa kenarlarında 3'er cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Paragraflar 1 cm (4 karakter) içeriden başlatılmalıdır. Makaleler PC uyumlu *Microsoft Word* veya ".doc" uzantılı belge oluşturmaya elverişli herhangi bir kelime işlem programında, eski harfli metinler ise *Universal Word* ve benzeri programda yazılmış olmalıdır. Yazarlar istedikleri transkripsiyon sistemini kullanabilirler. Ancak dizgi imkânları da göz önünde bulundurularak, mümkün olduğunca Türkiye'de yaygın olarak kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılması gerekir. Özel bir yazı karakteri kullanılmış ise, belgeyle birlikte söz konusu karakterlerin fontlarının da gönderilmesi gerekmektedir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil *eğik* harflerle yazılmalıdır. Alıntılar *eğik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın iki yanından 1 cm içeride, blok hâlinde, 1 satır aralığıyla ve 9 punto ile yazılmalıdır.

g. **Anahtar Sözcükler:** Makaleler en az 3 en fazla 5 anahtar kelimeyle birlikte gönderilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanıp ilgili özetin altına yazılmalıdır.

h. **İngilizce Genişletilmiş Özet:** Türkçe yazılan makalelerin uluslararası platformda görünürlüğü ve atf oranını arttırmak amacıyla, yalnızca araştırma makaleleri için 850-1000 kelime arasında İngilizce geniş özet hazırlanmalı, makalenin kaynakçasının arkasına eklenmelidir. İngilizce geniş özet makalenin hipotezini, çıkarımlarını ve yorumlarını kapsamlı bir biçimde özetleyecek şekilde hazırlanmalıdır.

i. **Makale İçi Başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

4. **TDA'nın dili** Türkiye Türkçesi'dir. Makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınacaktır. Gerek görüldüğü hallerde, Çağdaş Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilir.

5. Yazılarda kullanılacak şekil, resim vb. malzemenin orijinalinin yüksek yoğunlukta taranmış "jpeg" formlarının veya kaliteli fotoğraflarının gönderilmesi şarttır.

6. Çeviri türündeki yazılarda, orijinal makalenin yazarından alınan izin ile orijinal makalenin bir kopyası ve asıl metnin tam bibliyografik künye bilgilerini içeren dosyalar da dergipark makale sistemine yüklenmelidir.

7. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

8. Yayımlanmayan yazılar, istek halinde iade edilebilir.

9. Değerlendirme sürecinden geçmiş çalışmaların iadesi için yazarın (çoklu çalışmalarda bütün yazarların) ıslak imzasını içeren dilekçeleri ile dergi yönetimine başvurmaları gerekmektedir.

10. Dergimizde yayınlanmak istenen aşağıda sayılan türdeki çalışmalarda Etik Kurul İzin Belgesi sunulması gerekmektedir:

• Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,

• İnsan ve hayvanların (materyal / veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,

• İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,

• Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,

• Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Ayrıca;

• Olgu sunumlarında "Aydınlatılmış Onam Formu"nun alındığının belirtilmesi,

• Başkalarına ait örnek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,

• Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

11. Kaynak gösterme: Dipnotlar, atıf ve açıklama için kullanılabilir. İki hâlde de sayfa altında gösterilir. Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, bu referansta, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgilerin tümü, aşağıdaki sırayla yer alır:

Yazar adı ve soyadı, eser adı, yayına hazırlayan (veya editör), çeviren veya çizer adı ve soyadı, cilt, basım, baskı ve yayın bilgisi (cilt sayısı, basım sayısı, baskı sayısı, seri adı, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi), cilt numarası ve sayfa numaraları. Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler kısaltılarak verilir.

a. Yazar Adı: Bir eserde yazar, kişi veya tüzel kişi (kurum, kuruluş gibi) özelliğini taşıyabilir. Dipnotta, yazar adları, kaynak kitabın iç kapağında verildiği şekilde tekrarlanır. Yani önce yazar adı (varsın önce ilk, sonra ikinci adı), sonra yazarın soyadı belirtilir.

b. İki veya üç yazarlı eserlerde, her yazarın adı, eserin iç kapağında verilen sırayla ve aralarına virgöl konularak verilir.

c. Üçten fazla yazarı olan eserler için, sadece ilk yazarın adı ve soyadı verildikten sonra 've diğerleri' anlamına gelen 'v.d.' veya Latince 'et. al.' ibaresi kullanılır.

d. Atıf yapılan eserin iç kapağında herhangi bir yazar adı verilmemişse ve eserin yazar/yazarları başka sayfa veya kaynaklardan da elde edilememişse, o zaman dipnot, eser adıyla başlar. Ancak, eserin yazarları başka sayfa veya kaynaklardan doğru olarak saptanmışsa, o zaman bu adlar, atıf yapılan eserin iç kapağında bir yerden elde edildiklerini göstermek üzere, parantez içine alınır.

e. İç kapakta, yazarın takma veya müstear adı kullanılmışsa, bu ad dipnotta da aynen verilir. Ancak, yazarın gerçek adı biliniyorsa veya saptanmışsa, takma addan sonra bir parantez veya köşeli parantez içinde gösterilebilir.

f. Kitap Adı: Kitap adı, atıf yapılan eserin iç kapağında olduğu şekilde verilir. Ancak, kitap adı, hem asıl ad, hem de tamamlayıcı ikinci ve/veya üçüncü adlardan oluşmuşsa, o zaman asıl ad ve tamamlayıcı ikinci ad arasında, iç kapakta olmasa bile iki nokta üst üste konur. Böylece, asıl ve tamamlayıcı adın birbirine karıştırılması önlenir.

g. Dipnotlarda kitap adları, koyu renk harflerle yazılır ve kitap adından hemen sonra virgöl konur.

h. Süreli yayınların adları, kitap adları gibi koyu renk harflerle yazılır.

i. Yayına Hazırlayan (veya Editör), Çeviren, Resimleyen, Çizen vb.'nin Adları: Kitap, makale gibi eser adlarından sonra, eğer varsa, yukarıda belirtilen kişi/kişiler, 'yayına hazırlayan, editör, çeviren vb.' dendiikten sonra, iki nokta üst üste konarak gösterilir. İstenirse, bu işlev adları, 'yay. haz., ed., çev., çiz.', şeklinde kısaltılarak da verilebilirler.

j. Makale Adı: Makale yazarı/yazarlarının adından sonra virgöl konur. Virgülden sonra makale adı, çift tırnak içinde verilir. Makale adından sonra yine virgöl konur. Bunu kitap adı gibi yazılan süreli yayının adı izler.

k. Tez Adı: Yayınlanmış tezlerin adları, makale adı gibi çift tırnak içinde verilir.

l. Ansiklopedi Maddelerinin Adları: Makale adı gibi verilir.

m. Elektronik kaynaklara ilişkin dipnotlarda ise,

i) Eser, aynı zamanda daha önce basılı halde yayınlanmışsa, o zaman, önce yazının yer aldığı ilk kaynağın referans dipnotu, sonra parantez içinde 'çevrimiçi' ibaresi ve daha sonra da eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ile siteden yararlanılan tarih verilir.

ii) Eğer eser daha önce basılı halde yayınlanmamışsa, varsa yazarın adı ve soyadıyla eser adı, sonra 'çevrimiçi' ibaresi ile eserin yer aldığı elektronik kaynağın site adı ve siteden yararlanılan tarih verilir.

n. Cilt, Basım, Baskı ve Yayın Bilgisi: Dipnotlarda, yazar adı, eser adı, çeviren, çizen, hazırlayan kişilerin adlarından sonra, cilt, basım, baskı ve yayın bilgileri, Madde 20/a'daki sıraya uygun biçimde verilir.

i) **Cilt bilgisi:** Yukarıda belirtilen cilt bilgisi, genel olarak atıf yapılan kitaplar için geçerlidir. Bir kitap, sadece bir ciltten ibaretse, cilt bilgisi verilmaz. Kitap birden fazla cilt halinde yayınlanmışsa, bu durumda, kitabın kaç ciltten oluştuğu, örneğin 4 c. şeklinde belirtilir. Cilt sayısından sonra virgöl konur ve eğer varsa basım ve baskı sayıları verilir.

ii) **Basım, baskı bilgisi:** Atıfta bulunulan eser ilk basım (edition) ise, dipnotta basım sayısı belirtilmez. Ancak eserin, 2. veya daha sonraki basımlarından yararlanıldıysa, o zaman basım sayısı, 2. bs., 3. bs., şeklinde belirtilir.

Atıf yapılan eserin basım sayısının yanı sıra, baskı (print, printing) sayısı da mevcutsa, bu sayı da, basım bilgisinden sonra virgöl konarak gösterilir. Örneğin, 3. bs., 12. bsk. gibi.

iii) **Yayın bilgisi:** Bu bilgi, atıf yapılan eserin yayım yeri, eseri yayımlayan kuruluş ve eserin yayım tarihinden oluşur. (İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999 gibi) Yayım yeri ile yayımcı kuruluş arasında virgöl konur.

Atıfta bulunulan eserde yayım yeri yoksa, bu durum 'y.y.' (yayım yeri yok) kısaltmasıyla, yayımcı kuruluşun adı yoksa, yine 'y.y.' (yayımcı yok) kısaltmasıyla ve yayım tarihi belirtilmemişse 't.y.' (tarih yok) kısaltmasıyla gösterilir.

Eserin iç kapağında yayım tarihi belirtilmemişse, ancak iç kapağın arkasında copyright tarihi (© sembolünden sonra verilen tarih) gösterilmişse, o zaman bu tarih, dipnotta yayım tarihi olarak verilir.

iv) **Cilt ve Sayfa Numaraları:** Dipnotlarda, kitap, süreli yayın, ansiklopedi, tez gibi eserlerin hangi cildinden alıntı yapıldığını göstermek için, ilgili cilt numarası büyük Romen rakamıyla verilir. Bundan sonra virgöl konur ve hemen ardından alıntı yapılan sayı, virgöl, yayım yılı, virgöl, ilgili sayfa veya sayfaların numarası verilir. (Örnek: C: IV, No: 4, 1995, s. 1 gibi)

o. Arşiv Belgelerine Yapılan Atıflar: Bu tür atıflar için verilen dipnotlarda, belgenin mahiyetini bildiren açıklama, belge tarihi, arşiv ve varsa dosya numaraları belirtilir.

p. Gazete Makaleleri veya Haberlerine Yapılan Atıflar: Gazete makaleleri ve haberlerine yapılan atıflarda, süreli yayın makaleleri için belirtilen kurallar uygulanır. Ancak, her iki durumda da, makale veya haber başlığından sonra, ilgili gazetenin adı, günü, ayı, yılı ve sayfası belirtilir.

r. Kutsal Kitaplara ve Klasik Eserlere Yapılan Atıflar: Kuran ve benzeri kutsal kitaplara yapılan atıflarda, kitap adları, koyu renkle yazılmaz.

Dipnotlarla İlgili Diğer Kurallar

Referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunulması gerektiğinde, bibliyografik bilgiler, aşağıdaki sırayla ve kısaltılarak uygulanır:

Yazarın soyadı, virgül, eserin uygun biçimde kısaltılmış adı, virgül, sayfa numarası.

Bu konuda aşağıdaki listede verilen uluslararası ve Türkçe kısaltmalardan bir tanesi tercih edilmeli; tercih edilen kısaltma yöntemi tezin bütününe uygulanmalıdır.

Bibliyografik Bilgiler	Türkçe
Bakınız	Bkz.:
Karşılaştırmız	Karş.
Karşı görüş	k.g.
Aynı eser/yer	a.e.
Adı geçen eser	a.g.e.
Yazara ait son zikredilen yer	a.y.
Eserin kendi içinde yukarıya atf	bkz.: yuk.
Eserin kendi içinde aşağıya atf	bkz.: aş.
Eserin bütününe atf	b.a.
Basım yeri yok	y.y.
Basım tarihi yok	t.y.
Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler	v.d.
Sayfa/sayfalar	s.
Editör/yayına hazırlayan	Ed. veya Haz.
Çeviren	Çev.

Dipnot Atf Örneği

Kitaba atf:

Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 6. bs., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 43.

Rinat Muhammediyev, *Turan: Göz Açılmayan Boran*, Çev. Mehmet Yasin Kara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2016, s. 11.

Talcott Parsons, *The Social System*, Routledge and Kegan Paul, London, 1964, pp. 3-23.

Aynı esere izleyen şekilde ikinci kez referans:

A.e.

Aynı esere, fakat farklı sayfasına referans:

A.e., s. 40.

Araya başka referanslar girildiğinde, Sümer'in kitabına yeniden referans:

Sümer, *Oğuzlar*, s. 22. veya

Sümer, *a.g.e.*, s. 22.

Edite edilmiş kitapta makaleye referans:

Gökmen Kılıçoğlu, "Süleyman Demirel ve Dış Politika", *Cumhurbaşkanları ve Dış Politika: Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze*, Ed. Haydar Çakmak, Kripto Kitaplar, Ankara, 2016, s. 221.

Aynı esere izleyen referans:

A.e., s. 170.

Sürelî yayında makaleye atf:

Ernst E. Hirsch, "İktidar ve Hukuk", *Hukuk Araştırmaları*, Çev. Hayrettin Ökçesiz, C. II, No: 3, Eylül-Aralık 1987, s. 44.

Celil Bozkurt, "1968 Olayları'nın Türk Siyasetine Etkisi: Milliyetçi Hareketin "Komando" Kampları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 231, Yıl: 39, Cilt: 117, Kasım-Aralık 2017, s. 67-84.

Makalenin aynı sayfasına tekrar atf:

Bozkurt, *a. y.*

Ansiklopediye atf:

Paul Bohannon, "Law and Legal Institutions", *International Encyclopedia of Social Sciences*, Vol. IX, Ed. by., David L. Shils, W. Place, McMillan and Free Press, 1968, pp. 73-77.

Klasik eserlere atf:

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* i, 10, s. 22-23.

Kutsal kitaplara atf:

Kur'an i. 10.

Old Testament iii. 5.

Elektronik kaynağa atf:

John N. Berry, "Educate Library Leaders", *Library Journal*, February 15, 1998, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2000 veya Bill Crowley-Bill Brace, "A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?", (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2000.

Bibliyografya

Bibliyografyada, atf yapılan kaynaklarla ilgili olarak dipnotlarda verilen tam bibliyografik kimlikler, bibliyografyada da aynen yanştırılır. Ancak, bibliyografyada, kaynakların yazarlarının soyadı en başa alınır. Soyadı ile ad arasında virgül konur.

Addan sonra da iki nokta üst üste konur. Bibliyografyada yer alan kitaplar için, sayfa numarası belirtilmez. Ancak, makalelerde, makalenin hangi sayfa- lar arasında yer aldığı belirtilir. Bibliyografya unsurları, girişlerinin ilk harflerinden başlayan bir düzen içinde alfabetik olarak dizilir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA) yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve ULAKBİM tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser. Gönderilen bütün makaleler özgün, başka bir mecrada yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Her bir makale editörlerinden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, sahte yazarlık / inkar edilen yazarlık, araştırma / veri fabrikasyonu, uydurulmuş veri / sonuç üretimi, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, aynı yayını birden fazla yere gönderme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Araştırma Etiği

Dergi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser.

- Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.
- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir. Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır. Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır. Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır. Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir. Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdik edilmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşa gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır. İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin özgün olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı her türlü belge (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır. Bu bağlamda "yazar" yayınlanan bir araştırmanın kavramsallaştırılmasına ve tasarımına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel gözetimi tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen bütün bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Bütün yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Anlaşması Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar. Yazarlık için yeterli ölçütleri

karşılama ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir. Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebileceği potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar çatışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit edilirse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Editör ve Hakem Sorumlulukları

Baş (Teknik) editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar. Gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalacağını garanti eder. Baş (Teknik) editör içerik ve yayının toplam kalitesinden sorumludur. Gereğinde hata sayfası yayınlamalı ya da düzeltme yapmalıdır. Baş (Teknik) editör; yazarlar, editörler ve hakemler arasında çıkar çatışmasına izin vermez. Hakem atama konusunda tam yetkiye sahiptir ve dergide yayınlanacak makalelerle ilgili nihai kararı vermekle yükümlüdür. Hakemlerin araştırmayla ilgili, yazarlarla ve / veya araştırmanın finansal destekçileriyle çıkar çatışmaları olmamalıdır. Değerlendirmelerinin sonucunda tarafsız bir yargıya varmalıdırlar. Gönderilmiş yazılara ilişkin tüm bilginin gizli tutulmasını sağlamalı ve yazar tarafından herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark edilirse editöre raporlamalıdırlar. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir. Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir. Bazı durumlarda editörün kararıyla, ilgili hakemlerin makaleye ait yorumları aynı makaleyi yorumlayan diğer hakemlere gönderilerek hakemlerin bu süreçte aydınlatılması sağlanabilir. TDA'ya gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulu'nca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın Kurulu'nun değerlendirmesi sonucunda makale Alan Editörüne yönlendirilir. TDA'nın yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. TDA, değerlendirme sürecinde kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir. TDA'ya gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. TDA'ya katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. TDA hakem değerlendirme sürecinde normal koşullarda editör 1-2 gün içerisinde ön değerlendirme aşamasını bitirir. Hakemlerin değerlendirme süresi 15 gün, düzeltme istemesi halinde yazarın düzeltme süresi de 15 gündür. Normal şartlarda bir makalenin tüm değerlendirme sürecinin 20-40 gün içinde bitmesi beklenmektedir. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmekte veya hakemin raporunu son değerlendirme tarihinden önce göndermesi, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmelerin kısa sürede tamamlanması vb. nedenlerden dolayı makale değerlendirme süreci kısılabilmektedir. TDA'ya makale gönderen yazar / yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar. TDA'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, TDA'ya devredilmiş sayılır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

1917 DEVRİM GÜNLERİNDE BUHARA EMİRLİĞİ VE RUS SİYASİ TEMSİLCİSİ A. Y. MILLER'İN BUHARA'DAKİ FAALİYETLERİ <i>EMIRATE OF BUKHARA DURING THE REVOLUTIONARY DAYS OF 1917 AND ACTIVITIES OF RUSSIAN POLITICAL REPRESENTATIVE A. Y. MILLER IN BUKHARA</i> Hatice KERİMOĞLU	1
GENERAL M. V. FRUNZE'NİN TÜRKİYE ZİYARETİ VE 1922 TÜRKİYE-UKRAYNA DOSTLUK VE KARDEŞLİK <i>GENERAL M. V. FRUNZE'S VISIT TO TURKIYE AND THE TURKIYE-UKRAINE FRIENDSHIP AND BROTHERHOOD TREATY OF 1922</i> Burcu ÖZCAN ERDAL	21
RUS ŞARKİYATÇILIĞI BAĞLAMINDA AFGANİSTAN TARİHİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>EVALUATION OF AFGHANISTAN HISTORY IN THE CONTEXT OF RUSSIAN ORIENTALISM</i> Arif AKBAŞ	43
KIBRIS MESELESİ BAĞLAMINDA BİR DİPLOMASİ ARACI OLARAK İYİ NİYET HEYETLERİ (1964-1965) <i>GOODWILL DELEGATIONS AS A DIPLOMACY TOOL IN CONTEXT OF THE CYPRUS ISSUE (1964-1965)</i> Ersin MÜEZZİNOĞLU	65
TÜRKİYE'DE SİYASAL PROPAGANDA ARAÇLARININ KULLANIMINA BİR ÖRNEK: "27 MAYIS 1960 İNKILABI" <i>AN EXAMPLE OF THE USE OF POLITICAL PROPAGANDA TOOLS IN TURKEY: "THE REVOLUTION OF 27 MAY 1960"</i> İşıl TUNA PINAR	93
TÜRKİYE'DE PETROL FİYATLARININ İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI <i>AN INVESTIGATION FOR THE IMPACT OF OIL PRICES ON EXPORT IN TURKIYE</i> Fatih YETER	111
DEPREMZEDELER VE DEPREMZEDELERİ EVLERİNDE MİSAFİR EDENLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: ESENKÖY ÖRNEĞİ <i>A RESEARCH ON EARTHQUAKE SURVIVORS AND THOSE WHO HOUSE EARTHQUAKE SURVIVORS IN THEIR HOMES: THE ESENKOY CASE</i> Zeynep Esra ABAY ÇELİK	129

1917 Devrim Günlerinde Buhara Emirliği ve Rus Siyasi Temsilcisi A. Y. Miller'in Buhara'daki Faaliyetleri

Emirate Of Bukhara During The Revolutionary Days Of 1917 And Activities Of Russian Political Representative A. Y. Miller In Bukhara

Hatice KERİMOĞLU*

* Dr., İstanbul, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0002-3503-5962

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Hatice Kerimoğlu, Topkapı Üniversitesi
İstanbul, Türkiye.

E-posta / E-mail:
esenbikem@hotmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
25 Ağustos 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
27 Eylül 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Hatice Kerimoğlu, "1917 Devrim Günlerinde Buhara Emirliği ve Rus Siyasi Temsilcisi A. Y. Miller'in Buhara'daki Faaliyetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 1-20.

doi: 10.55773/tda.1350028

Öz

Buhara Emirliği'nin Rusya İmparatorluğu'na vasalet konuma gelmesinden sonra ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamında bazı dönüşümler yaşandı. Ancak Mangıt hanedanının (1785-1920) geri kalmış ortaçağ devlet iktidarı ile başta din adamları sınıfı olmak üzere gerici güçlerin sert direnişi, ülkenin kalkınmasına engel oldu. 1917 yılına gelindiğinde Rusya ve ardından Türkistan bölgesini saran devrim ateşi, Buhara Emirliği ahalisinin yaşamında derin izler bıraktı ve bilhassa Şubat devriminin Emirlikte istikrar bozucu bir etkisi oldu. Reform ihtiyacının farkına varan Ceditçiler, Emirlikteki iktidar rejimine karşı çıktılar. Reformların hayata geçirilme sürecinin yönetimini eline alan Rusya İmparatorluğu ise bu süreci yumuşatmak için mümkün olan her yolu denedi. Bunun yanı sıra Rus Siyasi Temsilciliği'nin bilhassa da siyasi temsilci A. Y. Miller'in kâğıt üzerinde kalan reform tasarılarının hazırlanma sürecindeki anlaşmaz ve belirsiz konumu, Ceditlere verdiği ateşli destek ve bu eylemin trajik neticeleri açısından dikkate değerdi. Emir Âlim Han (1910-1920) ve onun hükümeti, gerici ve muhafazakâr güçlerin desteğiyle reformculara karşı çıktı ve devrimden sonraki ilk kan, 1917 yılının Nisan ayında döküldü. Dolayısıyla çalışmada 1917 yılının Nisan ve Mart aylarında Rus Siyasi Temsilciliği'nin Buhara Emirliği'nin siyasi hayatı üzerindeki etkisi, ona müdahalesi ve bilhassa bu kurumun Emirlik reformlarındaki belirsiz, düşmanca ve anti-demokratik rolünden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Buhara Emirliği, Rus Siyasi Temsilciliği, Emir Âlim, A. Y. Miller, Ceditçiler.

Abstract

After the Emirate of Bukhara became a vassal to the Russian Empire, some transformations took place in the socio-economic and cultural life of the country. However, the backward medieval state power of the Mangıt Dynasty and

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

the harsh resistance of the reactionary forces, especially the clergy class, prevented the development of the country. By 1917, the revolutionary fire that surrounded Russia and then the Turkestan region left deep traces in the lives of the people of the Emirate of Bukhara, and the February revolution in particular had a “destabilizing effect” in the emirate. Realizing the need for reform, Jadid reformers opposed the ruling regime in the emirate. The Russian Empire, which took over the management of the implementation of the reforms, tried every possible way to soften this process. In addition, the Russian Political Representation, especially the political representative A. Y. Miller’s obscure and ambiguous position in the drafting of his paper reform bill was notable for his ardent support for the Jadids and the tragic consequences of this action. Emir Alim and his government, with the support of reactionary and conservative forces, opposed the reformers, and the first blood after the revolution was shed in April 1917. Therefore, in April and March 1917, the influence of the Russian Political Representation on the political life of the Emirate of Bukhara, its intervention in it, and especially the ambiguous, hostile and anti-democratic role of this institution in the reforms of the emirate will be discussed.

Keywords: *Emirate of Bukhara, Russian Political Representation, Emir Alim, A. Y. Miller, Jadidists.*

Giriş

1867 senesinde Türkistan’da Genel Valiliğin teşkilinden sonra Türkistan hanlıklarına yönelik işgal hareketi tüm hızıyla devam etti. 1868 senesinde Buhara Emirliği’nin başkenti Semerkand’ın işgali neticesinde imzalanan antlaşma uyarınca Emirlik merkezine su arzını kontrol eden Semerkand’la birlikte Zerefşan vadisinin orta kesimini Rusya’ya teslim eden Emirlik, neticede imparatorluk iktidarına bağımlı hale gelmiş oldu.¹ Buhara Emirliği, uluslararası hukuk öznesi statüsünü kaybetmesinin yanı sıra sınırlı egemenliği ile içişlerinde bağımsız olarak varlığını sürdürmeye devam etti. Buhara Emiri ile onunla sürekli temas hâlindeki Türkistan Genel Valisi arasındaki ilişki doğrudan genel valilikte görev yapan Dışişleri Bakanlığı diploması memuru tarafından yürütülüyordu. Ancak 1885 senesine gelindiğinde Petersburg ve Taşkent’teki Rus idaresi ile Buhara hükümeti arasındaki çeşitli alanlardaki tüm ilişkilerin 1 Ocak 1886 tarihinde vazifesine başlayacak olan Rus Siyasi Temsilciliği’nin aracılığıyla yürütülmesi planlandı.² 1886 yılından itibaren Dışişleri Bakanlığı’na tabi olan ve Dışişleri Bakanı tarafından tayin edilen siyasi temsilci, 1910 senesinden itibaren Türkistan Genel Valiliği ve akabinde Harbiye Bakanlığı’na tabi kılındı.³

¹ *Tsentralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy İmperii*, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Peterburg 2008, s. 294.

² 1885 senesine gelindiğinde Türkistan’da aktif işgal hareketi tamamlanmış, Ruslar Afganistan sınırına dayanmış ve hatta Türkistan Genel Valiliği topraklarında dört başarısız nizamname tasarılarının hazırlanmasından sonra 1886 senesinde Türkistan Krayı’nın idaresi hakkındaki nizamname kabul edilmişti. Böylesi bir durumda da Ruslar, hem valilik hem de vasal hanlıkların topraklarında idari, siyasi ve ekonomik alanda Rus iktidarının güçlendirilmesi için aktif harekete geçti. 12 Kasım 1885 tarihinde bu siyaset doğrultusunda III. Aleksandr’ın “Buhara Emirliği’nde Rus İmparatorluk Siyasi Temsilciliği’nin kurulması hakkında” bir emirnamesi yayımlandı ve siyasi temsilcilik, 1 Ocak 1886 tarihinden itibaren, N. V. Çarıkov başkanlığında faaliyetlerine başladı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatice Kerimoğlu, Buhara Emirliği’nde Rus Siyasi Temsilciliği’nin Kurulması ve Nikolay Valeryeviç Çarıkov’un Buhara’daki Faaliyetleri (1885-1890)”, Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, 2021.

³ Abdülhakim Şerali Rozikzoda, “Agentii siyösi Rossiya va İslohoti Buhoro”, *Vestnik Tacikskogo Natsionalnogo Universiteta*, No: 1, 2021, Duşanbe, s. 26.

Buhara'daki Rus Siyasi Temsilcisi'nin faaliyetleri neticesinde Rusya'nın talebi üzerine Emirlikte kölelik ve köle ticareti ilga edildi. Buhara topraklarındaki Rus tebaası, taşınır ve taşınmaz mallar edinme, burada ticarî faaliyetlere katılma ve yerel makamlar tarafından can ve mal dokunulmazlığı hakkına sahip oldular. Aynı zamanda siyasi temsilciye Buhara Emirliği'ndeki Rus tebaasının işlediği suçların yerel bir Rus siyasi temsilcisinin yargı yetkisine tabi tutulmasına ilişkin kanunla davalara bakmak ve hüküm vermekle yükümlü olan bir sulh yargıçlığı vazifesi verildi.⁴ 1894 senesinde Petersburg'un girişimiyle imzalanan hususi bir anlaşma uyarınca Buhara toprakları, Rusya İmparatorluğu gümrük sınırlarına dâhil edildi ve Buhara-Afgan sınırlarında dış dokunulmazlık statüsüne sahip Rus sınır karakolları teşkil edildi. Ancak Petersburg ile Taşkent'teki Rus idaresinin yerel «cahil» ahalinin yaşamlarının mali alanında yapılan radikal değişikliklerden hoşnutsuz olabilmeleri ihtimalinden endişe duymalarından ötürü Emirlikte oldukça ihtiyatlı ve yavaş hareket ediliyordu. 1917 hadiselerine kadar Buhara Emirliği, eski yönetim biçiminin yanı sıra toprak ve ekonomi sistemini de muhafaza etti ve uzun yıllar boyunca gelenekçiliğe dayanan monarşik güç, tebaasının gözünde karizmatik meşruiyetini korudu. Buhara ahalsinin genel manada feodal beylerin keyfiliklerinden duyduğu memnuniyetsizlikten söz edilmesi mümkün olsa da halkın büyük çoğunluğu toplumsal sistemden memnundu. Rus idaresi de Buhara Emiri'nin her zaman Rus İmparatoruna sadık kalması ve Rusya'nın ekonomik çıkarlarına saygı duyması nedeniyle onun vasal bağımlılığını yeterli görüyordu. Rusya İmparatorluğu, Emirliğin Rusya'nın güney topraklarının güvenliğine katkıda bulunan bir tampon vazifesi görmesinden ötürü burada yavaş ve oldukça ihtiyatlı bir reformla bu gelenekçiliği koruma ve sürdürme siyaseti yürüttü. Bunun yanı sıra Türkistan Genel Valiliğine bağlı beş oblastta, 1916 yılının Ağustos ve Eylül aylarında başlayan ayaklanmalar isyana dönüşmüş ve İmparatorluğun bölge üzerinde hayata geçirdiği yeni idarî tasarruflar ahali içinde var olan duyguların patlamasına ve bölgedeki sessizliğin bozulmasına ortam hazırlamıştı ve bu şartlar altında Emirlik topraklarında çok ihtiyatlı davranılması gerekiyordu.⁵

Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği, 1916-1917 yıllarında emirlikte meydana gelen birçok talihsiz hadiseye karıştı. Rus Siyasi Temsilcisi P. M. Lessar'ın⁶ "*Politikamızın özü, Emirliğin iç işlerine müdahalede bulunmamaktır ve biz sadece Buhara pazarlarının güvenliğini önemsiyoruz ve Orta Asya'daki vaziyetin kötüleşmesi durumunda stratejik ve siyasi meselelerle ilgileneceğiz. Emir ve memurlara gelince ise ahaliye ne yaparlarsa yapsınlar.*" şeklindeki beyanının aksine temsilcilik, bu yıllarda Emirliğin siyasi yaşamına aktif olarak müdahalede bulundu. Lessar'ın başkanlığını yaptığı kurumun Buhara

⁴ Kerimoğlu, *a.g.e.*, s. 712-713.

⁵ Ömer Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması'nda (1916) Semerkant", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Nisan 2021, s. 73; Ömer Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Derya Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 1, Mart 2021, s. 227.

⁶ 1890-1895 yılları arasında Buhara'da Rus Siyasi Temsilciliği görevini icra etti.

Emirliği'nde imparatorluğun sömürge politikasının uygulanmasıyla sorumlu olmasından ötürü bir memur olarak aksini söylemesi mümkün değildi ve Emirliğin iç işlerine “müdahalede bulunmayız” demek, esasen halkın gözünde hakikati gizlemenin yeni bir yoluydu. Ancak bu sözler aynı zamanda imparatorluğun Buhara Emirliği'ne yönelik sömürge politikasının özünü de ortaya koyuyordu.⁷

Tüm bunların yanı sıra 1882 yılından itibaren Türkistan Genel Valisi tarafından resmi olarak Buhara Emirliği'nin Rusya'ya ilhakı meselesi birçok kez gündeme getirildi. 20. yüzyılın başları itibariyle Rusya İmparatorluğu, siyasi temsilcisi aracılığıyla Emirliğin iç işlerine müdahale etmekle kalmayıp aynı zamanda Emirliğe karşı bir nevi gerici bir tavır aldı ve ülkenin ilerici-aydınlarına karşı açık bir mücadele başlattı.⁸ Öte yandan bu kurum, Rusya İmparatorluğu ile Buhara Emirliği arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde ve genişlemesinde, bilhassa da Emirliğin 1917 yılı siyasi hayatında ve trajediyle sonuçlanan hadiselerinde kilit rol oynadı. Buhara'daki en ufak bir gelişmeyi, eylemi, hatta Rusya aleyhine söylenen sözleri dahi derhal üstlerine bildiren siyasi temsilci A. Y. Miller⁹ 1917 yılının Mart ve Nisan aylarında, Rusya'ya çağrılana kadar Rus Dışişleri Bakanlığı'na her gün, bazen de günde 2-3 telgraf çekti.¹⁰ Bu telgrafların çoğu Rus arşivlerinde muhafaza edilmesine rağmen bir kısmı da dönemin dergilerinde yayımlandı. Dolayısıyla bu çalışmada gerici özelemlerini liberal sözlerle örten, esasen emirin feodal iktidarını sürdürmesi taraftarı olan Rus Siyasi Temsilciliği'nin rolünü açık bir şekilde ortaya koyan Rus belgeleri ışığında 1917 yılının Nisan ve Mart hadiselerine yer vereceğiz.¹¹

1. Buhara'da Reform Hareketinin Kısa Tarihi

19. yüzyılın son çeyreğinde Buhara'daki yetkililerin yeniliklere karşı muhafazakâr tutumu ve Rus idaresinin dış dünyayla tüm bağları azaltma çabalarına rağmen, tüm Müslüman Doğu'yu kasıp kavuran modernist hare-

⁷ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 26-27.

⁸ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 27.

⁹ 1868 senesinde doktor bir ailede dünyaya geldi. 1894-1899 yılları arasındaki Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği'nin tercümanı (doğu dilleri) olarak Dışişleri Bakanlığının hizmetine girdi. 1899-1905'te Sistan'da konsolos yardımcılığı yapan Miller, 1906 senesinde Tahran'daki misyonun 1. Tercümanı olarak görev yaptı. 1907-1908 yıllarında Liverpool'daki konsolosluk vazifesinden sonra İran'a döndü. 1908-1910 yıllarında Astrabad konsoloslu, 1910-1913 yılları arasında ise Tebriz başkonsoloslu olarak görev yaptı. Buhara'daki siyasi temsilcilik vazifesinden önce 1913-1915 yılları arasında Moğolistan'da siyasi temsilci, 1915-1916 yıllarında ise Urga'da başkonsolos olarak görev yaptı. 1916 yılının Ekim ayında Buhara Siyasi Temsilciliği vazifesine tayin edildi. 1917 Nisan ayı sonunda Rusya'ya çağrıldı, bir süre Rus ordusunun safında çalıştı ve ardından Fransa'ya taşındı. Farsçayı iyi bilmesinden ötürü Paris'teki Afganistan Büyükelçiliği'nde tercümanlık yaptı. 1940 senesinde Paris yakınlarındaki bir kasabada öldü. Tüm bu vazifelerinin yanı sıra Miller, Fars dili, tarihi ve kültürü konusunda yetkin bir uzmandı ve Paris'teki Rus göçmen topluluğu arasında ders veriyordu. Türkistan halklarının tarihi, kültürü ve diplomasisi üzerine çeşitli makaleler kaleme aldı.

¹⁰ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 29.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fayzullı Hocayev, “O mlado-buhartsah”, İstoriik-Marksist, T. 1, 1926; *K istorii revolyutsii v Buhare*, Uzbek. Giz., Taşkent 1926.

ketin kılıvcımları hanlıklara da nüfuz etti. Reformcu hareketlerin yayılmaya başladığı ve Rusya Türkleri arasında modernist hareketin karakter kazandığı böylesi bir dönemde ülkeyi Emir Abdülahad (1885-1910) yönetiyordu. Rusya'yı birçok kez ziyaret eden ve Rusya Müslümanlarının ruh haline yabancı olmayan Emir, 1893 yılı başlarında İsmail Gaspıralı'yla da görüştü. Ancak Gaspıralı'nın faaliyetlerini olumlu değerlendirmesine rağmen reform fikirlerinin uygulanması için hiçbir adım atmadı. 1905 Rus Devrimi ve İmparator tarafından ilan edilen manifestodan sonra Buhara'ya girmeye başlayan liberal reformcu hareket de muhafazakâr din adamlarının sert muhalefetiyle karşılaştı. Âlim Han (1910-1920) dönemine gelindiğinde ise imparatorluk yetkilileri, hükümdar değişikliği sırasında Buhara'nın sosyo-ekonomik yaşamında bir takım değişikliklerin yapılması konusunda harekete geçtiler lakin bu reformlar, onları şeriata aykırı bulan din adamları tarafından onaylanmadı.¹²

1905 sonrasında Ceditçiler, esas olarak kitap ve ders kitabı basma faaliyetleriyle meşgul olan ve toplum üzerinde çok etkisi bulunmayan Abdurauf Fıtrat, Feyzullah ve Osman Hocayev, Abdvahid Burhanov, Sadrettin Ayni, Abdulkadir Muhittinov ve Musa Saidcanov'un başını çektiği Buhara aydınlarından oluşan küçük bir gruptu. Devrimci gelişmeler ve Rus monarşisinin çöküşü sürecinde ülkedeki reformlarla ilgili yeni kararlar alan genç Buharalılar, 1917 senesinde faaliyetlerini yoğunlaştırarak "Genç (Yaş) Buhara Partisini" kurdular ve siyasi hayatta etkin konuma geldiler. Bilhassa 1910 senesi itibarıyla muhalefet ettikleri Emirliği devirdikleri 1920 yılına kadar geçen süreç, bu hareketin siyasallaşmaya başladıkları döneme tekabül eder. Gizli şekilde faaliyet gösteren Genç Buharalılar, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Buhara hükümetiyle açık bir şekilde mücadele etmeye başlayacaklardı.¹³

Genç Buharalılar, Rusya'nın yardımı olmaksızın Emiri reformları gerçekleştirmeye ikna edemeyeceklerinin farkındaydılar. Bu nedenle 14 Mart 1917'de Rusya Devlet Duması Başkanı, Dışişleri Bakanı, Harbiye Bakanı ile Adalet Bakanına A. Fıtrat tarafından imzalı bir mektup göndererek Emirliğin vahim durumunu ve ülkedeki reform ihtiyacını dile getirdiler.¹⁴ Rus Siyasi Temsilciliği ise genç Buharalıların, Rusya ile savaş halinde olan Almanya tarafındaki Türkiye'yle yakın temaslarda bulunma ihtimalinden endişe duymalarından ötürü I. Dünya Savaşı'ndan sonra memurlar ve Ceditçiler üzerindeki denetimini güçlendirdi. Tüm bunların ötesinde ülkede Rusya'daki Şubat devrimiyle kurulan geçici hükümet ile alt üst olan siyasi dengeyi tekrar sağlamaya çalışan Emir, bir tarafta reformları gerçekleştirmek için Ruslar ile işbirliği yapmaktan çekinmeyen gençler partisi, bir tarafta ise reformları ve bu süreci ortaya çıkaran tüm gelişmeleri kendilerine tehdit olarak gören yönetici sınıf,

¹² Zaynabidin Abdıraşidov, İsmail Gaspıralı ve XX. Yüzyılın Başlarında *Türkistan*, Çev. Hatice Kerimoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022, s. 112-126.

¹³ Nurettin Hatunoğlu, "Buhara'daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar", *SÜTAD*, No: 38, Güz 2015, s. 5, 13.

¹⁴ N. B. Hotamov, "Buharskiye Cadıdı-Mladobuhartsı", *İzvestiye Akademii Nauk Respubliki Tacikistan Otdeleniye Obşestvennih Nauk*, No: 2, 2020, s. 42.

diğer tarafta ise kısmen Ceditçileri, ağırlıkta ise Kadimcileri destekleyerek ortada kalan ahali vardı.¹⁵

2. 1917 yılı Nisan Hadiselerinde Giden Yol

İmparatorluk iktidarının devrilmesine ilişkin ilk haberler, 28 Şubat gecesi geç saatlerde Taşkent'e ulaşırsa da yerel yetkililer, Şubat Devrimi'nin zaferini 3 Mart'ta ilan ettiler. Derhal yeni iktidarı tanıyan Türkistan Genel Valisi A. N. Kuropatkin'in "*hak ettiği popüleritesine*" güven duyan geçici hükümet, onu kenar bölgedeki komiseri olarak tanımakta gecikmedi; kenar bölgedeki tüm yüksek idareyi eski imparatorluk genel valisinin ellerine bıraktı.¹⁶ Hatta ona kısmi olarak hareket özgürlüğü verdi.¹⁷ Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, Rusya terkiğine girmese dahi Buhara'da yeni reformların uygulanabileceği ve Buhara'nın Rusya'ya bağlı özerk bir bölge olarak Emir yönetiminde varlığını sürmesi yönünde görüş bildiriyordu. Böylesi bir siyasi pozisyon, Buhara yetkilileri üzerindeki kontrolün sıkılaştırılması açısından faydalı olacaktı. Asırlardır şeriatın hâkim olduğu Emirliğin Rusya terkiğine girmesinden sonra ahali, bu gelişmeyi yanlış anlayabilir, ayaklanma olasılığı doğabilir ve Afganistan, İslam'ın savunucusu konumunda bu topraklara müdahale edebilirdi. Dolayısıyla da Afganistan'ın iştirakiyle Buhara'daki isyan diğer komşu bölgelere öncelikle de Semerkand'a sıçrayabilirdi. Buhara'daki reformları ilk olarak Buhara Hükümeti açıklamalıydı, aksi takdirde Emire karşı başlayan devrim hareketi, Rusya'ya karşı büyük bir muharebeyle neticelenebilirdi. Bu nedenle genel vali, sürekli olarak Rus siyasi temsilcisine ihtiyat çağrısı yapıyordu.¹⁸ Dolayısıyla ülke topraklarında gerçekleştirilecek her bir reform faaliyetinin Emirlik hükümeti tarafından başlatılması ve yürütülmesi planlandı.

Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği, Emirliğin karmaşık ve kaotik siyasi vaziyetinden sürekli olarak endişe duyuyordu. 1917 Şubat hadiseleri ve II. Nikolay'ın tahtan indirilmesinden bir gün sonra siyasi temsilci, Buhara halkına seslenerek onları nizam ve barışı korumaya davet etti. Lakin isteklerinin aksine Rus ahalinin meskûn olduğu Emirlik topraklarında siyasi gösteriler düzenlendi. Bu bağlamda aydınlar, Ceditçiler ve işadamları reform meselesini her zamankinden daha ciddi bir şekilde gündeme getirdiler.¹⁹

Rusya'daki Geçici Hükümet döneminde önceki hedeflerine ve konumuna tamamen sadık kalan Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği eskisinden daha fazla anti-demokratik bir pozisyona geçti. Hatta temsilciliğin böylesi bir pozisyon alması bu müessesenin imparatorluk döneminden kalma, Rusya ile

¹⁵ Halim Taşkaya, *Abdurrauf Fitrat ve Yaş (Genç) Cemiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015, s. 75.

¹⁶ Genel Vali Kuropatkin'in devrim günlerinde Türkistan'daki diğer faaliyetleri için bkz. Ömer Karataş, *Türkistan Son Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Günlükleri Devrim Günlerinde Türkistan (1916-1917)*, Kitabevi, İstanbul 2021.

¹⁷ *Tsentralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy İmperii*, s. 131.

¹⁸ "Sekretnaya telegramma Turkestanskogo general-gubernatora na imya ministra inostr. del." (Kuropatkin), No: 360, s. 84-85.

¹⁹ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 27.

işbirliği içinde olan bir kurum olarak başta işçiler ile Rusların meskûn olduğu mahalleler olmak üzere Buhara halkının gözündeki itibarını sarsmıştı. Nitekim Miller, Geçici Hükümetin 13 Mart 1917 tarihinde Harbiye Bakanına gönderdiği gizli ve ivedi telgrafında siyasi temsilcinin yanlış bir şekilde “siyasi casus” olarak yorumlandığı ve bu bağlamda kuruma olan güvensizliğin arttığını bildirerek, siyasi temsilcilik adının “Rusya’nın Buhara’daki İkametgâhı” olarak değiştirilmesini istemişti. Esasen halk arasında güvensizliğin artmasının temel nedeni siyasi temsilci adının yorumlanmasıyla ilgili değil, anti-demokratik bir duruş sergileyen Miller’in Emir ve hükümetinin ortağı olmasıydı. Geçici Hükümet, Ruslar ve Buhara halkı arasında güvensizlik ve memnuniyetsizliğin artmasından endişe duyuyordu. 17 Mart 1917 tarihinde bu meselelerin Geçici Hükümet tarafından görüşülmesine müteakip Buhara’daki Rus Siyasi Temsilciliği’nin “Rusya’nın Buhara’daki İkametgâhı” olarak adlandırılması kararı alındı. Siyasi teşkilatın yetkilileri ve çalışanları, bu değişiklikleri kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayarak bunu “bizim statü ve rütbemizi yükselttikleri” şeklinde dile getirdiler. Ancak bu isim değişikliği, bu müessesenin Buhara’yla ilgili politikası ve konumunu etkilememiş, hatta kadrosu dahi aynı kalmıştı. Rus Siyasi Temsilcisi, Buhara’daki reformlarla ilgili provokatif, düşmanca ve anti-demokratik bir pozisyon sergiliyor ve gizli bir şekilde genç Buharalılara karşı açık bir mücadelede bulunuyordu. Bundan ötürü Genç Buharalılar ile aydınlar, Emir ve hükümetinin onlara karşı başlattığı düşmanca birçok eylemin ilham kaynağı ve liderinin doğrudan Miller olduğunu kısa bir zaman içinde farkına vardı.²⁰

3. Reform Taslağının Hazırlanma Süreci

Buhara’daki Rus Siyasi Temsilcisi Miller’in 17 Mart 1917 tarihinde Dışişleri Bakanı’na gönderdiği telgrafta, Buhara’daki reform hareketinin Rus hükümetinin müdahalesiyle bir an önce hayata geçirilmesi gereken meselelerden biri olduğuna işaret ediliyordu. Siyasi temsilci bu reformların ahalinin siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar vermeden hayata geçirilmesi ve yerli Müslüman halka ve şeriata aykırı olmaması gerektiğini vurgu yapıyordu. Miller’e göre tüm bu modernizasyon çalışmaları, özerk Buhara kanunları çiğnenmeden Rus idaresinin kontrolü altında gerçekleştirilmeliydi. Böylesi bir vaziyet dış güçlerin Buharalılar üzerindeki etkisini azaltacak ve Buhara Emirligi’nde reformların hayata geçirilmesini sağlayacaktı. Reformun öncelikli hedefleri vergilerin hafifletilmesi ve düzgün bir şekilde toplanması, hazinenin kurulması, beyler üzerinde kontrol sağlanması, başkent yönetimi, diğer hanlık şehirleri için yönetmeliğinin hazırlanması, eğitimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, halkın aydınlatılması için kurumların kurulması, posta ve telgraf müesseseleri ile kültür evlerinin oluşturulması ile yolların geliştirilmesiydi. Miller bilhassa bu reformların hayata geçirilmesi sırasında Buhara Emiri ve Buhara halkıyla diyalog içinde olunmasının gerekliliğine vurgu yapıyordu. Son olarak bir teh-

²⁰ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 28.

like ihtimali olduğundan siyasi temsilcinin Yeni Buhara'dan²¹ Eski Buhara'ya gitmesinin daha uygun olacağı konusunda Dışişleri Bakanı'na uyarıda bulunuyordu.²² 18 Mart tarihli gizli telgrafında ise Rus ve yerel dilde gazete yayınlama kararı alındığı, Eski Buhara'da idarenin kurulması yönünde adımlar atılacağı hakkında bilgi veriyordu. Daha önce bildirilen reformların müzakere edildiği ve aynı günün akşamı Emir ile Kuşbegi Nasrullah'ın huzurunda, N. A. Şulga'nın²³ da katılımıyla reformlar hakkında toplantı yapılacağını bildiriyordu.²⁴

Bunun yanı sıra Miller ve Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği'nin tüm çalışanları, üstleri tarafından Emirlik hükümetinin temellerini etkilemeyecek bir reform tasarısı hazırlamaları ve gerçekleştirmeleri için talimat almışlar ve yumuşak ve ılımlı bir reform proje hazırlamaya koyulmuşlardı. Bu bağlamda Miller, 19 Mart 1917 tarihinde Geçici Hükümetin Dışişleri Bakanından, reformların hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin tüm sorumluluğun Emirlik hükümetine verilmesi gerektiğinin vurgulandığı bir telgraf aldı.²⁵

Siyasi temsilcinin beyan ettiği üzere toplantıda Miller, Kuşbeginin Eski Buhara'da seçim sistemi temelli bir öz yönetimin kurulması, memur maaşlarının görüşülmesi, adalet sisteminde düzenleme yapılması ve eğitimin geliştirilmesi için okulların kurulması gerektiğini söylediğini beyan ediyordu. Siyasi temsilci tarafından telgrafta Buhara Emiri'nin Emir'in halka hitap edeceği manifestoyu hazırladığı da not düşülmüştü. Kuşbegi bilhassa reformların şeriata aykırı olmaması gerektiği aksi takdirde mollalar arasında bunun bir yanlış anlaşılmaya sebebiyet vererek onları İslam düşmanı olarak gösterecekleri ve halk arasında bir ayaklanmanın meydana gelebileceği konusunda siyasi temsilciye uyarıda bulunuyordu. Buhara'nın Rusya terkiğine girmesini her açıdan tehlikeli bir adım olarak gören Miller'e göre Emir ile Kuşbeginin şeriati çiğnemenin reformların gerçekleştirilmesi sürecindeki ana garantörün hanlık ahalisiydi.²⁶

Rus Siyasi Temsilcisi Miller'in 20 Mart 1917 tarihli gizli telgrafında Emir manifestosunun metni şu satırlarla yer alıyordu;

Bismillahirrahmanirrahim. Mümin vatandaşlarımızın kaygısı ve huzuru için hiçbir şer olmadan idarede ve tüm alanlarda geniş çaplı bir reform yapmaya karar verdik. İyileşmenin ve gelişmenin ana kaynağının sadece ve

²¹ Aynı zamanda Kagan olarak isimlendirilen şehir, 1888 yılında Hazar Ötesi Demiryolunda Rus yerleşimi olarak kuruldu. Şehir aynı zamanda Rus Siyasi Temsilciliği'ne ev sahipliği yaptı.

²² "Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.", 17 Mart 1917 g. (Miller), No: 3939, s. 80.

²³ 1909 senesinde Buhara'da hizmet etmek üzere gönderilen diplomat, 1911 yılından itibaren Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği'nin tercümanı olarak görev yapmaya başladı. 1916 yılı itibarıyla ise temsilciliğin birinci sekreter vekili oldu. 1917 yılının Ekim ayında Dışişleri Bakanlığı Üçüncü Siyasi (Orta Asya) Dairesi sekreterliği vazifesine getirildi.

²⁴ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 18 Mart 1917 g. (Miller), No:128, s. 81.

²⁵ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 29.

²⁶ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 20 Mart 1917 g. (Miller), No: 129, s. 81-82.

sadece şeriat olabileceğini size hatırlatmak istiyorum. Herkesi Buhara'nun aydınlatılması yolunda ve Buhara halkının eğitim alması konusunda katkıda bulunmaya çağırıyorum. Her şeyden önce adalet konusunda adamlar atılacak zekat ve diğer vergiler düzenlenerek büyük Rusya ile Emirlüğimizin ticareti geliştirilecektir. Bu görev için atanan memurlara maaşa bağlanacak ve bu memurlar ödüllendirileceklerdir. Bizim taraftan şeriata uygun olarak hanlıkta bilim ve eğitim konusunda faydalı tedbirler hayata geçirilecektir. Başkent ahalisinin huzuru için onlar tarafından toplumda saygı gören kişilerden bir kurul seçilecektir. Bu kurul başkentte huzurun sağlanmasıyla görevli olacaktır. Aynı zamanda bir hazine oluşturup hanlığımızın gider ve gelirleri hesaplanarak bütçe düzenlenmesinin gerekli olduğunu savunuyorum. Vatandaşlarımızın ne olup bittiğinden haberdar olmaları için Buhara başkentinde matbaa kurulmasını planlıyoruz. Matbaanın ilk hedefi haber yayınlamak Buharalılarla tüm olan biten hakkında bilgilendirmektir. Bizim koruyucumuz olan Rusya ile sıkı bir ilişki içinde olduğumuz kararlar halkın da izniyle hapishanedeki tutukluların serbest bırakacağız.²⁷

Emirin bu açıklamasından sonra bu manifesto nedeniyle mollalar arasında da bir huzursuzluğun meydana geldiği Buhara'daki Rus siyasi Temsilcisi'nin 22 Mart tarihli gizli telgrafında beyan ediliyordu. Miller, mollaların bu reformların Şiiler ile az sayıdaki Ceditçilerin yararına olduğunu dile getirdiklerini yazıyordu. Siyasi Temsilci de bunun üzerine biran önce Kuşbeginden, Kazikelan aracılığıyla mollalara bu reformların şeriata uygun olacağını anlatmalarını talebinde bulunmuştu. Öte yandan Buhara hükümetinin manifestosunda sürekli şeriata vurgu yapması gerektiğini, aksi takdirde bu reformların geniş cahil kitle içinde kâfirlerin şeriata darbe vurmak için yaptığı bir reform olarak algılanacağını belirtiyordu. Miller, reformların mollaların çıkarlarına zarar vermemesi ve bu konunun şehirde güçlü bir idare oluşturduktan sonra görüşülmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu.²⁸

Bunun üzerine Ceditçilerin temsilcisi, Kazikelan ile Kuşbegi ile görüşen Rus Siyasi Temsilcisi, Kuşbeginin reformları desteklediği ve her türlü desteği sağlamaya hazır olduğu konusunda Dışişlerine Bakanlığı'na malumat verdi. Temsilcinin önerisiyle Kazikelan ve Buhara Reisi görevleri reform taraftarları ve halk içinde saygıdeğer ve tanınan bir şahıs olan Gicduvan ve Çarcuy Kadınları Muhammet Şerif ile Abdusamed Hocey'e verildi.²⁹ Ancak tüm bu süreçten güven duymayan genel vali, Emir ve Kuşbeginin Buhara'daki reformları hayata geçirme göreviyle başa çıkamayacağı ve Emir ile anlaşarak temsilcinin mevcut kontrol ve yetkilerinin önemli ölçüde genişletmesi gerektiği konusunda Dışişleri Bakanı'na müracaatta bulundu.³⁰ Kuropatkin bu telgrafta Emirlik-

²⁷ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 20 Marta 1917 g. (Miller), No: 132, s. 82.

²⁸ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 22 Marta 1917 g. (Miller), No: 135, s. 83.

²⁹ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya sovetnika tretyago političeskogo otdela.", 24 Marta 1917 g. (Miller), No: 137, s. 83-84.

³⁰ "Sekretnaya telegramma Turkestanskogo general-gubernatora na imya ministra inostr. del.", 24 Marta 1917 g. (Kuropatkin), No: 362, s. 85.

teki reformların sistematik, pratik ve doğrudan kendi kontrolleri ve rehberliği altında gerçekleştirilmesi için aşağıdaki önlemlerin alınmasını arzu ediyordu;

Yeni Buhara'da hâlihazırda var olan sulama, tarım, ormanlık ve veterinerlik teşkilatlarının bir parçası olarak tarım, finans, ticaret ve sanayi, eğitim, posta ve telgraf, toplum ve sağlık hizmetlerinden oluşan 7 daire kulsun. Bu dairelerin yöneticileri ve üyeleri, Rusya başkanlığında hanlık-taki tüm faaliyetleri gözden geçirerek geliştiren ve daha sonra temsilciliğin Buhara hükümeti ile yaptığı anlaşma uyarınca onaylanan bir konsey hazırlayacaklar. Bu konseyin aldığı kararlar temsilciyle Buhara Emiri arasında görüşülerek onaylanacak. Söz konusu daireler benim 131 numaralı telgrafımda bahsettiğim yerel komisyonlarla iletişime geçecek ve yavaş yavaş bunların yerini alacaktır. Beylikler ve Tumenlerde reformların uygulanması amacıyla beylere bağlı yerel kalem odası yöneticisi olarak 34 Tatar öğretmen veya yetkilinin davet edilmesi gerekiyor. Bunlar, Hanlığın merkez noktalarında yaşayan bölge müfettişlerinin emrinde olacaklar ve bölge müfettişleri doğrudan temsilcimize rapor verecekler. Ayrıca yukarıda adı geçen dairelerin yetkilileri sahada çeşitli etkinlikler düzenlemeleri için beyliklerde yaşayacaklar. Bu kurumların harcamalarının geçen yıl 2 milyon gelir sağlayan hanlıkların gümrük dairesi tarafından karşılanması adil olur. Aksi takdirde bu masraflar Buhara Emirliği hazinesinden karşılanacaktır. Bu öneriler onaylandığı takdirde talimatların alınmasından hemen sonra, iyi bir maaşla 6 müfettiş ile yerel kalem odalarına uygun yöneticiler bulması için bir görevli bulmayı önerebilirim.³¹

Buhara'daki Rus Siyasi Temsilcisi Miller, 26 Mart 1917 tarihinde Harbiye Bakanı'na gönderdiği gizli telgrafta bu önerilerin iki yerel ceditçi öğretmen ve gazeteci A. Fıtrat ile Buhara "Bereket" şirketinin saymanı Musa Yuldaşev tarafından imzalandığını bildiriyordu. Miller, Emir'in planlanan reformları onların gerçekleştirme konusundaki niyetine ikna olan Ceditçilerin, şeriatı ihlal etmekle suçlanmalarına yol açabilecek her şeyden kaçınarak talimatlarını tam olarak uygulamaya hazır olduklarını ifade ettiklerini yazıyordu. Aynı zamanda Ceditçilerin reformların şeriat hukukuna uygun olarak yapılması gerektiğinin, aksi takdirde huzursuzluktan başka bir şey çıkmayacağını farkında olduklarını da ekliyordu. Bunun dışında Fıtrat ve Yuldaşev'in, Emir ve Kuşbeyine planlanan reformlar ve gerici Kazikelan yerine reform destekleyicisi ve son derece saygın Gıcuvan Kazi Muhammed Şerif ile değiştirilmesinden dolayı sevinç ve minnettarlıklarını duygularını iletmesini istediklerini yazıyordu. Telgrafta ayrıca Buhara Reisi'nin kadı olarak Çarcuy'a atandığı, Çarcuy kadısı ünlü Ceditçi ve bilim adamı Abdussamed Hoca'nın Buhara reisi olarak tayin edildiği, hali hazırdaki Müftü Asker'in de Gıcuvan kadılığına atandığı bilgisini veriyordu. Boş kalan Müftü Askerlik makamına ise uygun bir adayın arandığı bildiriyordu. Aynı telgrafta yakın tarihte beylerin de değişiminin beklendiğini beyan ediyordu.³² Diğer taraftan ülkede hiçbir şeyi değiştirmek

³¹ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 25 Marta 1917 g. (Miller), No: 138, s. 85.

³² "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 26 Marta 1917 g. (Miller), No: 141, s. 86-87.

istemeyen Emir, hükümet yetkilileri ve cahil mollaların reformlara karşı çıktıklarını, defalarca yeni engeller çıkardıklarını ve sonunda ülkeyi toz ve kanla lekelediklerini belirtmek gerekir. Bu süreçte Emir ve onun memurlarıyla işbirliği yapan siyasi temsilcilik de Ceditçilere karşı oyunlar oynayarak gizli bir şekilde direniş güçlerine katılıyordu.³³

Siyasi Temsilci Miller, Emir manifestosuyla ilgili genel vali tarafından onaylanan talimatların alınmamasının ülkedeki vaziyeti zorlaştırdığı ve çıkarları açısından tehlikeli sonuçlar olabileceği konusunda genel vali aracılığıyla Dışişleri Bakanı'na uyarıda bulunuyordu.

Ayrıca Ruslara karşı bir katliam gerçekleşmesi ve Müslümanların ayaklanması durumunda Rus vatandaşlarını koruyacak silahlı güçlerinin olmadığını vurguluyordu. Özellikle Dışişleri Bakanı'nın reform programını onaylaması ve bunların hanlıkta uygulanması için, genel valinin manifestoyu açıklaması durumunda çıkabilecek herhangi bir soruna karşı bir askeri gücün oluşturulması gerektiği konusunda uyarılarını yineliyordu.³⁴

Emirle müzakere konularında biri de Hive Hanlığı için tasarlanmış askeri komiserliğin Buhara'da kullanılma olasılığıydı. Ancak Miller bunun imkânsız olduğunu düşünüyordu.³⁵ Ayrıca Buhara'da bir meclis oluşturulması fikri de gündeme geldiyse de meclisin çoğunluğunu gerici fanatiklerin oluşturacağı ve aralarında birkaç düzine reform destekçisinin varlığının mecliste hissedilmeyeceğinden ötürü bunun tehlikeli ve imkansız olduğu görüşü hakim oldu. Böylesi bir vaziyet içinde nüfusun cahil ve fanatik kitlesi, neredeyse tamamı reformlara karşı olan mollaları, memurları ve toprak sahiplerini tutacaklardı. Bir meclisin kurulması ve çoğu reform muhalifi olan yerel unsurlara kendi kaderini tayin etme hakkının verilmesi, Emir'in bir mürtet olarak devrilmesine ve Panislamizm temelli Rus karşıtı hareketine yol açacaktı.

Miller, 31 Mart 1917 tarihli telgrafında yerel koşullara göre yeterli sayıda komisyonun olduğuna vurgu yapıyordu. Ayrıca bu komisyonlar temel yasaların geliştirilmesinden de sorumluydular. Buhara fonlarıyla tarım, ormancılık, sulama, yol yapımı ve veterinerlik teşkilatı hali hazırda mevcuttu. Miller ayrıca bunlara finans, ticari ve sanayiş, sıhhi, eğitim ve telgraf ve kontrol teşkilatlarının eklenmesi gerektiğini bildiriyordu. Sahada kendi adamları olmadan reformun sadece ölü bir mektup olacağına dikkat çekiyor ve tüm Buharalılarını, bilhassa da ilerici-demokratların bunun farkında oldukları ve Rusların yardımını olmadan reformların hayata geçirilemeyeceğini bildiklerini yazıyordu. Bunun için iyi bir maaş karşılığında çalışacak uygun kişilerin mevcut olduğunu da belirten siyasi temsilci, tüm teşkilatların hiçbir şekilde yerel komisyonlara ters düşmeyeceği, tam tersine temsilci başkanlığındaki bu yerel komisyonlara destek olacaklarını yazıyordu. Son olarak uzmanlar olmadan Buhara'nın yeniden inşa edilmesi gibi muazzam bir görevle tek başına başa çıkamayacakla-

³³ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 28.

³⁴ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 30 Marta 1917 g. (Miller), No: 151, s. 87-88.

³⁵ "Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 30 Marta 1917 g. (Miller), No: 4476, s. 88.

rını vurgusunu yapıyordu. Telgrafi bir matbaanın açılması iznine ilişkin hiçbir itirazının olmadığı şeklinde cümlesiyle sonlandırıyor.³⁶

5 Nisan'da Miller, Buhara Emirine manifestonun hızlı bir şekilde kamuoyuna duyurulması hakkında soru yönelttiği gizli bir telgraf çekerek bu meseleyle ilgili gecikmenin şimdiden ciddi sıkıntılar yarattığı konusunda uyarıda bulunuyordu.³⁷ Nitekim Miller, Emirlik hükümeti ile anlaşarak bir reform projesi hazırlamış ve Geçici Hükümete göndermişti. Bu reform projesi 4 Nisan'da geçici hükümet tarafından incelenip onaylandı ve Emir, 7 Nisan günü manifestoyu³⁸ ilan etti.³⁹ Emir Âlim, 8 Nisan'da Başbakan G. Y. Lvov ile Dışişleri Bakanı P. N. Milyukov'a⁴⁰ telgrafi çekerek eski Buhara'da, Emirliğin asırlık inanç ve geleneklerine uygun olarak istikrarlı ve kademeli bir şekilde tüm alanlarda köklü reformlar yapma kararlığını halka açıkladığını beyan ediyordu.⁴¹

4. Manifestonun İlanından Sonraki Hadiseler

Genç Buharalıların bir kısmı, manifestonun ilanını bir nevi zafer olarak yorumlamış ve bu vesileyle, 8 Nisan günü bir şükran mitingi düzenlemek istemişti. Hatta S. Ayni, miting günü için hangi yollardan yürüneceği ve nasıl hareket edileceği konusunda bir planın hazırlandığı belirtiyordu. Aynı zamanda Miller'in gösterinin düzenlenmesine karşı olduğunu ancak gösteriye Buhara şehrinden 5 binden fazla insan katıldığını yazıyordu. Ancak reform istemeyen güçler tarafından karşı bir hareket organize edilmişti.⁴² Miller, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta reform destekçileri Buhara Reisi ile Kazikelan'ın dövuşdüğü ve yerlerine gericilerin geçtiğini yazıyordu. Reformcular, fanatik mollaların önderliğindeki büyük bir kalabalığı görünce kaçmıştı. Miller, reform destekçilerinin hain olduğunu söyleyen grubun, onların idamını talep ettikleri ancak bunun reddedildiği, bunun üzerine göstericilerin dağıldığını belirtiyordu. Aynı telgrafta bu hadiseden sonra Buhara Hükümetine ayaklanmaların derhal sona erdirilmesi için onları ayaklanmaların tüm sonuçlarından sorumlu tutan bir nota sunan Miller, Şulga ile beraber Eski Buhara'ya gitmek için yola çıktıklarını da beyan ediyordu.⁴³

Ayni, Emir ve Miller'in gericilerin hareketinden yana tavır alarak genç Buharalıları öldürüp cezalandırmaya başladıkları ve bunun sonucunda sadece

³⁶ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 31 Marta 1917 g. (Miller), No: 154, s. 89-90.

³⁷ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 5 Aprelya 1917 g., (Miller), No: 156, s. 90.

³⁸ Manifesto için bkz. Nurettin Hatunoğlu, *Buhara Hanlığı'nun Son Emiri Âlim Han ve Dönemi (1911-1920)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 186-187.

³⁹ Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 31.

⁴⁰ 2 Mart-1 Mayıs 1917 tarihleri arasında Dışişleri Bakanlığı yaptı.

⁴¹ "Telegramma Emira Buharskogo 1) ministru-predsedatelyu knyazyu Lvovu i 3) ministru inostr. del Milyukovu.", 8 Aprelya 1917 g., (Seid Âlim Buharskiy), s. 90.

⁴² S. Ayni, *Tarihi inkilobi Buhoro*, Adib, Duşanbe 1987, s. 155, 158.

⁴³ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostr. del.", 9 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4617, s. 91.

Buhara şehrinde üç bine yakın kişinin çeşitli cezalara maruz kaldığını yazıyordu. 9 Nisan'da General Kolçanov komutasındaki bir askeri birlik Emire karşı bir suikastı önlemek için Semerkant ve Taşkent'ten Kagan'a gelmişti. Miller'in bu birliğin Buhara'ya girmesini istememesine rağmen General Kolçanov devrimci askerlerin ısrarı üzerine 50 askerle Buhara'ya girmek zorunda kalmıştı. Hatta Emir, darp edilen Ayni de dahil olmak üzere esirlerin bir kısmını serbest bırakmıştı.⁴⁴

Miller'in 10 Nisan 1917 tarihli telgrafında birliğin gelişinin bölgede huzuru sağladığı, daha önce tutuklanan 10 genç Buharalı'nın serbest bırakıldığını ifade ediyordu. Ayrıca Karşı'den Eski Buhara ve çevresinde düzeni ve sükûneti sağlamak için Nizameddin Divanbeyinin çağırıldığı, eski Kazikelan'ın şehirden çıkarılması ve yeni Kazikelan'a hakaret edelerin ağır hapis cezasına çarptırılmasını talep ettiğini belirtiyordu.⁴⁵ Miller, 10 Nisan günü İşçi ve Asker Vekilleri Konseyi, Yeni Buhara İcra Kurulu üyeleri, birlik komutanı General Kolçanov, Vyatkin ve Semerkant İcra Kurulu üyeleriyle beraber Emir ve Kuşbegine bir ziyarette bulundu. Bu görüşmede Buhara'da herhangi bir gösteri yapılmasına izin verilmemesiyle ilgili bir karar alındı.⁴⁶

Miller, bölgedeki söylentiler yüzünden Genç Buharalılar'ın gerildiğinin farkındaydı ve Rusya Müslümanları, Semerkand ve Yeni Buharalıların Buhara hükümetinden kararlı adımlar atması için talepte bulunmalarının gerektiğini öne sürdüklerini yazıyordu. Bunu yapmadıkları takdirde Buhara'ya silahlı müdahalede bulunmalarının gerekeceği, fanatik kitlenin onlara karşı kışkırtılmalarının ve kanı dökülmesinin önlenmesi için kendisinin faaliyette bulunduğunu bildiriyordu. Aynı telgrafta Genç Buharalılar tarafından bir baskı olduğu, M. Yuldaşev'le ilgili olarak da onun silik bir şahsiyet olduğu vurgusunu yapıyordu.⁴⁷

Rusya Temsilcisi'nin Dışişleri Bakanı'na gönderdiği gizli telgrafında 11 ve 12 Nisan günlerinde Buhara'da sessizliğin hâkim olduğu bildiriliyordu. Miller, 8 Nisan ayaklanmalarında yer alan Rus karşıtı fanatik molla Kamareddin'in tutuklanıp Semerkand'a gönderildiğini yazıyordu.⁴⁸ 13 Nisan'da Yeni Buhara'da, Emir Eski Buhara'da manifestoyu ilanından sonra ilk ölen kişinin cenaze merasiminin gerçekleştiği bildiriliyordu. Ölen Nurullah Gafurov, Emir manifestoyu açıklamasından sonraki kutlama töreninde molla ve Kuşbeginin de eli olduğu düşünülen bir grup tarafından ana meydanda herkesin gözü önünde sopayla dövülmüştü. O ölmeden önce hastanede bulunan şahitler aralarında Müdderris Serhaddin'in de bulunduğu grup önünde şunları söylemişti:

⁴⁴ Ayni, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁵ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 10 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4624, s. 91-92.

⁴⁶ "Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare ministru inostrannih del Milyukovu.", 10 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4647, s. 92.

⁴⁷ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.", 11 Aprelya 1917 g., No: 161, s. 93.

⁴⁸ "Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.", 14 Aprelya 1917 g., (Miller), No: 4707, s. 93.

“ben çok mutluyum son nefesimi veriyorum; ama Buhara'nın kısmen de olsa özgürlüğünü kazandığını görmüş oldum. Beni bir hırsız olduğum için değil, Buhara halkının özgürlük savaşçısı olduğum için dövdüler. Herkesi af ediyorum. Beni döven herkesin ellerinden öpüyorum. Buhara halkı için ölmeme yardımcı oldular. Tüm Müslüman kardeşlerime, askerlere, işçilere ve Rusya Geçici Hükümetine selam gönderiyorum.”⁴⁹

Miller ve Şulga'nın Genç Buharalılar ile ilericilere karşı kullandıkları son siyasi taktik, onların temsilcilerine karşı düşmanca tavrı almalarıydı. Emir ve hükümeti ise Miller ve Şulga'yı yumuşatarak genç Buharalılarla uzlaşma yolunu tuttu ve bu amaçla genç Buharalıların 12 temsilcisini Buhara'ya davet etti. Bunun üzerine 14 Nisan'da Miller ve Şulga rehberliğinde M. Muhiddin, F. Hocayev, M. İsom, M. Abdukadir, M. Makdum'un da içlerinde bulunduğu 12 kişilik heyet, Buhara'ya gitti. Ancak Aynı anılarında toplantının gidişatı, Miller ile Emir'in tavrının sadece gerici mollaların değil, Emir'in de bu reformları istemediğini kanıtladığını vurguluyordu. Ona göre önceden planlanan tüm bu senaryo, Emir ile Miller tarafından hazırlanmıştı.⁵⁰ Toplantının ardından temsilcilerinin kaldığı otel çevresinde toplanan protestocular bu 12 kişiyi teslim etmeleri talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine temsilcilerin otelden ayrılmadan Miller ve Şulga'nın güvenliklerinin garantörü olmalarını ve onlarsız hiçbir yere gitmeyeceklerini belirtmeleri üzerine onlar ikisi tarafından Kuşbeginin bahçesine götürüldüler. Bu arada Kuşbegi Nasrullah ve ardından Miller, “Reform istemiyoruz, yaptıklarımızdan tövbe ettik” içerikli bir bildiriye imzalamalarını istedi. Ancak temsilcilerin “Miller'in isteği ve ısrarı üzerine imzalandık” şeklinde bir şart öne sürmeleri üzerine Miller, bu şartı kabul etmedi ve belge imzalanmadı.⁵¹

Ceditçi Aynı, Miller'in reformlara karşı düşmanca ve genç Buharalılara yönelik hain tutumunun farkındaydı ve bu konuda güvenilir bilgilere sahipti. Ayrıca Miller ve Şulga'nın kendilerini bir nevi hapisnede tutan Genç Buhara temsilcilerine karşı duruşu, reformlara izin vermeyecekleri ve Genç Buharalıları bertaraf edeceklerini açıkça gösteriyordu. Aynı zamanda Genç Buharalılar ile devrimcilerin temsilcilerinin istişare için Buhara'ya çağrılması ve bir nevi cezaevinde tutulması, Kagan'daki devrimcilerin nefretini uyandırdı. Temsilcilerin dönmemesi üzerine tüm Rus ve Müslüman devrimciler silahlanarak Buhara'ya doğru yola çıktılar.⁵²

Devrimciler, Buhara kapısı altındaki birliklerin komutanı aracılığıyla Miller'e temsilcilerin serbest bırakılması gerektiğini, aksi takdirde kendisinin vurulacağını söylediler. Bu tehditlerin ardından Miller, Nasrullah'tan 15 dakika içinde temsilcilerin serbest bırakılması yönünde katı bir ültimat talep et-

⁴⁹ “Telegramma çlenov Samarkandkogo Komiteta pri otryade, poslannom v Buharu, na imya ministra inostr. del.”, 14 Aprelya 1917 g., Staraya Buhara, s. 93-94.

⁵⁰ Aynı, *a.g.e.*, s. 189.

⁵¹ Aynı, *a.g.e.*, s. 190.

⁵² Rozikzoda, *a.g.m.*, s. 32-33.

mek zorunda kaldı. Derhal serbest bırakılan temsilciler, Kagan'a gönderildi.⁵³ Miller ve Buhara hükümetinin böylesi bir durumda suçu tamamen Kuşbegi Nasrullah'a atmaktan ve onu görevden azletmekten başka bir seçeneği yoktu.⁵⁴

15 Nisan'da Kagan'da genç Buharalılar ile devrimciler arasında son günlerdeki hadiselerin münakaşa edildiği bir toplantı gerçekleşti. Ceditçi Ayni'nin verdiği bilgiye göre Miller ve Şulga'nın Buhara Hükümeti'nin reformlara ve genç Buharalılara karşı düzenlediği oyundaki parmağı açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. Neticede Miller ve Şulga'nın tutuklanmasına karar verildi. Bu haberi duyan Şulga, Kagan'dan kaçtıysa da Miller tutuklanarak Rusya'ya gönderildi ve Buhara, P. P. Vvedenskiy'e⁵⁵ emanet edildi.⁵⁶

Miller, Şulga, Vvedenskiy ve İ. İ. Umnyakov'un⁵⁷ ile Vvedenskiy'nin 16 Nisan günü Dışişleri Bakanı'na gönderdikleri gizli telgrafta Emirlik topraklarında Miller ve Şulga'ya karşı kışkırtmanın yoğunlaştığını bildirerek bakanlığın prestiji ve Rus vatandaşlarının güvenliği adına, Buhara'daki istikrarsız durum gözönüne alındığında, bu kişilerin derhal görevlerinden ihraç edilmeleri ve ayrılmaları konusunda izin istediler. Bu şartlar altında sorumlu bir çalışma yürütmenin tamamen imkansız olduğu vurgusunu yapıyorlardı.⁵⁸ Miller, 16 Nisan günü Buhara hükümetinin resmi bir yazıyla Türkmenlerin ayaklanmasının önlenmesi amacıyla 18 Nisan'da Buhara ahalisi ve Ceditçilerin gösteri yapmalarına hiçbir şekilde izin verilmemesini talebinde bulunduğunu bakanlığa haber veriyordu. Bu vesileyle Ceditçilerin Mirza Nureddin Karaülbeği ve İnat Hoca Baki Hocayev'i Buhara'ya gönderdikleri ve söz konusu mektubun içeriğinin tüm Ceditçilerin uyarılması talebiyle yerel Genç Buharalılara iletildiğini bildiriyordu.⁵⁹

Miller'in Dışişleri Bakanına gönderdiği son telgrafında yanlış olduğu ortaya çıkan rahatsız edici bir söylentinin ardından, Şulga, Vvedenskiy ve Yeni-Buhara Yürütme Komitesinin üyeleriyle birlikte, Buhara'nın tamamını dolaşarak Emir ve yeni atanan Kuşbegi ile Nizamuddin Hoca Divanbegini ziyaret ettikleri ve Eski Buhara posta ve telgrafhanede ve hastanede her şeyin yerli yerinde olduğu ve hatta endişe verici hiçbir şey duyulmadığını yazıyordu. Telgrafi "*inatla yayılan kışkırtıcı, rahatsız edici söylentiler sonucunda çok*

⁵³ Rozikzoda, a.g.m., s. 33.

⁵⁴ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.", 15 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 168, s. 94-95.

⁵⁵ 1915 senesinde Rus Siyasi Temsilciliği'ne tayin edilen Vvedenskiy, burada yiyecek tedarikini organize etme görevini üstlenmişti.

⁵⁶ Ayni, a.g.e., s. 192.

⁵⁷ 1917 senesinde Buhara'daki Rus Siyasi Temsilciliği'nin kadrosunun güçlendirilmesi için kısa bir süreliğine Buhara'ya gönderildi. Geçici hükümetin devrilmesinden sonra Sovyet hizmetine girdi ve Buhara'daki büyükelçiliğin kalem odası başkanlığı görevini icra etti.

⁵⁸ "Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.", 16 Aprelya 1917 g. (Miller, Şulga, Vvedenskiy, Umnyakov), No: 169, s. 97.

⁵⁹ "Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.", 16 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4746, s. 35.

sayıda Rus vatandaşının Buhara istasyonuna geldi. Onları sakinleştirmek için elimden geleni yapıyorum” şeklindeki ifadesiyle bitiriyordu.⁶⁰

Sonuç

Sömürge siyasetinin bir devamı olarak Buhara Emirliği’ndeki gücünü ve etkisini kaybetmek istemeyen Rus siyasi temsilciliği, Emirliğin Rusya’nın güney topraklarının güvenliğine katkıda bulunan bir tampon vazifesi görmesinden ötürü burada yavaş ve oldukça ihtiyatlı bir reformla bu gelenekçiliği koruma ve sürdürme siyaseti yürüttü. Bu siyaset doğrultusunda Buhara Emirliği’ndeki Ceditçilerin tüm siyasi, reformist ve kültürel hareketlerine şiddetle karşı çıktı. Bu mücadelenin ön safalarında elbette Buhara’daki Siyasi Temsilci Miller vardı. Siyasi Temsilci, Rusya’nın çıkarlarını korumak için tüm reform çalışmalarına rağmen Emirin feodal iktidarını sürdürmesi taraftarı oldu. Bu meselede hem Emirin hem de Miller’in en büyük düşmanı, Buhara’nın Ceditçi aydınları olan genç Buharahlıydı. Tüm bu hadiseler neticesinde Buhara’daki reform sürecinin yalnızca imparatorluk hükümetinin çöküşüyle hızlanmadığı, aynı zamanda birçok soruna ve trajediye de yol açtığı neticesine varabiliriz. Öte yandan diplomatik kariyerine Buhara’da başlayan Miller’in faaliyetlerini değerlendirecek olursak mutlak monarşi döneminde yetişip göreve gelen bir Rus memur olarak iktidardaki son anına kadar görevlerini sadakatle yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

Kaynakça

Yayımlanmış Belgeler

Krasnyı Arhiv, T. Pervıy (Dvadtsatıy), Gosudarstvennoye İzdatelstvo, Moskva-Leningrad 1927.

Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del 17 marta 1917 g. (Miller), No: 3939.

Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 18 Marta 1917 g. (Miller), No:128.

Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 20 Marta 1917 g. (Miller), No: 129.

Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 20 Marta 1917 g. (Miller), No: 132.

Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 22 Marta 1917 g. (Miller), No: 135.

Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya sovetnika tretyago političeskogo otdela, 24 Marta 1917 g. (Miller), No: 137.

Sekretnaya telegramma Turkestantskogo general-gubernatora na imya ministra inostr. del. 24 Marta 1917 g. (Kuropatkin), No: 362.

⁶⁰ “Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del.”, 16 Aprelyaya 1917 g. (Miller), No: 4748, s. 98.

- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 25 Marta 1917 g. (Miller), No: 138.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 26 Marta 1917 g. (Miller), No: 141.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 30 Marta 1917 g. (Miller), No: 151.
- Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 30 Marta 1917 g. (Miller), No: 4476.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.31 Marta 1917 g. (Miller), No: 154.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 5 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 156.
- Telegramma Emira Buharskogo 1) ministru-predsedatelyu knyazyu Lvovu i 3) ministru inostr. del Milyukovu. 8 Aprelya 1917 g., (Seid Alim Buharskiy).
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostr. del. 9 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4617.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare. 10 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4624.
- Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare ministru inostrannih del Milyukovy. 10 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4647.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare.11 Aprelya 1917 g., No: 161.
- Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del. 14 Aprelya 1917 g., (Miller), No: 4707.
- Telegramma členov Samarkandkogo Komiteta pri otryade, poslannom v Buharu, na imya ministra inostr. del. 14 Aprelya 1917 g., Staraya Buhara.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del. 15 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 168.
- Sekretnaya telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del. 16 Aprelya 1917 g. (Miller, Şulga, Vvedenskiy, Umnyakov), No: 169.
- Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del. 16 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4746.
- Telegramma Rossiyskogo rezidenta v Buhare na imya ministra inostrannih del. 16 Aprelya 1917 g. (Miller), No: 4748.

Kitaplar, Makaleler

- ABDİR AŞİDOV, Zaynabidin: İsmail Gaspralı ve XX. Yüzyılın Başlarında Türkistan, Çev. Hatice Kerimoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2022.
- AYNİ, Sadrettin: *Tarihi inkilobi Buhoro*, Adib, Duşanbe 1987.
- HATUNOĞLU, Nurettin: “Buhara’daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar”, *SÜTAD*, No: 38, Güz 2015.

- HATUNOĞLU, Nurettin: *Buhara Hanlığı'nun Son Emiri Alim Han ve Dönemi (1911-1920)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- HOCAYEV, Fayzullı: "O mlado-buhartsah", İstörük-Marksist, T. 1, 1926.
- HOCAYEV, Fayzullı: *K istorii revolyutsii v Buhare*, Uzbek. Giz., Taşkent 1926.
- HOTAMOV, Namoz Basaroviç: "Buharskiye Cadıdı-Mladobuhartsı", İzvestiye Akademii Nauk Respubliki Tacikistan Otdeleniye Obşestvennih Nauk, No: 2, 2020.
- KARATAŞ, Ömer: "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması'nda (1916) Semerkant", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Nisan 2021, s. 73.
- KARATAŞ, Ömer: "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Der-ya Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 8, S. 1, Mart 2021.
- KARATAŞ, Ömer: *Türkistan Son Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Günlükleri Devrim Günlerinde Türkistan (1916-1917)*, Kitabevi, İstanbul 2021.
- KERİMOĞLU, Hatice: "Buhara Emirliği'nde Rus Siyasi Temsilciliği'nin Kurulması ve Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Buhara'daki Faaliyetleri (1885-1890)", Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı, 2021.
- TAŞKAYA, Halim: *Abdurrauf Fitrat ve Yaş (Genç) Cemiyeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.
- Tsentralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy İmperii*, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Peterburg 2008.
- ROZİKZODA, Abdulhakim Şerali: "Agentii siyösii Rossiya va İslohoti Buhoro", *Vestnik Tacikskogo Natsionalnogo Universiteta*, No: 1, Duşanbe 2021.

Extended Abstract

Emirate Of Bukhara During The Revolutionary Days Of 1917 And Activities Of Russian Political Representative A. Y. Miller In Bukhara

During the February Revolution of 1917, there were two vassal states along with the Turkestan General Governorate as part of the Russian Empire in the vast lands called Turkestan; the Khanate of Khiva and the Emirate of Bukhara. Both of these states which were ruled by Uzbek dynasties, were occupied by the Russians in 1868-73, lost some parts of their territory and only partially retained their independence. Under these conditions, the Turkestan governor-general was given full authority in relations with neighboring states such as “to send trustees for the settlement of all kinds of political, border and commercial affairs, to negotiate treaties with neighboring administrations, to sign treaties with the conditions or decisions regarding the mutual relations of Russia with these countries”. Therefore, all relations in various fields between the Russian administration (governor-general) in Petersburg and Tashkent and the government of Bukhara began to be carried out first by the diplomatic officer of the Ministry of Foreign Affairs, and from January 1, 1886, through the Russian Political Representation. Beyond all this, the representative office, which turned into an institution that only implemented the policy of colonization on the territory of the Emirate of Bukhara, actively intervened in the internal affairs of the Emirate until 1917.

On the other hand, at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the reform movement called Jadidism, which emerged among the Russian Turks, centered in Kazan, also penetrated the lands of the Bukhara Emirate, the Khanate of Khiva and the general governorship. religious and worldly life, it aimed to respond to modern times in every way and to save the Russian Turks from the backwardness they were in. Although Bukhara ruling circles showed a positive attitude towards to I. Gaspirali, it was only sympathy. During the reigns of Emir Abdulahad (1885-1910) and Alim Khan (1910-1920), all reform efforts to modernize Bukhara faced strong resistance, and the monarchical power based on traditionalism for many years in the Emirate, until the revolution period, retained its charismatic legitimacy in the eyes of its subjects. Led by Abdurauf Fitrat, Feyzullah and Osman Hocayev, Abduvahid Burhanov, Sadrettin Ayni, Abdulkadir Muhittinov and Musa Saidcanov in Bukhara, where the fire of revolution spread after the Russian Turks, the Jadidists were a small group of intellectuals mainly concerned with the publication of books and textbooks. The October 17 Manifesto was a development that had a great impact on the Russian Turks, and the February revolution in Russia and the following events strengthened the position of the movement, which was now in the process of politicization. Jadidist from Buhara, who founded the “Young Bukhara Party”, became active in political life.

A. Y. Miller, the Russian Political Representative in Bukhara, who did not want to lose his power and influence in the Emirate of Bukhara during the days of the revolution, and who vehemently opposed all political, reformist and cultural mo-

vements in the Emirate in line with this goal, was a kind of reactionary against the Emirate with the aim of protecting Russia's interests and took a stand and launched an open struggle against the progressive-intellectuals of the country. According to Governor-General Kuropatkin, the people of Bukhara, who had been dominated by sharia for centuries, could misjudge the reform movement, and as a result, the possibility of an uprising would arise. Therefore, it was planned that each reform activity to be carried out on the territory of the country was initiated and carried out by the Emirati government.

After the declaration of the manifesto by the Emir on April 8, 1917, the gratitude rally organized by the Jadids turned into a counter-demonstration led by fanatical mullahs. Contrary to Miller's telegrams stating that he presented a note to the Government of Bukhara demanding an immediate end to the riots and holding them responsible for the consequences of the riots, both the Emir and Miller took a stand in favor of the reactionary movement and began to punish the young Bukharans, and as a result, about 3 people in the city of Bukhara were punished. All these events were proof that the Amir, as well as the reactionary mullahs, did not take a stance in favor of reforms, and according to contemporaries, this whole scenario, which was planned in advance, was prepared by the Emir and Miller.

Following the events of April 8, Miller and Shulga's last political tactic against the Young Bukharans was a hostile attitude towards their representatives. The Emir and his government, who took the path of reconciliation with the young Bukharans, invited 12 representatives of the young Bukharans to Bukhara for this purpose, on April 14, including M. Muhiddin, F. Hocayev, M. Isom, M. Abdukadir and M. Makdum. However, after the protests demanded that these 12 people be handed over to them after the meeting, the representatives, who were immediately released with the help of the revolutionaries, were sent to Kagan. Miller and Emir's government, which blamed the kusbegi Nasrullah and dismissed him, had no other way out. Thereupon, Miller and Shulga's role was confirmed in the Bukhara Government's game against the reforms and young Bukharans, although the political representative Miller, who was disturbed by the unstable situation in Bukhara, immediately applied to the interim government for their dismissal and departure. As a result, it was decided to arrest Miller and Shulga, and Shulga, who heard this news, escaped from Kagan, but Miller was arrested and sent to Russia.

When all these events are evaluated, we can say that Miller, the political representative, who strived for the Emir to maintain his power in order to protect Russia's interests, faithfully fulfilled his duties until his last moment in power and assumed an ambiguous, hostile and anti-democratic role in Emirati reforms. All these events prove that the Russian Political Representation in Bukhara, which remained completely loyal to its previous goals and position during the Provisional Government in Russia, has taken a more anti-democratic position than before.

General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

General M. V. Frunze's Visit To Türkiye And The Türkiye-Ukraine Friendship And Brotherhood Treaty Of 1922

Burcu ÖZCAN ERDAL*

* Dr., İstanbul, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0001-9511-581X

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Burcu Özcan Erdal, Marmara Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih
Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta / E-mail:
burcu.ozcan@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:
13 Mayıs 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
27 Eylül 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Burcu Özcan Erdal, "General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti ve 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 21-42.

doi: 10.55773/tda.1296770

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Bu çalışmada Bolşeviklerin önde gelen liderlerinden biri olan Rus devlet adamı ve Kızılordu Komutanı General Mihail Vasilyeviç Frunze'nin 1921 yılı sonunda Ankara'ya yaptığı ziyaret ve 1922 yılı başında imzalanan Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması anlatılmaktadır. 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın ardından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile de bir dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Ukrayna Sovyet Hükümeti tarafından "Olağanüstü Yetkili Temsilci" olarak M. V. Frunze görevlendirilmiştir. Ankara'da heyetiyle birlikte çeşitli temaslar gerçekleştiren General, Mustafa Kemal Paşa ile de iki kez görüşmüştür. Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, M. V. Frunze başkanlığındaki Ukrayna heyetinin Türkiye ziyareti, temas ve görüşmeleri, imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşmasına değinilen çalışmada; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, başta M. V. Frunze'nin bu ziyarete dair kaleme aldığı olmak üzere görüşmelere şahitlik eden tarihi kişiliklerin hatıraları, dönemin gazeteleri, resmi yayınları incelenmiştir. Bunların yanı sıra çeşitli araştırma ve inceleme eserlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: M.V. Frunze, Mustafa Kemal Paşa, Sovyetler, Ukrayna, TBMM Hükümeti, 1922, Ankara.

Abstract

In this study, the visit of one of the leading Bolsheviks, Russian Statesman and Red Army Commander General Mihail Vasilyevich Frunze to Ankara at the end of 1921 and the Türkiye-Ukraine Friendship and Brotherhood Treaty signed at the beginning of 1922 are explained. Following the Moscow Treaty signed between the Russian Soviet Federative Socialist Republic and the Government of the Turkish Grand National Assembly on March 16, 1921, a friendship treaty

between the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Parliamentary Government came to the agenda. Thereupon, M. V. Frunze was appointed as the “Extraordinary Authorized Representative” by the Ukrainian Soviet Government. General Frunze, who made various contacts with his delegation in Ankara, also met with Mustafa Kemal Pasha twice. In this study, which deals with Turkish-Soviet relations during the period of the War of Independence, the visit of the Ukrainian delegation headed by M. V. Frunze to Türkiye, their contacts and negotiations, and the signed friendship and brotherhood treaty, the archives of the Presidency of the Republic of Türkiye, the archives of the Presidency of the Republic of Türkiye State Archives, the memoirs of historical figures who witnessed the meetings, especially those written by M. V. Frunze about this visit, newspapers and official publications of the period were examined. In addition to these, various research and examination works were also used.

Keywords: M. V. Frunze, Mustafa Kemal Pasha, Soviets, Ukraine, GNAT Government, 1922, Ankara.

Giriş

Birinci Dünya Harbi'ne büyük umutlarla giren Çarlık Rusyası, Ekim 1917 Devrimi ile yıkılınca iktidar V. Lenin'in liderliğindeki Bolşeviklere geçmiş, bu durum savaşın gidişatını değiştirdiği gibi Rusların Türklerle ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. İki tarafın karşılıklı politik ve askeri çıkarları yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir.

Başından itibaren savaş karşıtı bir politika izleyen Bolşevikler, iktidara gelişlerinin ertesi günü bir beyanname yayımlayarak taraf devletlerin savaşa son vermelerini, toprak ilhaki olmadan adil bir barışın sağlanmasını talep etmişlerdir. Bu çerçevede gerçekleştirilen Brest-Litovsk görüşmeleriyle Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye, Bulgaristan, Rusya arasında geçici ateşkes antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.¹

1 Mayıs 1919'da III. Enternasyonal dünya işçilerine yayınladığı bildiriye, Türk işçi, asker ve köylülerine de seslenerek Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin başlattıkları ihtilali başarılarını dilemişti. Bolşevik liderler, kendi yaptıkları ihtilalin özellikle Doğu toplumları arasında yayılmasını arzu etmekteydiler.²

Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. Çiçerin 13 Eylül 1919'da radyoda Türk işçi ve köylülerine dair bir mesaj yayımlayarak Sovyetlerin, İstanbul ve Boğazlar konusunda Çarlık rejiminin iddialarından vazgeçtiğini, emperyalizmin ezdiği Doğu halklarına Sovyetlerin yardımda bulunmaya hazır olduğunu beyan etti.³ Türkiye Batılı emperyalist güçlere karşı bağımsızlığını korumak adına fiili bir direniş başlatmıştı ve Sovyetlerin devrimi Asya'ya anlatma ve taşıma hedeflerinin en yakın durağı Türkiye idi.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Düstur*, Tertip 2, Cilt 10, s. 407- 421; Akdes Nimet Kurat, “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, *Belleten*, C. 31, S. 123, 1967, s. 375-414.

² Yusuf Sarıncay, “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Samsun 1986, s. 202.

³ Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017, s. 4-7.

Bu bağlamda Anadolu'da ortak düşman olan emperyalizme karşı verilen mücadele, M. Kemal Paşa ile Bolşevik lideri V. Lenin'in yakınlaşmalarına neden oldu. Sovyetlerin, o zamana kadar Rusya'nın Türkiye aleyhine elde ettiği her türlü kazanımdan vazgeçmesi iki tarafın ilişkilerinde güven tazelemesini sağladı. Sovyetler, Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerden biri oldu.

1. Milli Mücadele Dönemi Bolşeviklerle İlk Temaslar

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi ile Bolşevikler arasındaki ilk resmi görüşme 26 Nisan 1920'de M. Kemal Paşa'nın TBMM adına Lenin'e gönderdiği mektup ile başlamışsa da bundan önce de çeşitli temaslar gerçekleştirilmişti. Örneğin 1919 Mayıs'ında Türk milliyetçileriyle temas etmek üzere Albay S. M. Budienni'nin başkanlığındaki bir heyet Anadolu'ya gönderilmiş, M. Kemal Paşa bu albayla Haziran ayının ilk günlerinde Havza'da görüşmüştür.⁴ Albay Budienni, M. Kemal Paşa'ya emperyalist güçlere karşı girişeceği savaşta Sovyetler adına para ve silah yardımı önermiş, başarıya ulaşırsa nasıl bir yönetim şekli benimseyeceğini sorarak Bolşevizmle ilgili fikirlerini öğrenmek istemiştir. Bu sıralarda Milli Mücadele'nin önde gelenlerinin öncelikli düşüncesi hayati önem arz eden Bolşevik yardımının temin edilebilmesiydi.⁵

M. Kemal Paşa, Havza'dan Amasya'ya geçerek arkadaşlarıyla Anadolu hareketini örgütlemeye devam ederken burada gerçekleştirilen görüşmelerin en önemli başlıklarından biri de Bolşeviklerle kurulacak ilişkilerdi. 19 Haziran'da yapılan toplantıda Milli Mücadele'nin hangi kaynak ve temellere dayanacağı tartışılırken Bolşeviklerle temas kurulup kurulamayacağı meselesi üzerinde özellikle durulmuştu.

23 Temmuz 1919'da açılan Erzurum Kongresi'nde manda ve himayenin reddedilmesi Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayan bir başka unsur oldu. Kongrenin yapıldığı günlerde Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit Beyler, Bolşeviklerle Doğu Cephesi yoluyla temasa geçmek üzere bölgeye gönderildiler.⁶ 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'nde ise Sovyet Hükümeti tarafından gönderilen bir gözlemci temsilci vardı.⁷ Kongrenin ardından Halil (Kut) Paşa hem ilişkileri geliştirmek hem de silah, cephane ve para yardımı temin etmek üzere Moskova'ya gitti.⁸

Sivas Kongresi'nden TBMM'nin açılışına değin iki taraf arasındaki temaslar artarak devam etti. Meclis'in açılışından üç gün sonra 26 Nisan 1920'de, M. Kemal Paşa'nın Meclis Reisi sıfatıyla Ankara Hükümeti adına yazdığı mek-

⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964, s. 338-342. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967.s. 68-69.

⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987, s. 83.

⁶ Salahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s. 107.

⁷ Erol Kaymak, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı*, İrfan Yay., İstanbul, 2000, s. 78.

⁸ M. Taylan Sorgun, *Bitmeyen Savaş Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016, s. 276 – 304.

tup Moskova'ya gönderildi. "Türkiye'nin Sovyet Rusya ile Beraber Emperyalist Hükümetlere Karşı Savaş ve Yardım Teklifi" başlıklı mektupta şöyle denilmektedir:

"...Emperyalist Hükümetler aleyhine harekatı ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai ve harekatı kabul ediyoruz... Evvela milli topraklarımızı taht-ı işgalde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelat-ı müşterekimiz için kuva-yı dahiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdilik ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız Şarkta icra-yı harekat edecek kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyeti'nce temini rica olunur. İhtiramat-ı faike ve hissiyat-ı samimanemizin kabulünü rica eyleriz."⁹

Bu teklif mektubu TBMM'nin ilk ve en önemli dış politika eksenli adımlarından biriydi¹⁰ ve 3 Haziran 1920'de Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'in olumlu cevabı ile karşılık buldu.¹¹ Gönderilen cevaptan memnuniyet duyan M. Kemal Paşa, 20 Haziran 1920'de yeni bir mektup kaleme aldı¹². Bu mektupta Ermeni saldırılarının durdurulması için gereken arabuluculuğun Sovyet yetkililerce sağlanması talep ediliyordu.¹³

Bu arada hükümet kurulmuş, Hariciye Vekilliği'ne Bekir Sami (Kunduh) Bey getirilmişti. Yeni hükümetin ilk faaliyetlerinden biri 5 Mayıs'ta Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar vermek oldu. İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Dr. Miralay İbrahim Tali (Öngören) Bey, Lazistan Mebusu Osman Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi (Düzgören) Bey heyetin diğer üyeleri idi.¹⁴

Heyetin amacı Sovyet Hükümeti ile bir antlaşma imzalamak suretiyle para ve cephane yardımı sağlamaktı. 11 Mayıs'ta Ankara'dan yola çıkan heyet, 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaştı.¹⁵ G. V. Çiçerin ve yardımcısı L. M. Karahan tarafından kabul edildiler.¹⁶ 14 Ağustos'ta bir görüşme yaptıkları V. Lenin, emperyalist devletlere karşı savaşan Türk halkına esaretten kurtulması için

⁹ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, 132/19543; Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleleri, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 318.

¹⁰ Kamuran Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 33-34.

¹¹ Stefanos Yerasimos, *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yay., İstanbul, 1979, s. 238-239.

¹² A. Şemsutdinov, Y. A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yay., İstanbul 1979, s. 13.

¹³ K. Gürün, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁴ T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/1-1-5; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları - Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 59.

¹⁵ S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁶ A. F. Cebesoy, *a.g.e.*, s. 59.

her türlü desteği vereceklerini ifade etti ve 24 Ağustos 1920'de paraf edilen bir antlaşma metni taslağı hazırlandı.¹⁷ Türk heyeti ile G. V. Çiçerin, 28 Ağustos'ta yeniden bir araya geldi. Heyetten Yusuf Kemal Bey, Türkiye'ye dönerek Moskova'daki görüşmelerle ilgili hükümeti ayrıntılı olarak bilgilendirdi. Ayrıca beraberinde önemli miktarda silah, mühimmat ve para da getirmişti;

“Gelirken bizim trenle bir milyon altın ruble ve bir vagon mavzer fişeği geldi. Mavzer fişeği ve mitralyöz yüklü sekiz vagon da Moskova'da istasyonda hazırды. Rostov'a gelince oradan da üçer bin fişekle altı bin İngiliz tüfeği, yüz mitralyöz ve yedi buçukluk sekiz İngiliz topu derdest-i sevk olduğunu bildirdiler.”¹⁸

Silah ve mühimmat sevkiyatı belirli aralıklarla devam etti. Türk ordusu hem Bolşeviklerden alınan hem de Kars ve Gümrü kalelerinde bulunarak alıkonan Rus silahlarıyla donatılmaktaydı.

28 Temmuz 1920'de Bolşevikler tarafından ilk Türkiye büyükelçisi olarak Ş. Z. Eliava görevlendirildiyse de geçirdiği rahatsızlık yüzünden göreve başlayamayınca yerine Y. Upmal-Angarskiy tayin edildi.¹⁹ Büyükelçi ve beraberindekiler uzun bir yolculuktan sonra 4 Ekim'de Ankara'ya geldiler.²⁰ 9 Kasım'da Sovyet Büyükelçiliği açıldı.²¹ Buna mukabil Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya elçi olarak gönderilmesine karar verildi. Ali Fuat Paşa'nın Büyükelçilik kadrosu; Başkatip Aziz Bey (Meker), İkinci Katip Osman Kemal Bey, Ataşe Piyade Yüzbaşı İdris Bey (Çora), Süvari Yüzbaşı Saim Bey (Önhon), Evrak Memuru Feridun (Hotinli) Bey ve Muhasebeci Tahsin Bey'den oluşmaktaydı. Ali Fuat Paşa'nın Batı Cephesi'ndeki Kurmay Başkanı Binbaşı Saffet Bey (Arıkan) de Ataşemiliter olarak Moskova'ya gönderiliyordu. Maiyetinde Kurmay Yüzbaşı Mithat Bey (Erman), Süvari Yüzbaşı Ali Rıza Bey (Çoruh) yer almaktaydı. Ayrıca elçiliğin emniyetini sağlamak üzere Batı Cephesi Kumandanlığı karargahı süvari bölüğünden otuz kişilik bir muhafız takımı görevlendirilmişti.²²

Bu arada gelişen ilişkiler İtilaf Devletleri'nin de gözünden kaçmıyordu. 24 Ağustos 1920 tarihli bir Fransız istihbarat raporunda İstanbul'da bir Bolşevik Komitesi kurulduğu üç Rus ve on üç Türk'ten oluşan bu komitenin Anadolu'da bazı şubeler açtığı ve Azerbaycan ve Gürcistan Bolşevik komiteleriyle de ilişkide olduğu yazılmaktaydı.²³

¹⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.172. S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁸ Y. K. Tengirşenk, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁹ Serpil Sürmeli, “Sergey Petroviç Natsarenus'un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 2, Şubat 2010, s. 31-55.

²⁰ Saime Yüceer, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997, s. 124.

²¹ A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 1999, s. 201.

²² S. Yüceer, *a.g.e.*, s. 149.

²³ Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, T.T.K. Yay., Ankara, 1994, s. 75.

1-7 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Birinci Kongresi'nde Ankara Hükümeti gözlemci sıfatı ile Moskova'daki Türk heyetinden Dr. İbrahim Tali Bey'i görevlendirdi. Trabzon vilayeti adına Hafız Mehmet ve Mühendis Aziz Beyler ile Erzurum vilayeti adına Binbaşı Arif Bey de kongrede hazır bulundular. Kendilerine herhangi bir karara katılmamak, müzakereleri takip ederek bilgi toplamak ve gerektiğinde Anadolu hareketinin amaçlarını anlatmak talimatı verilmişti. 22 Kasım'da gerçekleştirilen Komintern toplantısına ise TBMM adına Ali Fuat Paşa, Dr. Tevfik Rüştü Bey, Besim (Atalay) Bey, Fuat (Carım) Bey ve İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Bey'den oluşan heyetin gönderilmesine karar verildi.²⁴

1921 yılının ilk günlerinde Sovyetlerin Dağıstan'ın bağımsızlığını tanıması üzerine M. Kemal Paşa, V. Lenin'e bir telgraf çekerek tebriklerini iletmiştir. 5 Ocak 1921 tarihli bu telgrafta *"Bu mesut kararın Bolşevizm dünyasıyla İslam dünyası arasındaki münasebata fevkalade hüsn-ü tesir edeceğine ve bu suretle bizleri hal-i hazır kapitalist idaresinin iktibas-ı hayat ve kuvvet eylediği Garp emperyalizmini devirmekten ibaret olan müşterek gayemize daha ziyade yaklaştıracığına şüphe etmiyorum."*²⁵ diyen M. Kemal Paşa, Bolşeviklerin Doğu'da izlemiş oldukları öngörülü ve akilane siyaseti takdir ettiğini ifade etmiştir.

11 Ocak'ta zaferle sonuçlanan I. İnönü Muharebesi, Anadolu'da başlayan Türk milli hareketinin akıbeti konusunda kararsız olan devletlere verilen bir cevap niteliğinde olurken Sovyetlerin yeni elçisi P. G. Mdivani 19 Şubat'ta Ankara'ya gelmiş, 5 Mart'ta hükümetinin güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. Bu sıralarda müzakerelerde bulunmak üzere Moskova'ya gönderilen Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey başkanlığındaki Türk heyeti, 19 Şubat 1921'de Moskova'da askeri törenle karşılanmıştır. 21 Şubat'ta başlayan müzakerelerde G. V. Çiçerin, L. M. Karahan ve J. Stalin gibi isimlerle çeşitli görüşmeler yapılmış, nihayet 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti arasında Moskova Antlaşması olarak da bilinen Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.

16 madde ve 3 ekten oluşan bu antlaşma ile Sovyet Rusya, TBMM'yi ve onun seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal temsilcisi ve Misak-ı Milli sınırlarını yasal sınırları olarak tanıdığını beyan ediyordu. Batum Gürcistan'a bırakılıyor, Sovyet Rusya burada yaşayan Müslüman halkın dini ve kültürel haklarının korunmasını taahhüt ediyordu. Nahçıvan özerk bir statüde bırakılırken kontrolü Azerbaycan'a verilmiş, Karadeniz kıyı rejimi ve Boğazlar meselesi daha sonra toplanacak bir konferansa bırakılmıştı. İki ülke arasında yapılmış olan eski anlaşmalar yok sayılarak TBMM'nin tanımadığı Türkiye'ye yönelik uluslararası herhangi bir antlaşmayı Sovyet Rusya'nın da tanımayacağı taahhüt edilmekteydi. Türkiye'nin Çarlık Rusya'sına karşı mali yükümlülükleri de ortadan kaldırılıyordu.²⁶

²⁴ T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 6, İçtima 101, 22 Kasım 1336, s.11-17.

²⁵ TİTE Arşivi, 59/17363; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 383.

²⁶ Düstur, Tertip 3, Cilt 2, s. 72; İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.1, T.T.K. Yay., Ankara, 1989, s. 27-38.

M. Kemal Paşa TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken Moskova Antlaşması'nın önemini şu sözlerle vurgulamıştır;

“Rus Şuralar Cumhuriyeti'yle mevcut iyi münasebetlerimiz ve bağlarımız bu geçirdiğimiz sene zarfında, en mükemmel bir surette gelişmesinde devam etmiştir. 16 Mart'ta Moskova'da bir dostluk antlaşması yaptık. Bu antlaşma ile, emperyalizmin ihtiraskar saldırısına hedef olan iki devlet arasında tabii etkenlerden meydana gelen dayanışma, hukuki bir şekil ile de tespit edilmiş oldu.”²⁷

2. General M. V. Frunze'nin Türkiye Ziyareti

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında da bir dostluk antlaşması imzalanması ve bunun için toplanacak konferansın Ankara'da yapılmasına karar verildi. Ukrayna Sovyet Hükümeti, bu iş için “Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Sovnarkom Başkan Yardımcısı M. V. Frunze”yi 1921 yılı Ağustos ayında olağanüstü yetkili olarak görevlendirdi.²⁸

General Frunze, 1885'de Batı Türkistan'ın Semireç vilayetinin Pişpek²⁹ şehrinde dünyaya geldi. Liseden mezun olduktan sonra St. Petersburg Politeknik Enstitüsü Ekonomi bölümüne girdi, bu sırada Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) örgütüne katıldı. 1904'te üniversiteden mezun olduktan sonra çeşitli Bolşevik örgütlerde aktif olarak rol almaya başladı. 1905'te Rusya'da yapılan işçi grevinin planlayıcı ve önde gelenlerinden biriydi. 1907 yılında tutuklanarak RSDİP'e üye olmaktan 4 yıl hapisle cezalandırıldı. Tutukluysa da bunlar ağır çalışma cezasına çevrildi. 1914'e kadar Sibirya'nın çeşitli hapisanelerinde tutulduktan sonra İrkutsk'a sürgün edildi. Ertesi yıl birkaç arkadaşı ile birlikte “Vostoçnoye Obozreniye (Doğu İncelemeleri)” adlı haftalık gazetenin redaktörlüğünü yaptı.³⁰ I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Çarlık idaresi gizli polis servisinin baskısından kaçarak Moskova'ya geldi. Orduya katılan M. V. Frunze, partisi tarafından askerler arasında devrimci propaganda yapması için Batı Cephesi'ne gönderildi. 1917 Devrimi'nde merkezi Minsk'te bulunan Batı Cephesi devrimci hareketinin liderlerinden biriydi. Ardından Vladimir eyaletinden Bolşeviklerin Kurucu Meclisi'ne seçildi. Aynı zamanda İl Parti Komitesi Başkanlığı, İl Askeri Komiserliği ve İl Ekonomi Konseyleri Başkanlığı görevlerini de yürütmekteydi. 1919'da Doğu Cephesi'nin tüm ordularının başına geçerek Ufa'nın yeniden Bolşevik kuvvetlerin hakimiyetine geçmesinde rol oynadı.³¹ Ağustos 1920'ye kadar Türkistan

²⁷ Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. 12, Kaynak Yay., İstanbul 2003, s.285.

²⁸ Yavuz Aslan, *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yay., İstanbul, 2002. s. 31.

²⁹ Bişkek. Bugünkü Kırgızistan Cumhuriyeti'nin başkenti. Şehir, Sovyetler Birliği döneminde 1926-1991 yılları arasında M. V. Frunze'nin anısına Frunze adıyla anılmıştır.

³⁰ Asena Gökmen, “Sovyet Rusya'nın İnşasında Frunze'nin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Haziran 2022, s. 180.

³¹ Günümüzde Başkurdistan Cumhuriyeti'nin başkenti.

Cephesi Ordularının Komutanı olarak Türkistan'da görev yaptı. Aynı zamanda Rusya'nın Türkistan işlerinden sorumlu Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi Komisyonu üyesi ve Komünist Parti Türkistan İşleri Merkez Komitesi Komisyonu üyesiydi. Eylül 1920'de Güney Cephesi Ordularının komutanlığına atandı. Kırım Yarımadası'na girerek Rusya'nın güneyindeki devrim karşıtı muhalefeti tasfiye etti. Böylece Ukrayna Devrimci Askeri Konseyi Komiseri ve Ukrayna'daki Tüm Silahlı Kuvvetlerin Komutanlığı'na tayin edilen M. V. Frunze, Kasım 1920'de Ukrayna Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Tüm Ukrayna Merkezi Yürütme Komitesi üyeliklerine seçildi.³²

Moskova'nın talimatıyla olağanüstü temsilci olarak Türkiye'ye gönderilen General Frunze'nin³³ amacı hem bir dostluk antlaşması imzalanmasını sağlamak hem de Sovyet Hükümeti'nin Anadolu'ya sevk edeceği askeri ve mali yardımın detaylarını tespit etmektir.³⁴ Ayrıca Fransa ile TBMM Hükümeti arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın Türkiye'nin yüzünü ne derece Batı'ya çevirdiği de M. V. Frunze'nin cevap arayacağı bir diğer soru olacaktır.³⁵

M. V. Frunze yaklaşık 40 kişilik maiyetiyle birlikte 5 Kasım 1921'de Harkov'dan yola çıkarak Tiflis'e geldi, buradan Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın rubleyi teslim aldı.³⁶ Ukrayna Heyeti Batum'dan vapurla tekrar yola çıkarak 26 Kasım'da Trabzon'a geldi.³⁷ Buradan Samsun, Çorum ve Yozgat yoluyla Kırıkkale'ye kadar atla, oradan trenle Ankara'ya yolculuk ettiler. 13 Aralık'ta Ankara'da Türk yetkililerce resmi törenle karşılandılar.³⁸ General Frunze istasyonda yaptığı konuşmasında Türk milletinin uğradığı zulme karşı giriştiği mücadeleyi ve gösterdiği kahramanlıkları hiçbir zaman unutamayacağını ifade etti.³⁹

Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa Akşehir'de Fransız diplomat H. F. Bouillon ile görüşmekteydi.⁴⁰ Bu görüşmeler 18 Aralık'ta tamamlandı ve Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndü.⁴¹ Ukrayna Heyeti, güven mektubunu 19 Aralık

³² Yavuz Aslan, "Mihail Vasilyevič Frunze (1885-1925)", *Atatürk Ansiklopedisi*, Çevrimiçi <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mihail-vasilyevic-frunze-1885-1925/>, 1 Nisan 2023.

³³ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 212.

³⁴ Osman Okyar, *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1998, s.181-182.

³⁵ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, K. 6, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 119.

³⁶ Yavuz Aslan, "Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri", *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002, s. 33; S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 342.

³⁷ M. V. Frunze, *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921- Ocak 1922)*, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yay., İstanbul, 1978, s.13; Sami Sabit Karaman, *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yay., İstanbul, 2002, s. 65.

³⁸ M. V. Frunze, *a.g.e.*, s. 45,71-72; *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Kanun-ı Evvel 1921; Rasim Dirsehan Örs, *Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 83.

³⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Kanun-ı Evvel 1921.

⁴⁰ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s. 849.

⁴¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988, s. 303.

1921'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti.⁴² Ardından M. V. Frunze söz alarak Türk milletinin meclis iradesi altında hürriyetini ve istiklalini kahramanca müdafaa etmesinin Sovyet Ukrayna'da ilgiyle takip edildiğini, iki ülkenin ortak menfaatleri bulunduğunu söyledi. Anadolu toprakları gibi Ukrayna'nın da doğal kaynakları Batılı emperyalist güçlerin hedefindeydi. Şimdiye kadar bu iki ülkenin doğrudan ve yakın bir ilişki içinde olması mümkün olmamışsa da Milli Mücadele hareketi Ukrayna işçi ve köylüleri tarafından samimiyetle desteklenmekteydi. M. V. Frunze sözlerini Türkiye'nin müstakbel vaziyeti ne olursa olsun Karadeniz'in diğer tarafında sadık dost ve müttefiklere sahip olduğunu vurgulayarak sonlandırdı.⁴³

Mustafa Kemal Paşa cevaben şu sözlerle Ukrayna halkına ve hükümetine teşekkürlerini sundu:⁴⁴

“Türkiye Ordusu da Kızıl Ordu gibi ölmek için yenmeğe karar vermiş olan bir milletin şeref ve istiklalini müdafaadan ibaret olan mukaddes vazifesini her türlü azim mahrumiyetler içinde ifaya mecbur olmuştur; lakin, hak ve adaletin son zaferinde iman, galibiyeti temin etmiştir. Sakarya muzafferiyetini kazanmak için en ufağundan en büyüğüne kadar sevinçle çalışan Türkiye halkı ve ordusu gerek muharebe esnasında ve gerek muharebeden sonra Rusya ve Ukrayna'da ve bütün doğu memleketlerinde açıklanan muhabbetten bilhassa mütehassis olmuşlardır. İşbu tezahürat, Türkiye halkının Sakarya muharebesinde bütün şark toplumunun selameti için mücadele ettiğini mezkur kavimlerin basiretli olduklarını da ispat etmiştir.”

Bundan sonra Ukrayna Heyeti çeşitli Türk yetkilileriyle temaslarda bulundu. M. V. Frunze 22 Aralık 1921'de G. V. Çiçerin'e bir rapor gönderdi ve izlenimlerini aktararak TBMM'nin yaptığı veyahut yapacağı devletler arası görüşmelerin Sovyet Rusya ile olan ilişkilerini zedelemeyeceğini bildirdi. 21 Aralık'ta M. Kemal Paşa ve önde gelen Türk askeri yetkililer kendisine Türk ordusunun durumu ve hareket planı ile ilgili ayrıntılı bilgiler vererek Yunanlılar karşısında kendilerine gereken silah ve cephane listesini ayrıntılı ve açıkça paylaşmışlardı. General Frunze raporunda bu bilgileri aktararak Türkiye'ye daha önce verilmesi taahhüt edilen paradan geri kalan 3.500.000 altın rublenin gönderilerek yardımın sürdürülmesini istemekteydi.⁴⁵

İmzalanacak olan antlaşmanın müzakere edileceği konferansın başladığı 25 Aralık 1921'de Mustafa Kemal Paşa ile M. V. Frunze arasında görüşülecek meselelere dair bir toplantı gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ İlk görüşülen mesele Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması'nın, Sovyet Rusya

⁴² *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 200 Belge) 1919-1923*, C. 1, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 369-371.

⁴³ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921.

⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 22 Kanun-ı Evvel 1921; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, s. 25-27.

⁴⁵ S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 424-425.

⁴⁶ İlyas Kamalov, İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk- Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2011, s. 316-317.

ile TBMM Hükümeti arasındaki ilişkileri zedeleyip zedelemeyeceği idi.⁴⁷ M. V. Frunze, kendisinden önce Anadolu'ya gelip o sıralarda Ankara'dan ayrılmış bulunan Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi S. P. Natsarenus'un Moskova'ya yanlış bazı kanaatlerle dönmüş olabileceğine inanıyordu. İlişkilerin tekrar rayına oturtulabilmesi için müzakereler bir an önce tamamlanmalıydı. Buna karşın M. Kemal Paşa Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın Türk-Rus ilişkilerine zarar verecek hiçbir hüküm içermediğinin ve bu antlaşmanın iki amacı yerine getirmek için yapıldığının altını çizdi. Bunlardan ilki Güney Cephesi'ndeki savaşı sona erdirmek, ikincisi ise bu sayede müttefik güçler arasındaki birliği bozmaktı.⁴⁸ Ayrıca bu antlaşma geçici ve yerel bir ateşkeste ve nihayetinde bir barış antlaşması imzalanırsa Fransızlar yine İtalya ve İngiltere ile birlikte hareket edecekti. Sovyetlerin dostluğunun ve güveninin temini konusunda M. V. Frunze'ye her türlü bilgi ve belge sunulmuştu. Hatta cephelerdeki durum hakkında verilen bilgiler askeri sır niteliğindeydi.⁴⁹ General'e cepheleri gezmesi de teklif edilmiş, ancak kendisi bu açıklamalara itimat ettiğini ifade ederek cepheye gitmeye gerek olmadığını söylemiştir.⁵⁰

Gündemdeki bir diğer mesele de Molokanlar'dı. Kars ve civarında yaşayan ve dini inançları gereği askerlikten muaf olan bu topluluk, TBMM Hükümetince Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra belirlenen sürede Rusya'ya göç etmedikleri takdirde askerlikle yükümlendirilmişti.⁵¹ M. V. Frunze, M. Kemal Paşa'dan Molokanlar'ın yazın ettikleri mahsullerini alana dek Türkiye'de kalmalarını ve askerlikten muaf tutulmalarını talep etti, daha sonra Sovyet Hükümeti'nin belirlediği yerlere göç ettirileceklerini taahhüt etti. Bu önerisi kabul edildi.⁵²

Bir diğer görüşme gündemi Sovyet Hükümetleri ile TBMM Hükümeti arasındaki haberleşmeyi kolaylaştırmak amacıyla Rus "Uedsson" telgraf makinelerinin Anadolu'nun çeşitli yerlerine kurulması ile ilgiliydi. M. V. Frunze, Türk yetkililer bu makineleri kullanmayı öğrenene kadar geçici olarak Rus telgraf-

⁴⁷ Bu antlaşmayla Fransız Hükümeti TBMM'yi tanımış ve Kilikya'daki birliklerini geri çekeceğini taahhüt etmiştir. Bkz. Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010, s. 31.

⁴⁸ İsmet Konak, "Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri", *Gündem Rusya*, Yıl 1, S. 4, Temmuz 2012, s. 70-73.

⁴⁹ Sonraları Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e gönderdiği raporda M. V. Frunze bu durumu şöyle yorumlamıştır: "En önemli askeri surlara varıncaya değin incelemem için bana izin verilmişti. Türk ve Yunan orduları arasındaki askeri yazışmaları, orduların ihtiyaçlarını, sayılarını, silah sayı ve niteliklerini, cephe gerisi durumlarını... hemen her şeyi öğrendim. Şunu söyleyebilirim ki, şimdi Türk silahlı kuvvetlerinin genel durumunu hemen hemen Ukrayna ordusununki gibi biliyorum. Buna göre Türk Hükümetinin Sovyet Ukrayna temsilcilerine nasıl davrandıkları, güvendikleri üzerinde bir yargıya varabilirsiniz. Bütün dairelerde içinde bulunulan durum hakkında bize seve seve bilgi verdiler. Gerçek bilgiler, gerçek kaynaklardı bunlar. Yalnız siyasal alanda değil, ticaret, ekonomik, kültürel alanda da aramızdaki ilişkileri güçlendirme olanakları tanındılar." Bkz. M. V. Frunze, a.g.e., s. 123.

⁵⁰ Yavuz Aslan, a.g.e., s. 36-37,43-44-45.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Aslan, "Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 18, Erzurum 2001, s. 275-307.

⁵² Yavuz Aslan, a.g.e., s. 40-41.

çılarının telgrafhanelere yerleştirilmesini teklif etmişti. M. Kemal Paşa cevaben bu telgraf makinelerinin kullanılmasının bir mahzuru olmadığını söylerken buralarda çalışacak Ruslara izin verilmesinin Sovyetler'in Türkiye'nin işlerine karıştığı izlenimi doğuracağını altını çizmiştir. Rus telgrafçılar bu hatları ve makineleri kurduktan sonra kullanımını Türk telgrafçılara öğretip ülkelerine dönerlerse ortada bir sorun kalmayacağını vurgulamıştır.⁵³

Son olarak Enver Paşa meselesi görüşülmüştür. M. V. Frunze, Sovyetlerin Enver Paşa ile dostça ilişkileri olduğunu, Komünist Enternasyonal'in Enver Paşa'yı Anadolu'da değil, diğer Doğu Müslüman ülkelerinde faaliyet göstermesi için maddi olarak desteklediğini söylemiş, Moskova'ya döndüğünde Enver Paşa'ya yapılan her türlü desteğin kesilmesine çalışacağını sözlerine eklemiştir.⁵⁴

Bu ön görüşmenin yapıldığı 25 Aralık 1921 günü "*Türkiye-Ukrayna Sulh ve Muhadenet Muahedenamesi Konferansı*" öğleden sonra saat üçte Türk Heyeti Başkanı Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey ile Ukrayna Heyeti Başkanı M. V. Frunze'nin nutuklarıyla başlamıştır.⁵⁵ Dört gün süren müzakereler sonucunda "*Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*" 2 Ocak 1922'de imzalanmıştır.⁵⁶

Antlaşmanın imzalandığı günün akşamı General Frunze, Ukrayna Elçiliği'nde seksen kişilik bir yemek daveti düzenlemiştir.⁵⁷ M. Kemal Paşa'nın da katıldığı davette General, antlaşmanın iki millet arasında daha güçlü ve sağlam ilişkiler tesis edilmesi ve bütün Doğu milletlerinin birleşmesi için önemli bir adım olduğunu söylemiştir. Yakın gelecekte Doğu halklarının aralarında yapacakları anlaşmalarla emperyalistlere karşı bir Doğu birliği meydana getirecekleri ümidinde olduğunu sözlerine eklemiştir.⁵⁸ Bundan sonra Meclis Reisi M. Kemal Paşa bir konuşma yaparak tüm mazlum milletlerin zalimleri bir gün mağlup edeceğini vurgulayarak bu antlaşmayla iki memleket arasındaki ilişkilerin artarak devam edeceğini ifade etmiştir.⁵⁹

M. Kemal Paşa ile M. V. Frunze 4 Ocak 1922'de Azerbaycan Ankara Büyükelçisi İ. Abilov ve Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in de katıldıkları bir görüşme daha gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmede üzerinde durulan meselelerden ilki TBMM içindeki fikir ayrılıkları ve bunun ortaya çıkardığı gruplaşmalar- dır. M. Kemal Paşa bu gruplardan birinin saltanat ve halifelik makamlarının muhafaza edilmesini sıkı şekilde destekleyen din adamları, memurlar ve bir kısım burjuvaziden oluştuğunu, ikinci grubun ise Avrupa eğilimli kişilerden meydana geldiğini izah etmiştir. Üçüncü grup ise bu iki gruba da karşı olup tam halk yönetimi yanlısı olarak, Sovyet Rusya'ya sempati duyan şahıslardan

⁵³ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 41, 45.

⁵⁴ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 39, 40, 46.

⁵⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kanun-ı Evvel 1921.

⁵⁶ *BCA*, 30-18-1-1- / 4-45-13; İ. Kamalov, İ. Svistunova, *a.g.e.*, s. 316.

⁵⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922.

⁵⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922.

⁵⁹ *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı Sani 1922; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 2, s. 30-33.

oluşmaktadır. Bunlar Batılı devletlerle antlaşma yapmayı milletin menfaatine ve Sovyet Cumhuriyetleri ile dostluk ilişkilerine zarar vermemesi şartıyla kabul edenlerdir. M. Kemal Paşa bu konudaki sözlerini şöyle sonlandırmıştır:

*“Bu grup şu kanaattedir ki, Batı emperyalistleri bizim daimi düşmanımızdır ve bundan dolayı onlarla bizim aramızda hiçbir zaman daimi ve sağlam antlaşma yapılamaz. Bu grup Meclis’te yönetici konumundadır ve ben de bu grubun başındayım.”*⁶⁰

Ardından Türk ordusunun mevcut durumu M. V. Frunze’ye tekrar izah edilmiştir. M. Kemal Paşa eski ordunun mütarekeden sonra silahsızlandırılarak dağıtıldığını, kendilerinin tamamen yeni prensipler ve temeller üzerine bir ordu teşkil ettiklerini, bu ordunun eski ordunun kendi vatanını müdafaa etmek işine sadık kalmış kısımlarından ve emekli köylü kitleleri arasından toplanan kişilerden oluştuğunu vurgulamıştır.⁶¹

Nihayet M. Kemal Paşa, General’e kendisine Cemal Paşa’dan gelen iki mektubu göstermiştir. Enver Paşa ile ilgili olan mektuplardan ilkinde Cemal Paşa, Enver Paşa’yla barışılarak Türkiye dışındaki işlerde ondan yararlanmayı tavsiye ederken, ikinci mektubunda maceracı olarak tanımladığı Enver Paşa’nın Buhara ve Fergana’ya doğru hareket etmekte olduğunu, buralarda ayaklanma çıkartacağını, Buhara’daki faaliyetlerinin zararlarını ve sonunda başarısızlığa uğrayacağını söylemekteydi.⁶²

Böylece Ankara’daki görevini tamamlayan M. V. Frunze ve heyeti 5 Ocak’ta 1922’de Ankara’dan ayrıldı.⁶³ Gerçekleştirilen görüşmeler ve imzalanan antlaşma ile Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri sağlam bir zemine oturtularak karşılıklı güven tazelendi. Sovyet Rusya’dan Türkiye’ye yapılacak mali ve askeri yardım konusunda M. V. Frunze’den sözler alındı, ihtilafı meseleler çözüme kavuşturuldu. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922’de TBMM’nin üçüncü toplanma yılını açarken bu antlaşma ile ilgili olarak *“Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Kanun-ı Sanide, Ankara’da, yine Moskova Muahedenamesi esasatı dairesinde bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehrimize gelen fevkalade murahhas ve kıymettar asker Frunze Yoldaş’ın pek samimi ve dostane etvar ve e’faliyle aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim.”*⁶⁴ diyecekti.

3. 1922 Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

2 Ocak 1922’de Ankara’da taraflar arasında imzalanan antlaşmanın tam metni şöyledir⁶⁵:

⁶⁰ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 46-48.

⁶¹ Yavuz Aslan, *a.g.e.*, s. 50.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Baykal, “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 14, Ankara, 1989.

⁶³ *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Kanun-ı Sani 1922.

⁶⁴ *Atatürk’ün Söylev Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006, s. 133.

⁶⁵ İ. Soysal, *a.g.e.*, s. 64-68.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Hükümeti, ulusların kardeşliği ilkesi ve kendi kaderlerini serbestçe belirleme hakkı üzerinde görüş birliğine sahip olarak; emperyalizme karşı savaşımalarında dayanışma içinde olduklarını ve iki ulustan birinin karşılaştığı herhangi bir zorluğun ötekinin durumunu da zorlaştıracaklarını bilerek; aralarında karşılıklı çıkarlara dayalı, yaklaşımcı bağların ve içten, sürekli dostluk ilişkilerini ve aralarında pek çok ortak çıkarlar için bozulmaz dostluklarını içtenlikle, açıkça ve sonsuza dek göstermek isteğiyle, bir Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması bağtılamağı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla, Ankara kentini görüşmelerin yapılacağı yer olarak seçmişler ve işbu antlaşmanın bağıtlanması için aşağıdaki temsilcilerini atamışlardır:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti: TBMM Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Sayın Yusuf Kemal Bey.

Ukrayna Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti: Ukrayna Sovyetleri Merkez Yönetim Komitesi üyesi, Halk Komiserleri Konseyi üyesi, Ukrayna ve Kırım'daki tüm Silahlı Kuvvetler Başkomutanı, Kızıl Bayrak Nişanı, Şövalye unvanı sahibi, bu toplantıda olağanüstü Büyükelçi olarak, Sayın Mihail Frunze.

Temsilciler, yöntemine uygun yetki belgelerini veriştikten sonra, şu hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1: Bağıtli taraflardan her biri, onlardan birine zorla kabul ettirilmek istenilen hiçbir barış antlaşması ya da başkaca hiçbir uluslararası bağıtli ilke olarak tanınamacağı kabul eder. Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye ile ilgili olup bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Milli Hükümetince tanınmış olmayan hiçbir uluslararası bağıtli tanımamayı kabul eder. Bu antlaşma da söz konusu Türkiye deyiminden, İstanbul'da 28 Ocak 1336 (1920) tarihinde Osmanlı Millet Meclisi'nce hazırlanıp basına ve tüm Devletlere bildirilen Misak-ı Milli'de yazılı ülkeler anlaşılır. Ukrayna Hükümeti 16 Mart 1337 (1921) tarihinde bağıtlanan Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 1. ve 3. maddeleri ve Antlaşma'nın eklerinde belirlenen Türkiye sınırlarını kabul eder. Ukrayna Hükümeti ayrıca, Kars Konferansı'nda Türkiye ile Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında yapılmış antlaşmaların tüm hükümlerini de tanımaya yükümlenir.

Madde 2: Türkiye, Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti'ni eski Rus İmparatorluğu içinde Ukrayna ile Müttefik Rusya Cumhuriyeti ve komşuları tüm devletlerarasında bağıtlanmış antlaşmalarla belirlenen ülke sınırları içinde, Ukrayna İşçi ve Köylülerinin isteği ile kurulmuş, bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanıdığını açıklar.

Madde 3: Bağıtli iki taraf, Türkiye ile Rus İmparatorluğu arasında, 16 Mart 1921'den önce yapılmış tüm antlaşmaların karşılıklı çıkarlarına uygun düşmediğini kabul ederler. O nedenle bu antlaşmaları geçersiz ve ortadan kaldırılmış saymakta anlaşmışlardır. Ukrayna, eski Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak, Türkiye'yi Çar Hükümeti ile yaptığı uluslararası bağıtlara dayanan tüm parasal ve başka nitelikteki yükümlülüklerden kendisi karşısında aklanmış saydığını özellikle açıklar.

Madde 4: Boğazların tüm ulusların ticaret alışverişine açık ve geçişlerin serbest olmasını sağlamak üzere, bağıtli iki taraf Karadeniz'in ve Boğazların uluslararası statüsünün kesinlikle düzenlenmesini ileride kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir konferansa bırakılması ve bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin ve onun başkenti İstanbul'un egemenliğine zarar getirmemesi üzerinde anlaşmışlardır.

Madde 5: Bağıtli iki taraf, Karadeniz'in kıyı devletleri olarak bu denize dökülen uluslararası ırmaklarla ilgili olup kendilerinin katılmadığı herhangi bir düzenlemenin sürdürülmeyeceğini ve kurulamayacağını belirtmekle anlaşmışlardır. Bu amaçla iş birliğinde bulunmak ve haklarının tanınmasını sağlamak üzere gerekli gördükleri tüm yollardan birbirlerine yardım etmek kararlılıklarını açıklarlar.

Madde 6: Bağıtlı iki taraf, ülkeleri üzerinde karşı ülkenin ya da onun ülkesinin bir parçasının yönetimi ile ilgili yetkiye sahip olduğu savında bulunan örgüt ve toplulukların kurulması ve yerleşmesini, ayrıca öteki ülkeye karşı savaşım açmak niyetindeki toplulukların ya da onların memurlarının ya da temsilcilerinin yerleşmesini kesinlikle kabul etmemeyi yükümlenirler. Türkiye ve Ukrayna aynı yükümlülüğü, Rusya Sovyetleri Federal Sosyalist Cumhuriyetleri için de kabul ederler. Bu madde ile, Türk ülkesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altındaki topraklar anlaşılmaktadır.

Madde 7: Bağıtlı iki taraf, ülkeleri üzerinde oturan karşı tarafın uyruklarına en çok kayırlan ulus kuralını uygulamayı kararlaştırmışlardır. Bu madde, Türkiye'nin müttefiki Müslüman devletlerin ve Ukrayna'nın müttefiki Sovyet Cumhuriyetlerinin uyruklarının haklarına uygulanmaz. Bu hükümler ticaret ilişkileriyle ilgili konulara uygulanamaz. Onlar ayrı bir sözleşme ile düzenlenecektir.

Madde 8: İki bağıtlı taraftan her birinin karşı taraf ülkesinde oturan uyrukları, oturdukları ülkenin yasalarıyla belirlenmiş haklar ve yükümlülükler temeline göre işlem görürler. Ancak, millî savunmaya ilişkin yasalar onlara uygulanmaz. Tarafların uyruklarının aileye, mirasa ve medeni yeteneğe ilişkin sorunları da bu maddenin kapsamı dışında kalır. Bunlar özel bir anlaşma yolu ile düzenlenecektir.

Madde 9: Ukrayna, kapitüler haklara sahip olduklarını ileri süren devletlerle ilgili kapitülasyon rejiminin geçersizliğine ilişkin 16 Mart 1921 günlü Türk-Rus Antlaşması'nın 7. maddesi ve 13 Ekim 1921 günlü Kars Antlaşması'nın 3. maddesinin hükümlerini bütünüyle benimsendiğini açıklar.

Madde 10: Olanak bulunur bulunmaz, radyo ile iletişim de dahil olmak üzere, bir posta ve telgraf iletişimi sözleşmesi, ayrıca bir konsolosluk sözleşmesi hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Madde 11: 10. maddede öngörülen konsolosluk sözleşmesi yapılmıyaya dek iki bağıtlı tarafın her birinin, ötekinin ülkesinde bir üçüncü devletin benzeri memurlarının bulunduğu kentlere, limanlara ve ticaret merkezlerine atayacağı başkonsoloslar, konsoloslar ve konsolos yardımcıları, ayrıcalıkları ve görevleri bakımından karşılıklı olmak üzere, uluslararası hukuk temeline göre işlem görecektir. Hiçbir konsolosluğun bulunmadığı yerlerde konsolosların atanması için, o yerin bağlı olduğu tarafın önceden izninin alınması gerekecektir.

Madde 12: İki ülke, arasındaki bağlantıların kesintisiz yürütülmesini sağlamak üzere, bağıtlı taraflar, ortak bir kararla, denizyolu, demiryolu ve telgraf vb. iletişiminin sürdürülmesi ve en kısa zamanda geliştirilmesi, bundan başka kişilerin ve ticari malların hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe geçişinin sağlanması için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Bununla birlikte, bir ticaret sözleşmesinin yapılmasına değin, kişilerin ve malların giriş ve çıkışı için iki ülke de bu konuda yürürlükteki hükümlerin bütünüyle uygulanması kararlaştırılmıştır.

Madde 13: Ekonomik, parasal vb. nitelikteki sözleşmeler konusunun en kısa zamanda ele alınması kararlaştırılmıştır.

Madde 14: İki bağıtlı taraf, Karadeniz'de kendi ülkelerine bağlı limanlarda uygulanacak sağlık önlemlerine ilişkin bir düzenlemenin ortak bir kararla en kısa zamanda hazırlanmasını karşılıklı olarak yükümlenirler.

Madde 15: Bu antlaşma imzalanır imzalanmaz, iki bağıtlı tarafın hükümetleri düzenli diplomasi ilişkilerinin kurulması işine girişeceklerdir. Bu yapılmıyaya, ulusal bayrakları ve devlet armalarının tarifini ve resmini birbirlerine iletceklerdir.

Madde 16: Bu antlaşma onaylanacaktır. Onay belgeleri imza gününden başlayarak üç aylık bir süre içinde Harkov'da verilecek ve antlaşma onay belgelerinin verildiği gün

yürürlüğe girecektir. Yukarıdaki hükümlere olan inançla, Türkiye ve Ukrayna'nın adları yazılı temsilcileri bu antlaşmayı bizzat imzalamışlar ve ona mühürlerini basmışlardır.

Ankara'da 2 Ocak 1338 (1922) günü Fransızca dilinde iki örnek olarak yapılp imzalanmıştır.

Yusuf Kemal / Mihail Frunze”

Görünüşte 16 Mart 1921'de TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nı andıran bu 16 maddelik metinde ilk dikkat çeken husus Türkiye'nin Ukrayna'nın eski Rus İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulan bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu, buna karşılık Ukrayna'nın da Moskova Antlaşması ile belirlenen Misak-ı Milli sınırlarını resmen tanıdığını açıkça ifade etmeleridir. Taraflar, Türkiye ve Rusya arasında 16 Mart 1921 tarihinden önce yapılmış bütün antlaşmaları geçersiz sayarken kendi sınırları içinde karşı taraf aleyhine faaliyet gösteren örgüt ve birliklerin kurulmasına izin vermeyeceklerini taahhüt ediyorlardı. İki hükümet de karşılıklı olarak kendi ülkelerinde ikamet eden karşı tarafın vatandaşlarına en çok korunan millet kuralını uygulayacak, bu kişiler oturdukları ülkenin kanunlarına tabi olacaklardı.⁶⁶

Böylece Ukrayna-Türkiye ilişkileri ittifak zeminine oturtuluyor, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişkilerinde sorun teşkil eden meseleler çözüme kavuşturuluyordu. General Frunze'nin Ankara ziyareti ve imzalanan antlaşma Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nın Bolşevikler nazarında doğurduğu kuşku ortadan kaldırmış, Enver Paşa ve Molokanlar meseleleri sorun olmaktan çıkarılmıştır. En mühimi de M. V. Frunze'nin Moskova'ya döndükten sonra Türkiye'ye gönderilecek maddi yardımlar konusunda gösterdiği gayretlerdir. Bunun sonucu olarak Moskova'dan gönderilen 3,5 milyon altın ruble 3 Mayıs 1922'de TBMM Hükümeti'ne teslim edilmiştir.⁶⁷

Bir teşekkür nişanesi olarak General Frunze'nin temsili heykeli 1928 yılında tamamlanan Taksim Cumhuriyet Anıtı'nda M. Kemal Paşa'nın hemen arkasındaki kişiler arasına konulmuştur. 11 metre yüksekliğindeki anıtın Beyoğlu'na bakan kısmında canlandırılan Cumhuriyet Türkiye'sinde M. Kemal Paşa sivil kıyafetleriyle İsmet (İnönü) ile Fevzi (Çakmak) Paşalar arasında durmakta, arkasında bir grup insanın heykeli yer almaktadır. Anıtın bu Cumhuriyeti simgeleyen cephesinde Atatürk'ün hemen arkasındaki heykeller grubunun içinde biri K. Y. Vorosilov ve diğeri M. V. Frunze olmak üzere iki Rus generali yerlerini almışlardır. Bu iki Sovyet askerinin anıtta temsil edilmelerini M. Kemal Paşa bizzat kendisi istemiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara Hükümeti'ne ilk dostluk ve yardım eli Sovyet rejiminden gelmiş, M. V. Frunze ve K. Y. Vorosilov bu elin somut temsilcileri olarak iki devlet arasında iş birliği ve dostluk tesisinde önemli rol üstlenmişlerdir.⁶⁸

⁶⁶ Ramazan Tosun, "Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri", *Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 8-12 Aralık 2003*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003, s.1250-1251.

⁶⁷ Gazi Çamur, "TBMM'de Ekonomik Gündem: Rus Altınları (1920-1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 102, Kasım 2020, s. 275.

⁶⁸ Ertan Ünal, "Taksim Cumhuriyet Anıtı", *Popüler Tarih*, Ağustos 2002, s. 65.

4. M. V. Frunze'nin Türkiye İzlenimleri

General Frunze'nin "Türkiye Anıları" 6 Ekim 1921'de *Komünist* adlı gazete de çıkan bir yazısı ve Sovyet Halk Komiserliği ile Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi'nin Birleşik oturumunda okuduğu raporla birlikte yayınlanmıştır.⁶⁹ Aslı Kızılordu Akademisi'nde M. V. Frunze bölümünde saklanan anılar, daha önce gazetede çıkan yazı ve raporla birlikte Rusça aslından çevrilerek 1978 yılında Türkiye'de yayımlanmıştır. Kitapta General'in Kasım 1921-Ocak 1922 tarihleri arasında Anadolu'da yaptığı yolculuk anlatılmıştır.

M. V. Frunze anılarına Osmanlı Devleti'nin son yılları, Milli Mücadele hareketinin başlaması, M. Kemal Paşa ve Türk köylüsü ile ilgili düşünceleri ile başlayarak Ukrayna Heyeti'nin 26 Kasım 1921'de Türk topraklarına (Trabzon) ayak basmasıyla devam etmektedir. Kitap sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Frunze'nin Batum'dan Trabzon'a gelişi, Trabzon'da gördükleri ve izlenimleri, Trabzon halkıyla temasları ve Trabzon'dan Samsun'a yola çıkışı, ikinci bölümde Ukrayna Heyeti'nin Samsun'da karşılaştığı Rum isyanları ve çete faaliyetleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde Samsun'dan Keskin'e yolculuğu, dördüncü bölümde Çorum seyahatine dair izlenimleri, beşinci bölümde Ankara'ya varışı, burada karşılanması ve Ankara'daki gündelik hayata değinilmektedir. Altıncı, yedinci ve sekizinci bölümlerde ise heyetin Ankara'dan ayrılarak Sungurlu, Samsun ve Batum yolculukları ile bu sırada karşılaştıkları kişiler ve olaylardan bahsedilmektedir. Kitabın sonuna General Frunze tarafından Sovyet Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin'e sunulan "Sovyet Halk Komiserliği'nin ve Ukrayna Merkez Yürütme Komitesinin Birleşik Oturumunda Ankara Yolculuğu Hakkında Rapor" da eklenmiştir.

M. V. Frunze anılarında Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist yönüne vurgu yaparak Anadolu hareketinin Rusya'daki gibi bir sınıf ayaklanmasından ziyade ulusal yönünün ağır bastığının altını çizmektedir. Kitapta General'in Ankara'daki temas ve görüşmelerine dair bilgilere yer verilmemiş, M. Kemal Paşa ile yaptıkları iki toplantıya ve imzalanan antlaşmaya değinilmemiştir. Geniş olarak heyetin gidiş ve dönüş yolculuğu konu edilmiştir. Türk köylüsünün savaş ve sefalet arasında gidip gelen yaşamı canlılıkla tasvir edilmiş, buna rağmen halkın vergisini aksatmamakta olduğu M. V. Frunze'nin dikkatini çekmiştir. O'na göre Türk halkı savaştan yorulsa da başka çıkar bir yolun olmadığını farkındadır. Yunan ordusunun teknik üstünlüğüne rağmen moral üstünlüğü Türklerindir.

Kurtuluş Savaşı'nın bir yabancı gözüyle tanıklığının belgesi olması açısından önemli olan M. V. Frunze'nin Türkiye izlenimleri G.V. Çiçerin'e yazdığı raporunda ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir;

"... Görevimiz oldukça kolay bir biçimde yürüdü. Başlangıçta, özellikle hükümet çevresinin ve yöneticilerin bize karşı davranışları son derece iyiydi. Tahmin edileceği gibi bizim onlara gösterdiğimiz samimi ve yüreктen

⁶⁹ Zeki Sanhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922*, C. 4, T.T.K. Yay., Ankara, 1996, s. 92.

dostluk düzeyinde değildi. Bir güvensizlik seziliyordu. Bizim tarafımızdan Türkiye'ye karşı düşmanca bir eyleme geçilmesinden çekiniliyordu. Ama bunu halk için söylemek doğru olmaz. Burada şunu memnurlukla belirtmeliyim ki, bize Türk halkının geniş bir bölümünün, Türk köylüsünün, Türk Ordu yöneticilerinin gösterdiği yakın karşılama gerçekten yürekten ve dostçaydı. Her yerde, sınırdan Ankara'ya kadar her yerde Türk halkının çoğu tarafından dostça yakınlık gördük. Bütün anlaşmazlıkları (Başka bir sözcük kullanamıyorum, çünkü ciddi bir şey yoktu ve olamazdı arada) özellikle Sovyet devletlerinin Türkiye'den uzak oluşuna, teknik iş birliğinin kurulamamasına, kötü bilgi alışverişine ve dostluğumuzun bozulmasını isteyen kişilerin ve devlet adamlarının kışkırtıcılığına bağlıyorlar. Bütün bunlar açıklandığı zaman, açık ve uygun kanıtlarla sözleşmelerimize bağlı kaldığımızı, Türkiye ile dostluğu uluslararası ve ayrıca Doğu politikamızın temel taşı olarak kabul ettiğimizi ispatladığımız zaman artık bütün işimiz bizler için basit ve kolay bir yola giriverdi. Ve bunun sonucu olarak da Türkiye'nin yönetici çevresinin bize karşı davranışı kesinlikle değişti. Bizim için en önemli, nazik sorunlardan biri Fransa-Türkiye antlaşmasıydı. Biz bu sorunu, bu antlaşmanın ne olduğunu, Türk Hükümeti'nin için bu antlaşmayı yaptığını, hangi koşullarda imzaladığını açıkça ortaya koyduğumuz zaman ben şuna inandım ki; bu antlaşma bize karşı hiçbir düşmanlık taşımıyor. Bunun imzalanması Türkiye için yalnızca iç ve uluslararası durumun açıkça yazıya dökülmesinden başka bir şey değil... Türk halkının büyük çoğunluğu arasında şu bilinç yaşıyor: Eğer savaşla elde etmeyi başaramazlarsa bağımsız Türkiye'nin sonraki yaşamı daha kuşkulu olacak. Öte yandan Yunan askerlerinin yerlerinden kovduğu ve imha ettiği Batı Anadolu vilayetlerinden gelen on binlerce, yüz binlerce göçmen bu durumu daha gerçekçi ve açık bir biçimde gözler önüne seriyor. Bu göçmen dalgası, köylülerin ve ordu maneviyatının yükselmesi için en etkili propaganda oluyor.⁷⁰

Sonuç

1920'lerin başında Türk halkı Anadolu hareketi ile emperyalist Batılı güçlere karşı topyekun ulusal bir mücadeleye atılmışken Birinci Dünya Savaşı'ndan büyük toprak kayıpları ve ekonomik çöküntü ile çıkan Rusya rejim değişikliğinin getirdiği iç buhranlarla uğraşmaktaydı. Hem benzer sorunlarla mücadele edilmesi hem de coğrafi yakınlığın getirdiği uzlaşma ile TBMM ve Sovyet Hükümeti temasa geçerek kısa sürede iyi ilişkiler kurdular. Karşılıklı mektupları temsilci ve elçilerin ziyaretleri izledi. Sovyet Rusya'dan Anadolu'ya gönderilen maddi ve askeri yardımlar M. Kemal Paşa önderliğinde Yunanlılara karşı yapılan savaşta Ankara'nın elini güçlendirmekteydi.

16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile TBMM'yi tanıyan Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı geçersiz sayarak Misak-ı Milli sınırlarını Türkiye'nin resmi sınırları olarak kabul ediyordu. Böylece Türkiye'nin Doğu sınırları belirlenirken, Sovyet Rusya yardımların devam edeceğini taahhüt etmekteydi.

Bolşevik yönetimi Türkiye ile kurulan bu iyi ilişkilerin diğer Sovyet hükümetleri ile de tesis edilmesini arzu edince Rus General M. V. Frunze 1921 yılı

⁷⁰ M.V. Frunze, a.g.e., s. 120-121.

sonunda *Ukrayna Olağanüstü Yetkili Temsilcisi* olarak Türkiye'ye geldi. Gerek M. Kemal Paşa ile gerekse diğer önde gelen Türk yetkilileriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştiren General, 4 Ocak 1922'de Ukrayna adına Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Türkiye ile Ukrayna arasında karşılıklı dostluk ve güvene dayanan bir ittifak kuruldu ve Sovyetler Birliği'nin ikinci büyük cumhuriyeti olan bu devletle diplomatik ilişkilerin temeli atıldı.

TBMM'nin Fransız Hükümeti'yle imzaladığı Ankara Antlaşması'nın Türk-Sovyet ilişkilerini zedeleyebileceği kaygısı, Enver Paşa'nın Orta Asya'daki faaliyetleri, Türk topraklarında yaşamakta olan Molokanlar topluluğu gibi meseleler M. V. Frunze'nin bu ziyareti ile çözüme kavuşturuldu. General, Türkiye'den Türk-Sovyet dostluğunun geliştirilmesi ve Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtarılabilmesi için Sovyet Rusya'nın TBMM Hükümeti'ne her türlü yardımı yapması gerektiği fikriyle ayrıldı. Gerçekten de Moskova'ya döndüğünde bu sözüne yerine getirebilmek için büyük gayret sarfetti.

Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, iki ülke arasında pragmatik bir dostluk ve ittifakın kurulduğunu göstermektedir. Ortak düşman olan emperyalist güçlere karşı verilen savaşta Türkiye bu sayede hem maddi ve askeri yardım almış hem de bölgesel çıkarlarını korumayı bilmiştir. En büyük komşusuyla sorunlarını çözen Türkiye, uluslararası alanda söz sahibi olmuş, Lozan'da başarılı bir diplomasi yürütmüş, bununla birlikte bağımsızlık ve egemenlik ilkelerinden ödün vermeden kendi siyasi ve ekonomik sistemini inşa etmiştir.

Mihail Vasilyeviç Frunze
(1885-1925)

M. V. Frunze ve Yusuf Kemal (Tengirşenk)
Ankara'da görüşmeler sırasında⁷¹

⁷¹ Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, Mehmet Perinçek, "Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Belge", *Toplumsal Tarih*, S. 251, Kasım 2014, s. 61

Kaynakça

- ASLAN, Yavuz: “Mihail Vasilyeviç Frunze (1885-1925)”, *Atatürk Ansiklopedisi*, Çevrimiçi <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mihail-vasilyevic-frunze-1885-1925/>, 1 Nisan 2023.
- ASLAN, Yavuz: “Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Molokanlar (Malakanlar) Sorunu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 18, Erzurum 2001.
- ASLAN, Yavuz: “Moskova Antlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002.
- ASLAN, Yavuz: *Mustafa Kemal- M. Frunze Görüşmeleri Türk Sovyet İlişkilerinde Zirve*, Kaynak Yay., İstanbul, 2002.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. 12, Kaynak Yay., İstanbul 2003.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 200 Belge) 1919-1923*, C. 1, T. C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Atatürk'ün Söylev Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C. 4, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2006.
- BAYKAL, Hülya: “Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 5, S. 14, Ankara, 1989.
- CEBESÖY, Ali Fuat: *Moskova Hatıraları - Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul, 2002.
- ÇAMUR, Gazi: “TBMM'de Ekonomik Gündem: Rus Altınları (1920-1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 36, S. 102, Kasım 2020.
- Düster*.
- FRUNZE, M. V.: *Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları (Kasım 1921-Ocak 1922)*, Çev. Ahmet Ekeş, Cem Yay., İstanbul, 1978.
- GÖKMEN, Asena: “Sovyet Rusya'nın İnşasında Frunze'nin Rolü”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11, Haziran 2022.
- GÜRÜN, Kamuran: *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- HACİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan; PERİNÇEK, Mehmet: “Türk-Sovyet İlişkileri Tarihinde Yeni Bir Belge”, *Toplumsal Tarih*, S. 251, Kasım 2014.
- Hakimiyet-i Milliye*.
- HATEMİ, Nilüfer: *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, C. 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.
- KAMALOV, İlyas: İrina Svistunova, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk- Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2011.
- KARMAN, Sami Sabit: *Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa*, Arma Yay., İstanbul, 2002.
- KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, T.T.K. Yay., Ankara, 1988.

- KOLESNİKOV, Aleksandr: *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2010.
- KONAK, İsmet: “Mustafa Kemal-Mihail Frunze Görüşmeleri”, *Gündem Rusya*, Yıl 1, S. 4, Temmuz 2012.
- KURAT, Akdes Nimet: “Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış”, *Bellekten*, C. 31, S. 123, 1967.
- OKYAR, Osman: *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2017.
- ÖRS, Rasim Dirsehan: *Rus Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk: Devrim Yılları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.
- SARIHAN, Zeki: *Kurtuluş Savaşı Günlüğü - Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılışına 23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922*, C. 4, T.T.K. Yay., Ankara, 1996.
- SARINAY, Yusuf: “Milli Mücadele’de Türk-Sovyet Münasebetleri”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1, Samsun, 1986.
- SONYEL, Salahi R: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1987.
- SOYSAL, İsmail: *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.1, T.T.K. Yay., Ankara, 1989.
- SORGUN, M. Taylan: *Bitmeyen Savaş Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa'nın Anıları*, Kaynak Yay., İstanbul, 2016.
- SÜRMELE Serpil: “Sergey Petroviç Natsarenus’un Ankara Büyükelçiliği Sırasında Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti İle İlişkiler”, *Atatürk Dergisi*, C. 5, S. 2, Şubat 2010.
- ŞEMSUTDİNOV A., BAGİROV Y. A.: *Bir Karagün Dostluğu: Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, Bilim Yay., İstanbul 1979.
- ŞAMSUTDİNOV A.M. : *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 1999.
- TANSU, Samih Nafiz: *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 1964.
- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) T.B.M.M Zabıt Ceridesi.*
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal: *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- TOSUN, Ramazan; “Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Sempozyumu 8-12 Aralık 2003*, C. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2003.
- TUNÇAY, Mete: *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925*, Ankara, 1967.
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi.*
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. 2, K. 6, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.
- ÜNAL, Ertan: “Taksim Cumhuriyet Anıtı”, *Popüler Tarih*, Ağustos 2002.
- YAVUZ, Bige, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk- Fransız İlişkileri 1919-1922*, T.T.K.Yay., Ankara, 1994.
- YERASİMOS, Stefanos: *Türk Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden Milli Mücadeleye*, Gözlem Yay., İstanbul, 1979.
- YÜCEER, Saime: *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Ekin Yay., Bursa, 1997.

Extended Abstract

General M. V. Frunze's Visit To Türkiye And The Türkiye - Ukraine Friendship And Brotherhood Treaty Of 1922

In the early 1920s, while the Turkish people were engaged in an all-out national struggle against the imperialist Western powers with the Anatolian movement, Russia, which had emerged from the First World War with huge territorial losses and economic collapse, was dealing with the internal turmoil brought about by the regime change. As a result of both the struggle against similar problems and the compromise brought about by geographical proximity, the Turkish Grand National Assembly and the Soviet Government got in touch and established good relations in a short time. Mutual letters were followed by visits of representatives and envoys. The financial and military aid sent from Soviet Russia to Anatolia strengthened Ankara's hand in the war against the Greeks under the leadership of M. Kemal Pasha.

With the Moscow Treaty signed on March 16, 1921, Soviet Russia recognized the Turkish Grand National Assembly of Türkiye and considered the Treaty of Sèvres invalid and accepted the Misak-ı Milli borders as the official borders of Türkiye. Thus, while Türkiye's eastern borders were determined, Soviet Russia pledged to continue its aid.

As the Bolshevik leadership wished to establish these good relations with other Soviet governments, Russian General M. V. Frunze arrived in Türkiye at the end of 1921 as the Extraordinary Representative of Ukraine.

General Frunze was born in 1885 in Pishpek, Semirech province, West Turkestan. After graduating from high school, he entered the Department of Economics at the St. Petersburg Polytechnic Institute, during which time he joined the Russian Social Democratic Workers' Party (RSDIP). After graduating from university in 1904, he began to take an active role in various Bolshevik organizations. He was one of the planners and leaders of the workers' strike in Russia in 1905. In 1907 he was arrested and sentenced to 4 years in prison. While under arrest, he was tried again for resisting the police and sentenced to death twice, but these were commuted to hard labor. After being held in various Siberian prisons until 1914, he was exiled to Irkutsk. At the outbreak of World War I, he escaped from the oppression of the secret police service of the tsarist administration and came to Moscow. Joining the army, M. V. Frunze was sent by his party to the Western Front to carry out revolutionary propaganda among the soldiers. In the 1917 Revolution, he was one of the leaders of the revolutionary movement of the Western Front, headquartered in Minsk. In September 1920, he was appointed commander of the armies of the Southern Front. He entered the Crimean Peninsula and liquidated the anti-revolutionary opposition in southern Russia. In November 1920, M. V. Frunze was elected a member of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine and the All-Ukrainian Central Executive Committee.

The aim of General Frunze, who was sent to Türkiye as an extraordinary envoy on Moscow's instructions, was both to ensure the signing of a treaty of friendship and to determine the details of the military and financial aid that the Soviet Government would send to Anatolia. In addition, the extent to which the Ankara Treaty signed between France and the Government of the Grand National Assembly of Türkiye on October 20, 1921 turned Türkiye's face towards the West was another question that M. V. Frunze would seek answers to.

On November 5, 1921, M. V. Frunze and his entourage of about 40 people departed from Kharkov and arrived in Tbilisi, where he received 1.100.000 gold rubles to be taken to Ankara. The Ukrainian delegation departed again from Batumi by steamer and arrived in Trabzon on November 26. From there they traveled by horse to Kırıkkale via Samsun, Çorum and Yozgat, and then by train to Ankara. On December 13, they were welcomed with an official ceremony by the Turkish authorities in Ankara.

The General held various meetings with M. Kemal Pasha and other prominent Turkish officials and signed the Türkiye - Ukraine Treaty of Friendship and Brotherhood on behalf of Ukraine on January 4, 1922. With this treaty, an alliance based on mutual friendship and trust was established between Turkey and Ukraine, and the foundation of diplomatic relations with this state, the second largest republic of the Soviet Union, was laid.

Issues such as the concern that the Ankara Treaty signed by the Turkish Grand National Assembly of Türkiye with the French Government might damage Turkish-Soviet relations, Enver Pasha's activities in Central Asia, and the Molokan community living in Turkish territory were resolved with this visit of M. V. Frunze. The general left Türkiye with the idea that Soviet Russia should provide all kinds of assistance to the Government of the Grand National Assembly of Türkiye in order to develop Turkish-Soviet friendship and liberate Türkiye from imperialist occupation. Indeed, when he returned to Moscow, he made great efforts to fulfill this promise.

Turkish-Soviet relations during the War of Independence show that a pragmatic friendship and alliance was established between the two countries. In the war against the common enemy, the imperialist powers, Türkiye received financial and military aid and was able to protect its regional interests. Having solved its problems with its largest neighbor, Türkiye had a voice in the international arena, conducted a successful diplomacy in Lausanne, and built its own political and economic system without compromising the principles of independence and sovereignty.

Rus Şarkiyatçılığı Bağlamında Afganistan Tarihinin Değerlendirilmesi

Evaluation Of Afghanistan History In The Context Of Russian Orientalism

Arif AKBAŞ*

* Sivas, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0002-8480-4350

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Arif Akbaş, Sivas Cumhuriyet

Üniversitesi, Yıldızeli MYO,

Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü,

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı

E-posta / E-mail:

arifakbas@yahoo.com

Geliş Tarihi / Recived Date:

31 Mayıs 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

3 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:

Arif Akbaş, "Rus Şarkiyatçılığı Bağlamında

Afganistan Tarihinin Değerlendirilmesi",

Türk Dünyası Araştırmaları, Cilt 135, Sayı

266, İstanbul 2023, s. 43-64*.

doi: 10.55773/tda.1307727

Öz

Asya'daki merkezi konumu nedeniyle eski bir ticaret ve göç merkezi olan Afganistan ya da bazı eski kaynaklarda Baktriya diye de anılır, Kuhistan (Sistan ve Belucistan) [İran, Pakistan ve Afganistan arasındaki bölge] diye adlandırılan kısmı saymazsak; Kâbil, Herat, Gazne, Kandehar, Mezar-ı Şerif, Belh, Host, Pul-i Humri, Celalabad, Kunduz vb. şehirlerin yer aldığı tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunan oldukça önemli bir bölgedir. Diğer yandan Türkistan (Orta Asya), Hindistan, Çin (Vahan Koridoru ile) ve Orta Doğu gibi bölgelerin tam ortasında kilit bir konumda bulunarak, anâsır-ı erbaa gibi dört medeniyetin yeryüzü üzerinde kesiştiği bu topraklar; geçmişte ve günümüzde büyük devletlerin her daim dikkatini çekmiş; bu coğrafyayı şekillendiren güçlerin ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Sosyolog İbn-i Haldun'un deyişiyle: "Coğrafya bir kaderdir."¹ Büyük devletlerce kaderine terk edilmiş Afganistan'ın, amansız Hindukuş ve Pamir dağlarında fırtınaların azalmadığı gibi kaderinde savaşlar da eksik olmamıştır. Bu makalede yıkılmaya yüz tutmuş Afganistan'ın Rus şarkiyatçılığı bağlamında tarihi Weberci veristehende/ yorumlama yöntemiyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Rusya, Türkistan, Şarkiyatçılık, Afgan Tarihi.

Abstract

Afghanistan, an old trade and migration center due to its central location in Asia, or it is also called Bactria in some ancient sources, not counting the part called Kuhistan (Sistan and Balochistan) [the region between Iran, Pakistan and Afghanistan]; Kabul, Herat, Ghazni, Kandahar, Mazar-i-Sharif, Belh, Host, Pul-i Humri, Jalalabad, Kunduz etc. It is a very important region located on the historical Silk Road route where the cities are located. On the other hand, these lands, which are in a key position in the middle of regions such as Turkestan (Central Asia), India, China (with the Vahan Corridor) and the Middle East, where four

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi; Emil, Birol, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1966, s. 73.

civilizations such as anasır-ı erbaa intersect on the earth; it has always attracted the attention of great states in the past and today; played an important role in the economic, political and cultural relations of the powers that shaped this geography. In the words of the sociologist Ibn Khaldun: "Geography is destiny" Afghanistan, which was left to be desperately deprived by the great powers, has not lessened the storms in the inexorable Hindu Kush and Pamir mountains, and wars have not been missing in its destiny. In this article, the history of the devastated Afghanistan in the context of Russian orientalism will be evaluated with the Weberian *verstehende/interpretation method*.

Keywords: Afghanistan, Russia, Turkestan, Orientalism, Afghan History.

Giriş

Afganistan², XIX. asır boyunca Büyük Britanya³ ve Rusya İmparatorluğu rekabeti nedeniyle gerçekleşen "Büyük Oyun" mücadelesi içinde iki sömürgeci gücün arasında tampon devlet konumunda kalmıştır.⁴ Bu asırda müstemlekeci Rusya hem kendi kendisini sömürgeleştirmiş [iç kolonizasyon/ samokolonizatsiya] hem de İran ve Afganistan örneğinde olduğu gibi ülke sınırları dışında kalan bölgelere müdahale edebilecek şekilde askeri, akademik, misyonerlik çalışmaları, egzotik yolculuklar ve etnografik bilimler vs. ile şarkiyatçılığın karakteristik fenomenlerini kullanarak emperyal yayılma politikalarını destekleyecek biçimde araştırmalar yapmıştır.⁵ Rus hükümetinin uygulamaları ve yaklaşımında [Kant'ın aydınlanmacı Avrupa düşüncesi] eğitilmiş toplum (obshchestvo) ile halk (narod) arasındaki uçuruma da dikkat edilmelidir. Şarkiyatçılığın bu klişesi Ruslara ülke içindeki köylüleri [Merkez-çevre ilişkisi bağlamında] ve sınır bölgelerinde yaşayan [İran ve Afganistan] vahşi ve barbar olarak nitelendirilen topluluklar üzerinde uygulanan kültürel reform programları üzerine yapılan kültürel yükselme programlarına ve Rus çıkarları doğrultusunda oluşturulan temsil biçimlerine ilham vermiştir.⁶ Hiç şüphesiz kökleri Immanuel Kant ve Johann Gottfried von Herder gibi filozoflarda bulunan doğal evrim çerçevesindeki aydınlanma düşüncesi Rusların ilk Şarkiyat kurumlarını kuran Alman oryantalistler vasıtasıyla Ruslara da geçmişti. Rus sömürgeciliğinin çok katmanlı deneyimi iç ve dış şarkiyatçılık ile geleneksel toplumların Doğuluların modernleştirilmesi/ Batılılaştırılması yani bir manada ehlileştirilmesi üzerine kuruluydu.

² (Etimoloji: Fars. Sessizler/ Suskunlar Ülkesi , Türk. Avcı / Sığınanların Yurdu , Hint. Asvakan; Süvari demektir.) Mukesh Kumar Sinha, *The Persian World: Understanding People, Polity, and Life in Iran, Afghanistan, and Tajikistan*. Delhi: Hope India. 2005, s. 117. Buradaki Farsça - figan mastarını düşünerek (ağlama-inleme) Sessizler/ Suskunlar anlamını çıkarabiliriz. Cemil Gök, Cemil, *Kırk Asırlık Türk Yurdu Hatay: Tarihi Gelişimi Millî Mücadelesi*, Ulus Basımevi, Ankara, 2005, s. 21. , Jambıl Omaroviç Artıkbaev, *Istoricheskoye Naslediye Mashkhur Zhusup Kopeyeva*, Pavlodar: PGU İm. S. Toraygyrova, 2004, s. 196., Ramesh Chandra Majumdar, *Ancient India*. Delhi, Motilal Banarsidass Publ., Delhi, 1977, s. 99.

³ "The Empire On Which The Sun Never Sets" (Üzerine güneşin batmadığı imparatorluk)

⁴ Peter Tomsen, *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers*. New York, PublicAffairs, 2011, s. 41-2.

⁵ Alexander Etkind, *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge, Polity Press, 2011, s. 65.

⁶ Etkind, *a.g.e.*, 2011, s. 218.

Modern dönemdeki Afganistan toprakları XVIII. yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin ve Buhara Hanlığı'nın bir parçasıydı. Afşar Türkü Nadir Şah'ın 1747'de ölmesi sonucu Safevi İmparatorluğu çöktü.⁷ Babür İmparatorluğu'nun inhitatı ve Safevilerin zayıflamasıyla ilk birleşik Afgan Devleti olan *Dürrânîler* (1747-1826) Peştun kökenli Ahmed Şah tarafından Kandehar merkez alınarak kuruldu.⁸ 1801'de I. Pavel Petroviç, Napolyon Bonapart'ın Hindistan'a yönelik ortak bir sefer düzenleme kararını desteklemesiyle birlikte Ruslar Orta Asya'da Türkistan Hanlıkları'na doğru yayılmaya başladı.⁹ Orta Asya'nın Rus İmparatorluğu tarafından işgali; XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus ordusunun Türkistan hanlıklarına ve kabilelerine karşı yürüttüğü bir dizi askeri seferi içermekteydi. 1840'larda Kazakistan'ın nihai ilhakı¹⁰ ve Kazak cüzlerinin tasfiyesinden sonra, Rusya *Büyük Oyun* çerçevesinde Britanya ile yüzleşmek maksadıyla Özbeklerin yönetimindeki Buhara Hanlığı (Şeybani Hanedanı 1428-1599¹¹, Astrahan Hanedanı 1599-1785¹², Mangit Hanedanı 1753-1920¹³), Hokand Hanlığı (1709-1876)¹⁴ ve Harezmi/ Hive Hanlığı (1511-1920)¹⁵ gibi devletlerin kontrolünü ele geçirmek için bir dizi askeri sefere girişti ve onları XIX. yüzyılın sonlarında ilhak etti. 1890 yılına gelindiğinde (III. Aleksandr döneminde) Hokand Hanlığı tasviye edilmiş Buhara ve Hive Hanlıkları ise Rusya'nın vassalları haline gelmişti.¹⁶ Buna ek olarak, Türkmenistan, Pamir ve diğer bazı bölgelerin alınmasıyla Rusya'nın sınırları Afganistan'a ve Büyük Britanya'nın doğrudan nüfuz ettiği bölgelere kadar genişledi.

Afganistan Tarihine Kısa Bir Bakış

Afganistan'da dağınık halde bulunan boyları ilk defa bir araya getirip dizginleyerek bağımsız bir ülke kurmayı başaran Ahmed Şah Dürrânî 1773'te ölünce¹⁷ yerine oğlu Timur Şah Dürrani geçmiştir. Timur Şah'tan sonra gelen

⁷ Mananna Rubenovna Arunova, *Firmans by Nadir Shah Afshar 1736-1747 as a Source for Historic Studies*, 1960, Moskva, R.S.F.S.R. s. 5.

⁸ Nile Green, *The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca*, California, Univ. of California Press., 2019, s. 41.

⁹ Aleksei Vladimirovich Efimov, *Novaya İstoriya*, Moskva: Gosudarstvennoye Uchebno-Pedagogicheskoye İzdatel'stvo Narkomprosa RSFSR, 1945, s. 66.

¹⁰ Yuriy Alekseyevich Sorokin, *Aktual'nyye Problemy Otechestvennoy İstorii XVIII-XX vv, III. Tom*. Omsk: Omskiy Gosudarstvennyy Universitet, 2006, s. 112.

¹¹ Netton, Ian Richard Netton; Clifford Edmund Bosworth; Carole Hillenbrand, *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Volume I, Hunter of the East: Arabic and Semitic Studies*. Leiden: Brill. 2000, s. 272.

¹² Şinasi Çoruh, *Emir Sultan*. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1972, s. 23.

¹³ Bosworth Bosworth C. E., *New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019, s. 292.

¹⁴ Scott C Levi, *The Rise and Fall of Khoqand, 1709-1876: Central Asia in the Global Age*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2017, s. 14.

¹⁵ Peter B. Golden, *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press. 2011, s.114.

¹⁶ Vladimir Mihayloviç Solovyev. *Dve İmperii: Rossiya ot Nachala XIX veka do Noveyshego Vremeni*. Moskva: Berlin. s. 138.

¹⁷ G. S.Chhabra, *Advanced Study in the History of Modern India: Volume 2, 1803-1920*. New Delhi: Lotus Press. 2005, s. 91.

yöneticilerin dirayetsizliği yüzünden ülkede taht mücadeleleri/ iç karışıklıklar çıkmış ve kurulan birlik zayıflayarak dağılmıştır. Bu durum *Barakzay Hanedanı* müessisi Dost Muhammed Han'ın (I. Tahta gelişi; 1826-1839, II. ye Tahta gelişi; 1842-1863) yönetimi ele geçirmesine kadar sürmüştü ve tekrar Afganistan birliği sağlanmıştı.¹⁸ Saltanatı sırasında iki büyük imparatorluk arasında kalan Afganistan'ı bir arada tutmak için Sultan, *denge siyaseti* yürütmekteydi. Bu durum İngilizlerin pek hoşuna gitmemekteydi ve Ruslar karşısında Afgan yönetiminin tamamen kendi saflarında olmasını isteyen Doğu Hindistan Kumpanyası; *İngiliz Sömürge İdaresi*, Dost Muhammed Han yerine sürgündeki Şah Şüca Sadozai'yi desteklemeye başlamıştı.¹⁹ Aslında Dost Muhammed Han'ın Rusya'nın desteğini Hindistanı muhafaza etmek için Afganistan'ı elinde tutmak isteyen İngiliz Hindistan'ı Genel Valisi İngiliz idareci Lord Auckland '*Simla Manifestosu*'nda (1838) Afganistan'da kukla bir yönetim kurulması gerektiğini ifade etmekteydi.²⁰ Bu maksatla Genel Vali Auckland'ın kararıyla *I. İngiliz-Afgan Savaşı* (1838-1842) başlamış oldu.²¹ Savaş neticesinde çok sayıda Afgan hayatını kaybetmiştir.²² Başlangıçta çok fazla direnişle karşılaşmayan İngilizler Dost Muhammed Han'ı tahtan indirip Hindistan'a sürgüne yollamışlardı. Fakat birkaç yıl içinde işler değişti, İngiliz idaresi ve O'nun göstermelik yönetimine karşı hoşnutsuzluklar/ ayaklanmalar arttı ve isyanlar çıktı. Savaşın sonucunda; İngilizler 20.000'den fazla asker ve yaklaşık 15 milyon sterlin para kaybetmiş, bölgede kolay tutunamayacaklarını anlamışlardı.²³ İngilizler her ne kadar savaşı kaybetmiş olsalarda ülkenin iç işlerine karışmaya devam etmekteydiler. İngilizlere karşı sorumlu davranacağını söyleyen Dost Muhammed tekrar tahta çıktı. Dost Muhammed 1863'te ölünce ülkede yine kargaşa çıkmış ve iktidar mücadeleleri başlamıştı.

Ruslar'ın Türkistan'ı fethetmeleri neticesinde Ruslar Afganistan sınırlarına kadar dayanmışlardı. Dolayısıyla Afganistan içinde sürekli ilerleyen İngilizler ile Afganlar zorunlu müttefik haline gelmişlerdi. Dost Muhammed'den sonra ülke, Şir Ali Han, Muhammed Efdal Han, Muhammed Azam Han ve Muhammed Yakup Han gibi fazla etkinlik gösteremeyen kişiler tarafından yönetildi. 1878'de Ruslar'ın Kabil şehrinde bir Rus Misyonu bulunmaktaydı.²⁴ Bu durumdan hoşnutsuz olan İngilizler de Kabil'de kendi misyonlarını kurmak istemişlerdi. Şir Ali Han'ın bu isteğe karşı çıkması neticesinde *II. İngiliz-Afgan Savaşı*, (1878-1880) patlak verdi. "Bu savaşın sonunda ülke büyük bir yıkıma

¹⁸ Louis Dupree, *Afghanistan; Big Gamble*, Kabul: Shah Book Company, 2003, s. 204.

¹⁹ Dupree, a.g.e., 2003, s. 204.

²⁰ John A.Norris, *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967, s. 233.

²¹ Bazı İngiliz tarihçiler söz konusu muharebeye Auckland Budalalığı demistir.

²² Norris, a.g.e., s. 77-80. Birinci İngiliz-Afgan Savaşı 1838'den 1842'ye kadar Britanya İmparatorluğu ile Kabil Emirliği arasında gerçekleşmiştir.

²³ Abdur Rashid, *From Makkah to Nuclear Pakistan*. Ferozsans, Lahore, 2001, s. 151.

²⁴ Vladimir Mikhailovich Khvostov; Mikhail Mikhailovich Khvostov, *Problemy İstorii Vneshney Politiki Rossii i Mezhdunarodnykh Otnosheniy v Kontse XIX - Nachale XX v: İzbrannyye Trudy*, Moskva: Nauka, 1977, s. 180.

uğradı ve ulusal birlik zayıfladı.”²⁵ 1880 ile 1901 yılları arasında Afganistan hükümdarlığına kendi halkına karşı gaddar ancak İngilizlere karşı nispeten barış yanlısı olan Abdurrahman Han geçmiştir.²⁶ Bu Han yıllarca süren iç savaşlar ve müzakerelerden sonra İngiliz Hindistan’ı ile yaptığı *Durand Sınır Antlaşması* ile ülkeyi birleştirmeyi başarmıştır.²⁷ Şii egemenliğindeki Hazaristan ve putperest Kâfiristan 1891-1896’da Abdurrahman Han tarafından fethedilene kadar politik olarak bağımsız kaldı.²⁸ Abdurrahman Han Afganistan’da yaşayan kabilelere karşı uyguladığı acımasız yöntemler nedeniyle “*Demir Emir*” lakabıyla anılmaktaydı.²⁹ Abdurrahman Han, Rusların ve İngilizlerin demiryolu ve telgraf hatlarını ülkeye “Truva atı” olarak görmüş ve bu nedenle Afganistan’da demiryollarının gelişmesini engellemiştir.³⁰ Han, demiryollarına karşı çıksa da, Afganistan’ı modernize etmek için çeşitli reformlar da yaptı. Abdurrahman Han 1901 yılında ölünce yerine oğlu Habibullah Han geçti ve 1919 yılına kadar ülkeyi yönetti.³¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) Afganistan tarafsızlığını ilan etti.³² İttifak Devletleri, Afganistan’ı İngiliz İmparatorluğu karşısında tam bağımsızlık ilan etmeye ve I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti, Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya koalisyonunda (Bağlaşma Devletleri) yer alıp İngiliz Hindistanı’na saldırmaya teşvik etmek için 1915-1916’da *Niedermayer-Hentig Seferi*’ni [Kabil Misyonu] düzenlediler.³³ Bu göreve Alman Ordusu adına Oscar Niedermayer ve Werner Otto von Hentig, Hint milliyetçilerinden Maulavi Barkatullah, A. C. Bhattacharya, V. Chattopadhyaya, Lala Har Dayal, Chempakaraman Pillai, Raja Kunwar, Mahendra Pratap vs.³⁴ Osmanlı adına Enver Paşa’nın yakın bir arkadaşı olan Kâzım Bey (Orbay) katılmıştı.³⁵ Afganistan’ı İttifak Devletleri’ne dâhil etme çabaları başarısız oldu ancak İngilizlere karşı tarafsızlığını korumak için gayret eden Afganistan bir süre daha direnebildi. Habibullah 1919’da bir av gezisinde öldürüldü ve ardından Emanullah Han

²⁵ Ali Ahmetbeyoğlu, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 9.

²⁶ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Modernization, 1880-1930*, Department of History, Stanford University, California, 1964, s. 265.

²⁷ Gregorian, *a.g.e.*, 1964, s. 319.

²⁸ Habibo Brechna, *Die Geschichte Afghanistans: Historische Ereignisse, Erzählungen und Erinnerungen*. vdf Hochschulverlag AG, Zürich, 2011, s. 245.

²⁹ M. Nazif Shahrani, *Modern Afghanistan: The Impact of 40 Years of War*, Indiana University Press, Indiana, 2018, s. 4.

³⁰ CNN (Cable News Network). “*Afghan rail plan among proposals for donors*”, January 21, 2002, (Çevrim içi) <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/01/21/afghan.rail/index.html>, 23.06.202, s. 2.

³¹ Gregorian, *a.g.e.*, 1964, s. 327.

³² Igor’ Mikhaylovich Reysner; B. K. Rubtsov, *Novaya İstoriya Stran Zarubezhnogo Vos-toka, Tom II*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo Universiteta, 1952, s. 319.

³³ David Motadel, *Islam and Nazi Germany’s War*, Harvard University Press, London, 2014, s. 342.

³⁴ Milan Hauner, *India in Axis Strategy: Germany, Japan, and Indian Nationalists in the Second World War*, Stuttgart: Klett-Cotta, 1981, s. 21.

³⁵ Ludwig W. Adamec, *Afghanistan’s Foreign Affairs to the Mid-twentieth Century: Relations with the USSR, Germany, and Britain*, University of Arizona Press, Arizona, 1974, s. 21-22.

[1929'a kadar] iktidara geldi.³⁶ 1915-1916 Alman seferlerinin sadık bir destekçisi olan, İngilizleri dengelemek için kısmen Sovyetler Birliği'ne yaklaşan Emanullah Han, Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'na (1919) neden oldu ve Hayber Geçidi üzerinden Britanya Hindistanı'na girdi.³⁷ Savaş esnasında bir Afganlar bir İngilizler galip gelmekteydi. İngilizlerin Kabil'i hava saldırılarıyla bombalaması ve üstünlüğü ele geçirmeleri sonucu Emanullah Han, barış istemek zorunda kalmıştı; *Rawalpindi Antlaşması* (8 Ağustos 1919) neticesinde Britanya Ülkeden çekilmeye söz vermiş ve Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştı.³⁸ XIX. yüzyıl boyunca İngilizler Afganistan'ın istedikleri herhangi bir yerini güçlkle işgal etmekteydiler ancak işgal ettikleri yerde hâkim olmaları/ tutunmaları zor/ yıpratıcı olmaktadır, karşılaştıkları direniş ve kayıplar nedeniyle de geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardı. Ruslar'da her ne kadar Afganistan sınırlarına ulaşılsalar da burayı tamamen alıp kontrol etmede o kadar istekli gözükmemişlerdi. Sadece buranın yerel yöneticileriyle yaptıkları anlaşmalarla yetinmişlerdi. Tarihi süreç içinde bakıldığında; Pers, Büyük İskender, Grek-Baktriya Krallığı, Kuşanlar, İskitler, Ak Hunlar, Samâniler, Gazneliler, Timurular, Harzemşahlar, Gurlular, Büyük Selçuklular, Babürlüler, Safeviler, Dürrâniler, Büyük Britanya, Rus Çarlığı, Sovyetler Birliği ve en son ABD gibi pek çok devletin ya işgaline uğramış ya da muhtelif halkların kurduğu medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bütün bu işgal denemelerine rağmen, Afganistan işgalcilere karşı daima mücadele etmiş ve buna göre de "Fethedilemez" ya da "İmparatorluklar Mezarlığı"³⁹ sıfatıyla anılır olmuştur.⁴⁰ [En son 11 Eylül 2001 saldırıları bahane edilerek başlayan uzun soluklu *ABD-Afganistan Savaşı* 2021 yılına gelindiğinde (Yirmi yıllık bir işgaldir.) Amerika için büyük bir çıkmaza/ bataklığa dönüşmüş ve tarih bir kez daha tekerrür ederek Birleşik Devletler ve NATO; 11 Eylül 2021 tarihine kadar tamamen bu ülkeden çekilme kararı almak zorunda kalmıştır.]

Rus Şarkiyatçılığının Afganistan'a Bakışı

Vasilij Barthold, "*Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*" çalışmasında; XIX. yüzyılda Rusya'da Afganları ve Afganistan'ı incelemek için nelerin yapıldığını Nelerin yapıldığını sadece bir buçuk sayfalık bir metinle değerlendirmiş ve sınırlı bilgi vermiştir. Afgan kavimlerini değerlendirirken de konuya yüzeysel değinmiştir. (1925'te), hatta bu alanda pek belge bulunmadığından dem vurmıştır.⁴¹ Hâlbuki Russia Armiia Voenn-Uchenyü Arkhiv/ *Rusya*

³⁶ Bahaudin Mujtaba; Sayed Tayeb Jawad, *Afghanistan: Realities Of War and Rebuilding*, ILEAD Academy, Kentucky, 2006, s. 24.

³⁷ Christopher Wyatt, "Afghanistan in the Great War", *Asian Affairs*. V.46 Issue (3). (2 September). 2015, s. 387-410.

³⁸ Ludwig W. Adamec, *Historical Dictionary of Afghanistan*, Lanham, Md.: Scarecrow Press, 2011, s. 49.

³⁹ İng. "The Graveyard Of Empires"dir.

⁴⁰ David Isby, *Afghanistan: Graveyard of Empires: A New History of the Borderlands*, Pegasus Books, New York, 2011, s. 5.

⁴¹ Vasilij Vladimiroviç Barthold, , *Asyanın Keşfi: Rusyada ve Avrupada Şarkiyatçılığın Tarihi*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000, s. 247.

Devlet Askeri Tarih Arşivi (RGVIA), Moskova Fond: 445, No: RIA-7'de Afganistan hakkında 1800-1917 yıllarını kapsayacak şekilde mikrofilmlerde; açıklamalar, seyahatler, haritalar ve stratejik planlardan mütevellit yaklaşık 10 sayfalık doküman listesi bulunmaktadır. Bu belgelerin en eskisi Fransızca 1820 tarihli el çizimi "*Herat Kenti Yakınlarında Bulunan Gurpan Kalesi'nin Planı*"dır. Arşivdeki son belge 1880 tarihli Fond 445, Opus:1, Delo:53 numaralı; *Afganistan'daki İngiliz ve Asya'daki Fransız sınırları ile General Kaufman'ın durumuna ilişkin Fransa'nın Londra Büyükelçisi'nin raporu*'dur. Tüm bu arşivin muhtevası 56 dosya olup; Rusya'nın bu dönemde Afganistan ile ilintili bilgi elde ettiği; "Zimmerman, Zharinov, Wild, Welker, Tulier, Robinson, Riecock, Putiata, Muhammad-Azisi Khan, Mochulski, Cranbrook, Matveev, Khan, Mahmud-Hasan, Lyell, Lemm, Kornilov, Khanykov, Kaufman, Holdich, Freitag, Blaramberg ve Andogski,"nin çalışmalarından oluşmaktadır. Dökümanların birçoğu; Küçük Asya, Sır Derya ve Amu Derya, Attock, Belucistan, Buhara, Gurpan, Hari, Hazara, Herat, Hindistan, İndus, Kabil, Kandehar, Horosan, Merv, Murgap, Pamir, İran, Pencap, Seyistan, Shighnan Kağanlığı, Sonmiani, Takhtapulo, Vahan Kağanlığı ve Zob bölgesi vs. ilgili askeri şarkiyatçıların, coğrafyacıların, topografyacıların, tarihçilerin, gezginlerin vb. not ve raporlarından oluşmaktadır.⁴² Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoricheskiy Arkhiv/ *Rusya Devlet Tarihi Arşivi* (RGIA) 1770-1890 tarihli Fond: 853, Opus:1, Delo: 285'te ise [Şarkiyatçı/ Afganistan Uzmanı Vasili Vasilyeviç Grigoriev (1816-1881) adına düzenlenmiş Fond'tadır.] Herat, Kalat ve Kandehar ile ilgili üç dosya bulunmaktadır. Bu dosyalar içinde; 51 sayfalık 30 yıl boyunca Orta Asya Hanlıkları, Afganistan'ı gezip Hindistan'a giden Tatar asıllı Rus Vatandaşları *Gabaydullah Amirov*'dan derlenen yazılı notlar vardır. [Bu notlar; 1805'te Orenburg'ta [tercüman olan] Amirov'un sözlü ve yazılı ifadelerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Notlarda; Rusya'dan Buhara'ya, Buhara'dan Kabil'e ve Kabil'den Kalküta'ya kadar olan bölgenin yol güzargahındaki şehirler ve aralarındaki mesafeler, şehirlerdeki mimari yapılar ve kalelerin özellikleri, yerlilerin meslekleri, inançları ve gelenekleri; yönetim sistemleri, para birimleri, ticari hayatları anlatılmıştır.⁴³ 1805 tarihli Amirov'un Notları; 1825'te *Aziyatsky Vestnik* [Asya Bülteni] Dergisi'ne ek olarak verilen Kitap I, s. 26-37, Kitap II, sayfa 102-120; Kitap III, s. 180-189 ve Kitap IV, sayfa 241-256 arasında yayımlanmıştır.⁴⁴ Aynı notlar Rus etnograf, tarihçi ve ekonomist *Pavel Ivanovich Nebolsin* (1817-1893) tarafından 1856'da hazırlanan "*Ocherki Torgovli Rossii so Stranami Sredney Azii, Khivoy, Bukharoy i Kokanom*" (Rusya'nın Orta Asya, Hive, Buhara ve Hokand Memleketleriyle Ticareti Üzerine Yazılar) içinde özet

⁴² International Diabetes Center, *Russian Military Intelligence on Afghanistan*. The Netherlands IDC Publishers, Leiden, 2006, s. 1-10.

⁴³ Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoricheskiy Arkhiv (RGIA), "*Afganistan*", F. 853 Op. 1 D. 285, 1805, (Çevrim içi) <https://rgia.su/object/1108563>, 25.06.2021, s. 1.

⁴⁴ Vostochnaya Literatura, "*Srednevekovyye İstoricheskiye İstochniki Vostoka i Zapada*", Amirov, Gabaydullah (1775-1805) Puteşestvie, 2014, (Çevrim içi), http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Indien/XVIII/1760-1780/Amirov_G/text1.phtml?id=11719, 25.06.2021, s. 13.

bir şekilde (Yaklaşık 20 sayfa) verilmiştir.⁴⁵ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov/ *Rusya Devleti Eski Dökümanlar Arşivi*'ni (RGADA) taramamızda; Fond: 1385, Opis:1, Delo:4 numaralı Rus devlet adamı ve gezgin Baron Fyodor Romanovich Osten-Sacken'e (1832-1912) ait belgeler kısmında; "1830-1838'de Rus-Afgan İlişkileri Üzerine Notlar", "1864'te Afganistan Emiri Ali Han ve Kardeşi Afzal Han ile Sonuçlandırılan Koşullar", "1884-1891 Arasındaki Afganistan'a Dair Gazete Kupürleri" ve "1891 Yılına Ait Bir Not Çizelgesi" bulunmaktadır. Yine aynı arşivin Fond: 192, Opis:1-6 kısmında; Afganistan (1878-1898) hakkındaki haritalar ve açıklamaları mevcuttur.⁴⁶ Bir başka tarihi kaynak olan Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Literaturny i İskusstva / *Rus Devleti Edebiyat ve Sanat Arşivi*'ne (RGALI) baktığımızda; F. 191 Op. 2 Yed. Khr. 212'de *Afgan Prensi Abdurrahman Han Üzerine Notlar: 1867-1900*, F. 306 Op. 1 Yed. Khr. 189'da Redaksiyonunu S. D. Mstislavsky'nin yaptığı *Afganistan Bibliyografyası: 1908*, F. 485 Op. 1 Yed. Khr. 1203'te *Afgan Savaşı ve Afganistan'daki Rus Birlikleri'nin Komutanı General Komarov'un Eylemleri: 1878-1885* gibi belgeleri görmekteyiz.⁴⁷ Bunlar şimdilik tesbit edebilen arşiv materyalleridir.

Afganistan'ın tarihi ve kültürü üzerine XIX. yüzyıl bibliyografik koleksiyonlarında, Rusça literatürde önemli bir nadirlik/ eksiklikler olduğunu ve bunun da güncellenmesi gerektiğini belirtmeliyiz. 1917 öncesi Afganistan'a dair önemli oryantalistik eserleri gösteren sadece üç çalışma vardır. Bunlar; V. F. Gettse, B. P. Kareyev ve S. D. Mstislavsky'nin "*Afganistan Bibliyografyası*" (1908), A. E. Snesev'in "*Afganistan Bibliyografyası*" (1915) ile T. İ. Kukhtina'nın "*Afganistan Bibliyografyası*" (1965) eserleridir.⁴⁸ İlk Afganca dersleri St. Petersburg Üniversitesi akademisyenlerinden *Boris Andreevich Dorn* tarafından 1855-1857 tarihleri arasında şarkiyat talebelerine leksiya okutma şeklinde verilmiştir.⁴⁹ Dorn'un bilimsel çabalarının başlangıçta Afgan dili ve tarihini araştırmaya yöneldiğini gözlemlemekteyiz. O'nun bu konudaki ilk eseri olan iki ciltlik "*History of the Afghans, Translated from the Persian of Neamet Ullah*" (Afganların Tarihi, Nimetullah'ın Farsçasından Tercüme Edilmiştir) 1829 ve 1836 yılları arasında Londra'da yayımlanmıştır. Bu kitap çeşitli el yazmalarından derlenmiş Afgan efsanelerini ve tarihini içerir. Geniş anlamda ise Peştunlar ve Onların kökenleri, Yakub Peygamber, Kral Tâlût, Afganların Gur Vilayeti'ne göçü, Orta Çağ dönemi Sultanları Behlül, İskender ve İbrahim'in yaşamları, Afgan kabilelerinin soyağacı, Afganların gelenekleri vb. konular

⁴⁵ Nebolsin, Pavel Ivanovich, *Ocherki Torgovli Rossii s Stranami Sredney Azii, Khivoy, Bukharoy i Kokanom: So Storony Orenburgskoy Linii*. Sanktpeterburg': İ. Gonçarov', 1856, s. 356-78.

⁴⁶ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov (RGADA), "*Opisi i Ukazateli*", F. 1385 Op. 1 D. 4 ve F. 192 Op. 1-6, 2019, <http://rgada.info/>, 28.06.2021, s. 21.

⁴⁷ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Literaturny i İskusstva (RGALI). (2019). "Spisok Fondov", F. 191 Op. 2 Yed. Khr. 212, F. 306 Op. 1 Yed. Khr. 189 ve F. 485 Op. 1 Yed. Khr. 1203, 2019, (Çevrim içi), <https://rgali.ru/>, 28.06.2021, s. 15.

⁴⁸ A. A. Sabirov, *Bibliografiya Afganistana*, Kazanskiy (Privolzhskiy) Federal'nyy Universitet Institut İstorii Kafedra Zarubezhnogo Regionovedeniya, Kazan, 2012, s. 6-7.

⁴⁹ V. A. Romodin, "İz İstorii İzucheniya Afgantsev i Afganistana v Rossii", *Ocherki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya* içinde s.148-182, Moskva: Nauk, 1953, s. 148.

anlatılır.⁵⁰ Dorn'un 1840'ta St. Petersburg'ta yayımlanan "*Grammatische Bemerkungen ueber das Puschtu, oder die Sprache der Afghanen*" eseri Peštu ve Afgan dili üzerine dilbilgisi notlarını, alfabe, vokaller, zamirler, sıfatlar, rakamlar ve filler konularını ihtiva etmektedir.⁵¹ Boris Andreevich Dorn'un gramer hususundaki bir başka çalışması olan "*Chrestomathy of the Pushtū or Afghan Language*" (Pushtū veya Afgan Dili'nin Okuma Parçaları Derlemesi) 1847'de St. Petersburg'ta çıkmıştır.⁵² Yine başka bir kitabı olan "*Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus morgenländischen Quellen*"de (1845-48) kısa da olsa Afganistan hakkında bilgiler vardır.⁵³ Rus Akademik Şarkiyatçılığında Afganistan çalışmalarının Boris Andreevich Dorn tarafından başlatıldığını söylemek pek yanlış olmasa gerek.

St. Petersburg İmparatorluk Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi en eski kurumlardan biridir ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Afganistan ile İran tarihinin araştırılmasına büyük katkılar yapmıştır. Şarkiyat Fakültesi'nin ilk dekanı Akad. B. A. Dorn (1805-1881), Prof. A. K. Kazem-Bek (1802-1870), M. J. Topchibashev (1790-1869), V. V. Grigoriev (1816-1881), G.V. Melgunov (1834-1873), V. V. Barthold (1869-1930), V. A. Romodin (1912-1984), A. L. Grunberg (1930-1995) gibi oryantalist bilim adamları Afgan incelemelerinin başlamasına vesile olmuştur diyebiliriz.⁵⁴ O zamanlar Afganistika/ Afgan Etüdüleri Rus Şarkiyatçılığının gelişmemiş bir dalı olmasına rağmen; Rus tarihçi ve oryantalist Vasily Vasilyevich Grigoriev'in "*Kâbilistan ve Kâfiristan*" (1867)⁵⁵, Nikolay Vladimirovich Khanykov'un kimi eserleri ile Kazan İmparatorluk Üniversitesi'nden Nikolay Aleksandroviç Aristov'un "*Afganistan Nüfusu Hakkında*" (1898)⁵⁶, "İngiliz Hindistanı-Kafkasya: İngiltere'nin Afganistan ile Savaşları, Sınır Kabileleri" (1900)⁵⁷ yüzyılın en değerli Rus Afgan İncelemeleri çalışmalarıdır.

Kâbilistan ve Kâfiristan kitabında; modern Afganistan ve Pakistan topraklarının coğrafyası, etnografyası, tarihi ve kültürü hakkında zengin/ bilimsel materyaller sunulmaktadır. İlk bölüm Karl Ritter'in topografya hakkındaki

⁵⁰ Bernhard Dorn; Haravi Nimat Allah, *History of the Afghans Translated from the Persian of Neamet Ullah*, Publisher John Murray, London, 1829-1836., s. 5.

⁵¹ Bernhard Dorn, *Grammatische Bemerkungen ueber das Puschtu, oder die Sprache der Afghanen: (tu le 6 Septembre 1839)*. Saint-Petersbourg: Impr. De l'Académie Impériale des Sciences, 1840, s. 6.

⁵² Boris Andreevich Dorn, *Chrestomathy of the Pushtū or Afghan Language*, Printed for the Imperial Academy of Sciences., St. Petersburg, 1847, s. 6.

⁵³ Boris Andreevich Dorn, *Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus Morgenländischen Quellen*. St. Petersburg: St. Petersburg Akademi, Bd.5-7, 1845-48, s. 3.

⁵⁴ Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet. Vostochniy Fakul'tet. (2001). "*O Kafedre Otdeleniyu İstorii İrana i Afganistana*", <https://orient.spbu.ru/index.php/en/about-faas/departments/item/74-department-of-history-of-the-middle-east-countries> adresinden erişildi. (02 Temmuz 2021), s. 5.

⁵⁵ Vasily Vasilyevich Grigoriev; Karl Ritter, *Kâbilistan i Kâfiristan*, Imp. Rus. Geogr. O-vo., St. Petersburg, 1867, s. 4.

⁵⁶ Romodin, 1953, a.g.m, s. 176.

⁵⁷ Nikolai Aleksandroviç Aristov, *Anglo-İndiyskiy «Kavkaz» : Stolknoveniya Anglii s Afg. Pogran Plemenami*, St. Petersburg: V. Ts. Meshcherskogo, 1900, s. 189.

görüşlerinin Rusça'ya tercümesidir. İkinci, üçüncü bölüm ise Peşâver, Celalabad, Kabil ve Hindukuş'un coğrafyası ile halklarının tanımlarını içermektedir. Ayrıca yazar, Babür Şah döneminde, 1504 yılında (XVI. yüzyılda) Kabilistan'ın fethedilişi ile ilgili tasvirleri vermektedir. Eserde; Kabilistan ve Kâfiristan'ın siyasi durumu vurgulanmıştır. Bu bölgelerin nüfusu hakkında en ilginç istatistiksel veriler, yerel kabilelerin (Kâfirler, Siyagpuşi, Safiyler, Tacikler, Çitrarlar, Afganlar, vb.) açıklamaları yapılmıştır.

Yazar, siyasi ve dini sisteme, ekonomik hayata dikkat çekmiş, çalışmasında antik anıtlara (mezarlar, yerleşim yerleri, tapınak binaları, mezar höyükleri ve mağaralar) özel bir yer önem vermiştir. Tarihi açıdan ise, Büyük İskender'in ülkeye yaptığı sefer, İskit ve Part yönetimleri, Afganların Kabilistan'a yerleşmesi ve kökeni, 1830'larda Peşâver kısmının Anglo-Hint bölgesine katılması, bölgedeki çeşitli yol güzergâhları haritalar ile birlikte anlatılmaktadır.⁵⁸ Yaklaşık bin sayfalık bu muazzam eser dönem içindeki Afganistan hakkındaki en önemli yapıtlardan biridir.

Afganistan ve Orta Asya'yı en erken 1790'larda Novopatrassk Metropoliti Chrysanthus ziyaret etti. Bu seyahatin notları 1795'te Prens Platon Aleksandroviç Zubov'a "Afgan Egemenliği Altında Kabil", "Herat ve Kabil Arasında Bulunan Dağlık Bölge; Kuhistan Hakkında", "Buhara Hakkında (Güney Türkistan'daki Belh Dâhil)" diye üç başlık halinde sunuldu. Daha sonra bu notlar toplu halde V. V. Grigoriev tarafından; "Novopatrassk Metropoliti Chrysanthus'un 1790'da Ziyaret Ettiği Orta Asya Ülkeleri Hakkında" başlığı ile 1861'de yayımlandı.⁵⁹ 1837'de Kont I. O. Simonich, İran Hükümdarı Muhammed Şah ile birlikte Herat'ı kuşatmıştı. Şah'ın Herat yakınlarındaki kampına Simonich, aralarında Askeri Şarkiyatçı ve Topograf Ivan Fyodorovich Blaramberg'in de bulunduğu astlarıyla birlikte gelmişti. Rus heyetinin tüm çabalarına rağmen Şah, Herat Kuşatması'nda başarısız oldu. 1839'da Blaramberg, "Afganistan'daki Güncel Olaylara Bir Bakış" başlıklı bir not ve "Horasan, Dört Oymak, Gezarlar, Özbekler, Seistan, Belucistan ve Afganistan Hakkında Bilgi" çalışmalarını hazırlayarak St. Petersburg'a gönderdi.⁶⁰ Bu notlara dayanarak; "1837 ve 1838'de Muhammed Şah Önderliğinde Pers Ordusu Tarafından Yürütülen Herat Şehri'nin Kuşatması" 1885'te yayımlandı.⁶¹ Blaramberg, anılarında İngiltere'nin Orta Doğu ve Orta Asya'da ekonomik genişlemeyi yoğunlaştırdığını bildirerek Petersburg'u uyarmaktadır. O Afganistan ve Pakistan merkezli güncel durumu; "İngiliz Hükümeti'nin temel amacı; İndus'ta serbest seyrüsefer

⁵⁸ Grigoriev; Ritter, a.g.e., 1867, s. 10-16

⁵⁹ V. V. Grigoriev, *Khrisanfa Mitropolita Novopatrasskogo o Stranakh Sredney Azii, Poseshchennykh im v 1790 Godakh*. Moskva: İz Chteniy Obshchestva İstorii i Drevnostey Rossiyskikh pri Moskovskom Universitete. 1861, s. 1-4.

⁶⁰ O. I. Zhigalinoy, E.F. Shmidta, N.A. Khalfina, İ. F. Blaramberg, *Vospominaniya, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury İzdatel'stva "Nauka"*, Moskva, 1978, s. 6-7.

⁶¹ Ivan Fyodorovich Blaramberg, *Osada Goroda Gerata, Predprinyataya Persidskoy Armiyey pod Predvoditel'stvom Magomed-shakha v 1837 i 1838 Godakh, Sbornik geograficheskikh, topograficheskikh i statisticheskikh materialov po Azii, Vip. XVI, Voennaya Tipografia, St. Petersburg, 1885 (1978), s. 5.*

elde etmek ve buharlı gemiler vasıtasıyla Afganistan, Horasan, Türkmenistan, Buhara ve genel olarak Orta Asya'nın tamamından elde edilen malları Umman Denizi'ne indirmek ve böylece Nijni Novgorod merkezli ticari faaliyetlerimizi boşa çıkarmaktır. İngiltere, Afganistan'ı tamamen ele geçirmek için çabalamaktaydı. Kısaca bölgedeki Rus ticari faaliyetlerini baltalamak istiyor..." diyerek değerlendirmektedir.⁶²

Başarılı bir Şarkiyatçı olan N. V. Khanykov'un önderliğinde 1858-1859 yıllarında Afganistan'ın Herat Vilayetini keşfetmek için bir bilimsel sefer düzenlendi. Bu seferle ilgili olarak ilkin Herat'ın mimari tarihi incelenmiş, şehrin arkeolojik haritası çıkarılmış, vilayetin nüfusu hakkında etnografik ve antropolojik materyaller toplanmış, Hari Vadisi sakinleri araştırılmıştı.⁶³

Barthold'un belirttiğine göre; Türkistan Genel Valiliği, 1878-1879 yıllarında Kâbil'e başında General Stoletov'un bulunduğu bir elçilik heyeti göndermişti. Bu heyetin azalarından olan Doktor Yavorsky, "*Bir Rus Elçiliği'nin Afganistan ve Buhara Hanlığı Seyahati (1882-1883)*" diye bir eser yazmıştı.⁶⁴ Ivan Lavrovich Yavorsky aslında Kâbil'de Afganistan Emiri Şir Ali Han'a doktorluk/ tedavi yapmak için bulunmaktaydı. Ayrıca gayri resmi olarak Rus devleti adına ajanlık faaliyeti yapmaktaydı. Yazdığı çalışmayı incelediğimizde daha çok Afganistan'ın iç durumu hakkında ikincil görgü tanığı bilgilerini ve anılarını içermektedir. Bu yüzden Rus-Afgan diplomatik ilişkilerinin tarihi içinde pek değerli bir kaynak sayılmamaktadır.⁶⁵

Bu diplomatik heyetin amacı Rusların Afgan Sarayı'nda temsil edilmelerini sağlamak ve böylece Afganların Rusya yanlısı bir dış politika izlemelerini/ benimsemelerini hedeflemekteydi. Şir Ali Han'ın isteksiz de olsa Kâbil'de Rus büyükelçiliği heyetini kabul etmesi, Hindistan'daki İngiliz Vali Lord Lytton tarafından uzlaşılması mümkün olmayan bir saygısızlık tezahürü olarak algılanmıştı. Ayrıca Afgan Şah'ı Şir Ali Han'ın Rus Kâbil Misyonu'na izin vermesi bir manada İkinci Anglo-Afgan Savaşı'nın patlak vermesinin de nedeniydi. Şah'ın benzer bir İngiliz Misyonu'nu kabul etmemesi hem tahtını kaybetmesine hem de İngilizler'in Afganistan'ı işgaline sebep olmuştu.

İkinci İngiliz-Afgan Savaşı esnasında 1877-1878'de Rus subayları Grodekov ve Matveyev Amu Darya'nın/ (Ceyhun'un) sol yakasını ziyaret etmişlerdi. Sonradan Türkistan Genel Valisi de olan General Nikolai İvanoviç Grodekov bu seyahatlerle ilgili olarak; "*Çerez Afganistan*" (Afganistan Üzerinden) 1880⁶⁶ ile "*Poyezdka Gen. Sht. Polkovnika Grodekova iz Samarkanda Cherez Gerat v*

⁶² Zhigalinoy; Shmidta; Khalfina, 1978, a.g.e., s. 5.

⁶³ Nikolai Vladimirovich Khanykov, "*O Pamyatnikakh Stariny Gerata sm. Pis'mo N. V. Khanykova k Frantsuzskomu Oriyentalistu Reyno, Opublikovannoye v*" , «Journal Asiatique» T. XV., 1860, s. 537-543.

⁶⁴ Barthold, a.g.e., 2000, s. 434.

⁶⁵ Ivan Lavrovich Yavorsky, *Puteshestviye Russkogo Posol'stva po Afganistanu i Bukharskomu Khanstvu v 1878-1879 gg.* Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva: V 2-kh t. -St. Petersburg: Tip. Dr. M. A. Hana, 1882-1883, s. 5-9.

⁶⁶ Nikolai İvanoviç Grodekov, *Çerez Afganistan, Poyezdka Polkovnika Matveyeva po Bukharskim i Afganskim vladeniyam*, «Sbornik Materialov po Azii», Vyi. V. St. Petersburg, Rus, 1880, Arm. s. 3.

Afganistan v 1878 Godu” (Semerkand ve Herat Üzerinden Afganistan’a Yolculuk, 1878 Yılı) 1883 kitaplarını yazmıştır.⁶⁷

Kitapta Herat’la ilgili olarak “*Herat, hem Asyalılar hem de İngilizler için birinci derecede stratejik öneme sahip olarak kabul edilmektedir. İngilizler ondan Hindistan’ın anahtarı olarak bahseder: ‘Rusya’nın elindeki Herat Hindistan’ın boğazını sikar.’ Tüm bu sebepler, Herat’a giden yolları kendim keşfetmeye lüzum olduğu fikrini bana ilham verdi. Ve şansımda yaver gittiği için 1878’in sonlarında Afganistan’ın kuzeybatı eyaletlerini ziyaret edebildim...*” denmektedir.⁶⁸

Kitapta; Dost Muhammed Han, Şir Ali Han, İngiliz Afgan Savaşları, Murad Bey, Mirza Abdulkhak Rüstem Bey, Abdurrahman Han, Bölgenin coğrafi, topografik ve istatistiksel durumu, Merv Şehri, Eski Merv Harabeleri, Türkmen Savaşları, Kâbil Şehri, Afgan Savaşçıları, Kuhistan, Hazarlar, Herat vb. konular anlatılmaktadır.⁶⁹

Orta Asya’da yaklaşık 20 yıl görev yapan ve ciddi bir bilimsel araştırmacı olduğunu kanıtlayan Rus Subayı Georgy Alekseevich Arandarenko (1846-1908), Türkistan ve Afganistan konusunda bazı yayımlar yaptı. Türkistan’daki 1866, 1870 ve 1875 Rus seferlerine katılan Arandarenko bir dönem Merv ve Fergana bölgelerinde askeri vali olarak çalışmıştı. Arandarenko’nun “*Buhara Birlikleri*” 1881, “*Türkistan’da Boş Vakit*” [Monografi] 1889, “*XIX. Yüzyılın 80’li Yıllarının Başlarında Buhara ve Afganistan*” 1974 ile “*Buhara Hanlığı ve Afgan Türkistanı; İkinci İngiliz-Afgan Savaşı*” 2014’te⁷⁰ [Afganistan ve Buhara’nın siyasi tarihi hakkındadır.] basılan kitapları tarih, etnografya, istatistik ve şarkiyat alanında bölgeyle ilgili birçok malzeme ihtiva etmektedir. Görevi sırasında yerel halkların (Afganlar, Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Karakalpaklar, Tacikler) yaşamı ve geleneklerine dair çok sayıda yeni bilimsel bilgi toplayan Arandarenko, bölgede konuşulan dilleri de öğrenmişti.⁷¹ Bu yönüyle askeri bir şarkiyatçı olan Arandarenko’nun bir hayli gayretkar olduğunu da söyleyebiliriz. Askeri Yazar olan Leonid Nikolayeviç Sobolev (1844-1913)⁷² ise Afganistan bölgesiyle ilgili olarak dönemin Şarkiyatçı dergilerinde; “*Anglo-Afgan Davası: (1879-1880 Savaşı Üzerine Deneme)*” 1880-1885, “*Rusların Hindistan’a yürümesi mümkün mü?*” 1901⁷³, “*Zereşan Okruğu Hakkında Coğrafi*

⁶⁷ Nikolai İvanoviç Grodekov, *Poyezdka Gen. Sht. Polkovnika Grodekova iz Samarkanda Cherez Gerat v Afganistan (v 1878 godu)*/ *Sbornik Geograficheskikh, Topograficheskikh i Statisticheskikh Materialov po Azii. Vyp. V.*, St. Petersburg: Rus. Arm., 1883, s. 8.

⁶⁸ a.g.e., s. 4.

⁶⁹ a.g.e., s. 5-26.

⁷⁰ M. K. Baskhanov, “*Arandarenko Georgiy Alekseyevich*”. Ruskiye Voyennyye Vostokovedy do 1917 Goda, *Biobibliograficheskiy Slovar*. «Vostochnaya Literatura», Moskva, 2005, s. 18.

⁷¹ S. A. Vengerov, “*Arandarenko, Georgy Alekseyevich*”. *Kritiko-Biograficheskiy Slovar* Russkikh’ Pisateley i Uchenykh’ (Istoriko-Literaturnyy Sbornik), Tom VI, St. Petersburg: Tipografiya M. M. Stasyuleviça. 1897-1904, s. 347-48.

⁷² Aleksey Alekseyevich Vigasin, *Rusko-İndiyskiye Otnosheniya v XIX v; Sbornik Arkhivnykh Dokumentov i Materialov*, Moskva: Izdatel’skaia Firma “Vostochnaia Lit-ra” RAN, 1997, s. 218.

⁷³ Yevgeniy Sergeev, *Bol’shaya İgra, 1856-1907, Mify i Realii Rossiysko-Britanskikh Otnosheniy v Tsentral’noy i Vostochnoy Azii*, Tovarişçestvo Nauçnih İzdaniy KMK, Moskva, 2012, s. 390.

ve *İstatistiki Bilgiler ile Okrug Yerleşimlerinin Bir Listesi*" 1874⁷⁴, "*Uzak Doğu'da Rusya ve İngiltere*" 1888⁷⁵, "*Hive Hanlığı'nın Stratejik İncelemesi*" 1882⁷⁶ vb. makalelerini yazmıştır.

Karl Ritter'in Rusçaya çevrilen coğrafi eseri "İran" a 1874 kritik notlar ve başka eklemeleriyle yetenekli Rus oryantalist Nikolai Vladimirovich Khanykov büyük katkı sağlamıştı. Khanykov, hem Ritter'i kimi noktalardan eleştirmiş hem de bir artı olarak esere bağımsız ve değerli bölümler kazandırmıştı. O'nun araştırmasının bazı bölümleri; Afganistan'a ve Orta Çağ'da İran tarihi ile yakın ilişkili olan Afgan tarihine atıfta bulunmaktaydı.⁷⁷ Khanykov, 1854'ten 1857'ye kadar Tebriz Rus konsolosuydu. Bir taraftan Tebriz'de bilimsel araştırmalarına devam ederken diğer yandan 1858-1859'da Horasan'a [Eski Horasan kısmen İran, Tacikistan, Afganistan, Özbekistan ve Türkmenistan topraklarını da kapsamaktaydı.] bilimsel bir keşif gezisi düzenlemişti.

Bu geziden sonra O uzun yıllar seyahatinin sonucunda toplanan bilimsel materyallerin [Arapça coğrafyacıların kitapları, tarihi vakayinameler vs.] işlenmesiyle uğraşacaktı. Sonraki yıllarda, İran ve Afganistan hususunda Batı Avrupalı bilim adamlarına mektup şeklinde gönderip, yayınlattığı çok sayıda makale ortaya çıkacaktı.⁷⁸ Khanykov'un tesbitince; Modern Panafganistlerin [Afgan Milliyetçileri] icatlarının aksine bugüne kadar bilinen tüm kaynaklar şunu söylemekteydi: XIII. yüzyıla kadar komşu halklar bile Afganlar hakkında çok az şey bilmekteydi. Bunun nedeni o zamanlar tarihsel olaylarda önemli bir rolü bulunmayan Afganların nispeten küçük kabilelerden oluşmalarıydı.⁷⁹ Şarkiyatçı Khanykov'un önemi Afganların tarihini sağlam temellere ve gözlemlere dayanan kaynaklarla [Peştuca, Arapça ve Farsça] açıklamasıydı.

Afganlar konusunda ayrı müstakil eserler bırakmamasına rağmen komşu ülkeleri ve halkları inceleyen bilim adamları arasında; Hindolog Ivan Pavloviç Minayev ve Türkolog Vasiliy Vladimiroviç Barthold Afganlara dair değerli yorumlarda bulunmuştur. I. P. Minayev (1840-1890), seçkin bir Rus bilim adamı ve gezgin idi. Minayev, Afganistan'ın modern tarihine yazdığı birçok makalede değinmiştir. "*Amu Derya'nın Üst Kısımlarındaki Ülkeler Hakkında Bilgi*" (1879) çalışması/ kitabı Afganistan dâhil Asya'nın henüz keşfedilmemiş alanları için malzemelerin en eksiksiz bir özetiydi. O daha çok Afganistan üzerinde yaşayan halklar ve Ruslar arasındaki tarihi ilişkileri araştıran çalış-

⁷⁴ Abdullakhad Rakhimdzhanovich Mukhamedzhanov, , *Istoriya Orosheniya Bukharskogo Oazisa*, Fan, Teşkent, 1978, s. 123.

⁷⁵ D. A. Birman; Grigori Grigor'evich Kotovskii, *Bibliografiya İndii*, Izd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, Moskva, 1976, s. 185.

⁷⁶ Mikhail Kazbekovich Baskhanov, *Ruskiye Voyennyye Vostokovedy do 1917 Goda*, Izdatel'skaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, Moskva, 2005, s. 68.

⁷⁷ Romodin, *a.g.m.*, 1953, s. 172.

⁷⁸ *a.g.m.*, 1953, s. 173.

⁷⁹ *a.g.m.*, 1953, s. 174.

malar yapmıştı.⁸⁰ Minayev'in *Modern Hindistan'da Toprak Mülkiyeti Üzerine Denemeler* ile *Modern Hindistan'da Genel Yaşam* makalelerinde Hindistan'daki Afgan topluluğunun doğası hakkında sorunlar işlenmekteydi. Minayev, Hindistan'da ya da Pakistan'da yaşayan Afgan kökenlilerin (halkın) meydana gelişini, dillerini, hayatını ve arazi ilişkilerini çok iyi bilmekteydi. Bu bilgiyi sadece kitaplardan değil yaptığı seyahatlerden de öğrenmişti. Minayev'in şarkiyat çalışmaları Afganlıların Kuzey Hindistan halklarından farklılıklarını ortaya koyması açısından da önemliydi.⁸¹ O'nun bilimsel çalışmaları St. Petersburg Üniversitesi dışında 1871'den itibaren İmparatorluk Coğrafya Kurumu tarafından da desteklenmekteydi.⁸²

Akademisyen Barthold, özellikle Afganların tarihini incelememesine rağmen genel olarak Orta Doğu ve bölgedeki komşu halkların tarihini tetkik eden çalışmalarında yaptığı yorumlarla şarkiyatçılığın bu özel nüvesine katkı sağlamıştı. Barthold, ilk elden kaynakların derin bilgisine dayanarak tespit ettiği en erken Afgan bahsinin "*Hudūd al-Ālam*" (Dünyanın Bölgeleri) kitabında geçtiğine dikkat çekmiştir. Kitabın Rusça çevirisine yazdığı önsözde Barthold; Oryantalist Rus bilgini Alexander Tumansky'nin Buhara'da 1892 yılında bu metnin bir el yazma kopyasını bulduğunu belirtir. Bu el yazma nüsha orjinalinden 1258 yılında Vakanüvist "*Abu l-Mu'ayyad 'Abd al-Qayyūm ibn al-Husain ibn 'Alī al-Farīs*" tarafından kopyalanmıştır. IX. asır kaynaklarına dayandığına inanılan eserin Farsça olarak bilinmeyen bir yazar tarafından Guzgan Vilayeti'nde (bugünkü Kuzey Afganistan) MS. 982-83'de tamamlandığı ve Farigunidlerin Hükümdarı *Ebu'l Haret Muhammed'e* ithaf edildiği belirtilmiştir. *Hudūd al-Ālam* o günkü bilinen dünya hakkında bilgiler içerir. Anonim yazar, farklı ülkeler (nâhiyat), insanlar, diller, giyim, yemek, din, yerel ürünler, kasabalar ve şehirler, nehirler, denizler, göller, adalar, bozkır, çöller, topografya, siyaset ve hanedanlar hakkında raporlar, ticaret vs. konularına değinir. Yerleşik dünya Asya, Avrupa ve "Libya" (yani Mağrip) olarak bölünmüştür. Yazar, ekvatorun kuzeyinde toplam 45 farklı ülkeyi sayar ve bu ülkeler içinde Afganistan bölgesi de vardır. [Afganistan Bölgesi kitabın sekizinci bölümünde *Guzgān and Ghur* vilayetleri olarak anlatılır.] *Hudūd al-Ālam*, bahsettiği diğer şeylerin yanı sıra Rus Kağanlığı'ndan da söz etmektedir.⁸³ *Hudūd*'un arkaik dili ve üslubu onu Afganistan konusunda ilk elden değerli bir Farsça dil belgesi yapmaktadır.

Sonuç

Şarkiyatçı Barthold'un şaheser yapıtlarından biri olan "*Turkestan v Epokhu Mongol'skogo Nashestviya*" (Moğol İstilasına Kadar Türkistan) eserinde Cengiz

⁸⁰ V oktyabre (st.) 1878 g. I. P. Minayev prochel na zasedanii Otdeleniya etnografii Russkogo geogra-ficheskogo obshchestva doklad o snosheniyakh Rossii s Afganistanom v XVII v. Sm. soobshcheniye ob etom doklade v gaz. «Novosti», ot 16 Oktyabrya 1878. G., s. 1-5.

⁸¹ Romodin, a.g.m., 1953, s. 180-181.

⁸² G. G. Kotovsky, *Ivan Pavlovich Minayev: Sbornik Statey*, Nauka, Moskva, 1967, s. 136.

⁸³ V. Minorsky; V. V. Barthold, *Hudūd al-Ālam "The Regions Of The World" A Persian Geography*. Published By Messrs. Lu Zac & Co., London, 1937, s. 1-5.

Han'ın fetihleri sırasındaki Afganlardan bahsedilmekteydi. Yine 1221'de Cengiz Han'ın en iyi generallerinden *Khutukhunoyon*'un mağlup olduğu *Parvan Savaşı*'nda Celâleddin-i Harzemşah'ın yanında Türkmenler, Karluklar, Gurlar, Afganlar vs. birlikte savaşmıştı. Giderek daha doğuya çekilmek zorunda kalan Harzemşahlar Afganların desteği ile Moğollar karşısında adeta yeniden dirilmişlerdi.⁸⁴ Ertesi yıl [1222] gerçekleşen Cengiz Han'ın Orta Asya ve Hindistan İstilasası sırasında ise Afganlar ve onlara yakın olan Halaçlar bu kez Moğollar yanında yer almıştı.⁸⁵ Bölge konusunda çalışan bazı oryantalistler arasında Afgan Kabileleri'nin en büyüklerinden biri olan *Gilzaylar*'ın kökeninin Halaçlar'dan geldiğine dair uzun bir müddet mevzubahis olmuştur. Bir dönem İslam Ansiklopedisi'ne yazılan "Halaçlar" makalesinde; Barthold'un görüşlerine uygun olarak Gilzaylar'ın Halaç soyundan olduğu ve Afganların etnogenezinde rolü bulunduğu savunulmuştur.⁸⁶ "Afganistan'da yaşayan Peştuca konuşan Galzaylar (Gilzaylar) ile Halaçların etnik kökenlerinin aynı olup olmadığı uzun süredir tartışılıyor ancak kesin bir sonuca varılamadı."⁸⁷ Bundan başka Barthold; *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm* kitabında pekçok kez Afganistan incelemelerine ve Afgan tarihine atıfta bulunmuştur.

Genel olarak baktığımızda XIX. asır Rus Şarkiyatçılığı yazını içinde Afganistan konusunda; N. A. Aristov'un "*Afganistan ve Nüfusu Hakkında*", A. A. Bobrinsky'nin "*Rusya ve Afganistan Sınırında İsmaili Mezhebi*", M. İ. Venyukov'un "*Asya'daki İngiliz Yönetiminin Kısa Bir Özeti*", P. F. Gerih'in "*Afganistan*", V. V. Grigoriev'in "*Kabilistan ve Kâfiristan*", N. İ. Grodekov'un "*Afganistan Üzerinden*", A. Denet'in "*Afganistan*", V. İ. Ignatiev'in "*Afganistan'da Yaşayan Kabilelerin Kısa Bir Özeti*", F. F. Martens'in "*Orta Asya'da Rusya ve İngiltere*", K. F. Neyman'ın "*1841-1842'de Afganistan ve İngilizler*", V. Oranovsky'nin "*Afganistan*", V. De Saint-Martin'in "*Afganistan'daki Son Olayların Coğrafi Bilginin Gelişimi Açısından Önemi*", B. L. Tageev'in "*1892-1895 Pamir Seferleri*", J. Eday'ın "*Anglo-Hint Mülklerinin Kuzey-Batı Komşularına Göre Durumu*", S. N. Yujakov'un "*Afganistan ve Komşu Ülkeler*", S. M. Yujakov'un "*Afgan Hanı Abdurrahman*", İ. L. Yavorskiy'nin "*1878-1879'da Rus Büyükelçiliği Heyeti'nin Afganistan ve Buhara Hanlığı'na Yolculuğu*" vb. sayabiliriz.⁸⁸ Barthold'un değerlendirmesine göre Afganistan ve Hindistan hakkında Rus Şarkiyatçıların eserlerinin az olduğu tespiti kısmen doğrudur. Ancak 1900'den Rus Devrimi 1917'ye kadar Rus Şarkiyatçılığı çeşitli konularda tesbit edebilenlere göre 100'den fazla eser ortaya çıkarmıştır. Rus Şarkiyatçılığının devrim öncesine kadar Afganistan çalışmaları konusunda Sovyet Oryantalizmine bıraktığı miras son derece ikna edicidir. Yukarıdaki uzun değerlendirmeden de çıka-

⁸⁴ V. V. Barthold, *Turkestan v Epokhu Mongol'skogo Nashestiya*, T. II, Tip. Imp. Akad. Nauk, St. Petersburg, 1898-1900, s. 476.

⁸⁵ a.g.e., 1898-1900, s. 486.

⁸⁶ M. G. Aslanov, "*Zaimstvovaniya iz Tyurkskikh Yazıkov v Pushtu*", Trudy Moyek, Sb. № 4, In-ta Vostokovedeniya, Moskva, 1947, s. 56.

⁸⁷ Enver Konukçu, "*Halaç*". TDV İslâm Ansiklopedisi 1997, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, (Çevrim içi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/halac>, 16.08.2021, s. 2.

⁸⁸ Sabirov, a.g.e., 2012, s. 3-9.

rılabileceği gibi Rus Şarkiyatçılığının Afganistan incelemelerinde başta dil ve tarih çalışmalarını öncelediğini ileri sürmek için yeterince gerekçemiz vardır.

Kaynaklar

- ADAMEC, Ludwig W.: *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-twentieth Century: Relations with the USSR, Germany, and Britain*, University of Arizona Press, Arizona, 1974.
- ADAMEC, Ludwig W.: *Historical Dictionary of Afghanistan*, Md.: Scarecrow Press, Lanham, 2011.
- AHMETBEYOĞLU, Ali: *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- ARİSTOV, Nikolai Aleksandrovich: *Anglo-İndiyskiy «Kavkaz» : Stolknoveniya Anglii s Afg. Pogran Plemenami*, V. Ts. Meshcherskogo, St. Petersburg, 1900.
- ARTIKBAEV, Jambıl Omaroviç: *Istoricheskoye Naslediye Mashkhur Zhusup Kopeyeva*. Pavlodar: PGU İm. S. Toraygyrova, 2004.
- ARUNOVA, Mananna Rubenovna: *Firmans by Nadir Shah Afshar 1736-1747 as a Source for Historic Studies*, R.S.F.S.R., Moskva, 1960.
- ASLANOV, M. G.: "Zaimstvovaniya iz Tyurkskikh Yazykov v Pushtu", Trudy Moyek, Sb. № 4, In-ta Vostokovedeniya, Moskva, 1974.
- BARTHOLD, V. V.: *Turkestan v Epokhu Mongol'skogo Nashestviya, T. II*, St. Petersburg: Tip. Imp. Akad. Nauk, 1898-1900.
- BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç: *Asya'nın Keşfi: Rusyada ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000.
- BASKHANOV, M. K.: "Arendarenko Georgiy Alekseyevich". Russkiye Voyennyye Vostokovedy do 1917 Goda, Biobibliograficheskiy Slovar'. Moskva: «Vostochnaya Literatura», 2005.
- BASKHANOV, Mikhail Kazbekovich: *Russkiye Voyennyye Vostokovedy do 1917 Goda*. Moskva: Izdatel'skaya Firma "Vostochnaya Literatura" RAN, 2005.
- BİRMAN, D. A. ve Kotovskii, Grigoriı Grigor'evich: *Bibliografiya İndii*. Moskva: Izd-vo "Nauka", Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury, 1976.
- BLARAMBERG, Ivan Fyodorovich: *Osada Goroda Gerata, Predprinyataya Persidskoy Armiiye pod Predvoditel'stvom Magomed-shakha v 1837 i 1838 Godakh, Sbornik geograficheskikh, topograficheskikh i statisticheskikh materialov po Azii, Vp. XVI*, St. Petersburg: Voennaya Tipografiya, 1885 (1978).
- BOSWORTH, Bosworth C. E.: *New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019.
- BRECHNA, Habibo: *Die Geschichte Afghanistans: Historische Ereignisse, Erzählungen und Erinnerungen*. vdf Hochschulverlag AG., Zürich, 2011.
- CHHABRA, G. S.: *Advanced Study in the History of Modern India: Volume 2, 1803-1920*. Lotus Press, New Delhi, 2005.
- CNN (Cable News Network). "Afghan rail plan among proposals for donors", January 21, 2002, (Çevrim içi) <https://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/01/21/afghan.rail/index.html>, (23 Haziran 2021).
- ÇORUH, Şinasi: *Emir Sultan*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1972.
- DORN, Bernhard: *Grammatische Bemerkungen ueber das Puschtu, oder die Sprache der Afghanen: (lu le 6 Septembre 1839)*. Saint-Petersbourg: Impr. De l'Académie Impériale des Sciences, 1840.
- DORN, Bernhard; HARAVİ, Nimat Allah: *History of the Afghans Translated from the Persian of Neamet Ullah*, Publisher Jhon Murray, London, 1829-1836.
- DORN, Boris Andreevich: *Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus Morgenländischen Quellen*. St. Petersburg: St. Petersburger Akademie, 1845-48, Bd. 5-7.
- DORN, Boris Andreevich: *Chestomathy of the Pushtuor Afghan Language*, Printed for the Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg, 1847.
- DUPREE, Louis: *Afghanistan; Big Gamble*, Shah Book Company, Kabul, 2003.
- EFİMOV, Aleksei Vladimirovich: *Novaya İstoriya*, Moskva: Gosudarstvennoye Uchebno-Pedagogicheskoye İzdatel'stvo Narkomprosa RSFSR, 1945.

- ETKIND, Alexander: *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*, Polity Press, Cambridge, 2011.
- GOLDEN, Peter B: *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- GÖK, Cemil: *Kırk Asırlık Türk Yurdu Hatay: Tarihi Gelişimi Millî Mücadelesi*, Ulus Basımevi, Ankara, 2015.
- GREEN, Nile: *The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca*, Univ. of California Press, California, 2019.
- GREGORIAN, Vartan: *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Modernization, 1880-1930, Department of History*, Stanford University, California, 1964
- GRİGORİEV, V. V: *Khrisanfa Mitropolita Novopatraszkogo o Stranakh Sredney Azii, Poseshchennykh im v 1790 Godakh*. Moskva: İz Chteniy Obshchestva İstorii i Drevnostey Rossiyskikh pri Moskovskom Universitete, 1861.
- GRİGORİEV, Vasily Vasilyevich ve RİTTER, Karl: *Kâbulistan i Kâfiristan*. Imp.Rus. Geogr. O-vo, St. Petersburg, 1867.
- GRODEKOV Nikolai İvanoviç: *Poyezdka Gen. Sht. Polkovnika Grodekova iz Samarkanda Cherez Gerat v Afghanistan (v 1878 godu)/ Sbornik Geograficheskikh, Topograficheskikh i Statisticheskikh Materialov po Azii. Vyp. V.*, St. Petersburg: Rus. Arm, 1883.
- GRODEKOV, Nikolai İvanoviç: *Çerez Afganistan, Poyezdka Polkovnika Matveyeva po Bukharskim i Afganskim vladeniya*. «Sbornik Materialov po Azii», Vyi. V. St. Petersburg, Rus. Arm, 1880.
- HAUNER, Milan: *India in Axis Strategy: Germany, Japan, and Indian Nationalists in the Second World War*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1981.
- International Diabetes Center, *Russian Military Intelligence on Afghanistan*, IDC Publishers, Leiden: The Netherlands 2006.
- ISBY, David: *Afghanistan: Graveyard of Empires: A New History of the Borderlands*, Pe gasus Books, New York: 2011.
- KHANYKOV, Nikolai Vladimirovich: “*O Pamyatnikakh Stariny Gerata sm. Pis'mo N. V. Khan'ykova k Frantsuzskom Oriyentalistu Reyno, Opublikovannoye v*” , «Journal Asiatique» T. XV., 1860.
- KHVOSTOV, Vladimir Mikhailovich ve KHVOSTOV, Mikhail Mikhailovich: *Problemy İstorii Vneshney Politiki Rossii i Mezhdunarodnykh Otnosheniy v Kontse XIX - Nachale XX v: İzbrannyye Trudy*, Moskva: Nauka, 1977.
- KONUĞU, Enver: “*Halaç*”. TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1997, (Çevrim içi) <https://islamansiklopedisi.org.tr/halac>, 16.08.2021.
- KOTOVSKY, G. G: *Ivan Pavlovich Minayev: Sbornik Statey*, Nauka, Moskva, 1967.
- LEVI, Scott C: *The Rise and Fall of Khoqand, 1709-1876: Central Asia in the Global Age*. Pitstsburgh: University of Pittsburgh Press, 2017.
- MAJUMDAR, Ramesh Chandra, *Ancient India*, Motilal Banarsidass Publ, Delhi, 1977.
- MİNORSKY V. ve BARTHOLD, V. V.: *Hudud al'Alam "The Regions Of The World" A Persian Geography*. London: Published By Messrs. Lu Zac & Co., 1937.
- MOTADEL, David: *Islam and Nazi Germany's War*, Harvard University Press, London, 2014.
- MUJTABA, Bahaudin; JAWAD, Sayed Tayeb: *Afghanistan: Realities of War and Rebuilding*, ILEAD Academy, Kentucky, 2006.
- MUKHAMEDZHANOV, Abdullakhad Rakhimdzhanovich: *Istoriya Orosheniya Bukharskogo Oazisa*, Fan., Taşkent, 1978.
- NEBOLSİN, Pavel İvanovich: *Ocherki Torgovli Rossii s Stranami Sredney Azii, Khivoy, Bukharoy i Kokanom: So Storony Orenburgskoy Linii, İ.Gonçarov', Sanktpeterburg', 1856*.
- NETTON, Ian Richard. BOSWORTH, Clifford Edmund. ve HİLLENBRAND, Carole: *Studies in Honour of Clifford Edmund Bosworth. Volume I, Hunter of the East: Arabic and Semitic Studies*. Leiden: Brill, 2000.
- NORRIS, John A: *The First Afghan War 1838-1842*, Cambridge University Press, Cambridge, 1967.
- RASHID, Abdur: *From Makkah to Nuclear Pakistan*, Ferozsans, Lahore, 2001.
- REYSNER, Igor' Mikhaylovich ve RUBTSOV, B. K: *Novaya İstoriya Stran Zarubezhno-gostoka, Tom II*. Izd-vo Moskovskogo Universiteta, Moskva, 1952.

- ROMODİN, V. A. “İz İstorii İzucheniya Afgantsev i Afganistana v Rossii”. *Ocherki po İstorii Russkogo Vostokovedeniya* (s.148-182) Nauk, Moskva,1953.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Drevnikh Aktov (RGADA), “Opisi i Ukazateli”, F. 1385 Op. 1 D. 4 ve F. 192 Op. 1-6, 2019, (Çevrim içi) <http://rgada.info/>, 28.06.2021.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arkhiv Literatury i İskusstva (RGALI), “Spisok Fondov”, F. 191 Op. 2 Yed. Khr. 212, F. 306 Op. 1 Yed. Khr. 189 ve F. 485 Op. 1 Yed. Khr. 1203, 2019, (Çevrim içi) <https://rgali.ru/> 28.06. 2021.
- Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoricheskiy Arkhiv (RGIA). (1805). “Afganistan”, F. 853 Op. 1 D. 285, (Çevrim içi) <https://rgia.su/object/1108563>, 25.06.2021.
- SABİROV, A. A.: *Bibliografiya Afganistana*, Kazan: Kazanskiy (Privolzhskiy) Federal’nyy Universitet Institut İstorii Kafedra Zarubezhnogo Regionovedeniya, 2012.
- Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet. Vastoçniy Fakul’tet. “O Kafedre Otdeleniye İstorii İrana i Afganistana”, 2021, (Çevrim içi) <https://orient.spbu.ru/index.php/en/about-fa-as/departments/item/74-department-of-history-of-the-middle-east-countries>, 02.07. 2021.
- SERGEYEV, Yevgeniy: (2012). *Bol’shaya İgra, 1856–1907, Mify i Realii Rossiysko-Britanskikh Otnosheniy v Tsentral’noy i Vostochnoy Azii*. Moskva: Tovarişçestvo Nauçnih İzdaniy KMK.
- SHAHRANI, M. Nazif: *Modern Afghanistan: The Impact of 40 Years of War*, Indiana University Press, Indiana, 2018.
- SINHA, Mukesh Kumar: *The Persian World: Understanding People, Polity, and Life in Iran, Afghanistan, and Tajikistan*, Hope India, . Delhi, 2005.
- SOLOVYEV, Vladimir Mihayloviç: *Dve İmperii: Rossiya ot Nachala XIX veka do Noveyshego Vremeni*. Moskva, Berlin.
- SOROKİN, Yuriy Alekseyevich: *Aktual’nyye Problemy Otechestvennoy İstorii XVIII-XX vv. III. Tom*, Omskiy Gosudarstvennyy Universitet, Omsk, 2006.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi ve EMİL, Birol: *Yaşadığımız Gibi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1966.
- TOMSEN, Peter: *The Wars of Afghanistan: Messianic Terrorism, Tribal Conflicts, and the Failures of Great Powers*, Public Affairs, . New York, 2011.
- V oktyabre (st. st.) 1878 g. I. P. Minayev prochel na zasedanii Otdeleniya etnografiy Russkogo geograficheskogo obshchestva doklad o snosheniyakh Rossii s Afganistanom v XVII v. Sm. soobshçheniye ob etom doklade v gaz. «Novosti», ot 16 Oktyabrya 1878. G.
- Vastoçnaya Literatura, “Srednevekovyye İstoricheskiye İstochniki Vostoka i Zapada”, Amirov, Gabaydullah (1775-1805) Puteşestvie, (Çevrim içi) http://www.vostlit.info/Texts/Doku-menty/İndien/XVIII/1760-1780/Amirov_G/text1.phtml?id=11719, (25 Haziran 2021).
- VENGEROV’, S. A: “Arandarenko, Georgy Alekseevich”. *Kritiko-Biograficheskiy Slovar’ Russkikh’ Pisateley i Uchenykh’ (İstoriko-Literaturnyy Sbornik)*, Tom VI, St. Petersburg: Tipografiya M. M. Stasyuleviça, 1897-1904.
- VİGASİN, Aleksey Alekseyevich: *Russko-İndiyskiye Otnosheniya v XIX v; Sbornik Ark-hivnykh Dokumentov i Materialov*, Moskva: Izdatel’skaia Firma “Vostochnaia Lit-ra” RAN., 1997.
- WYATT, Christopher: “Afghanistan in the Great War”, *Asian Affairs*, V.46 Issue (3). (2 September). 2015.
- YAVORSKY, Ivan Lavrovich: *Puteshestviye Russkogo Posol’sstva po Afganistanu i Bukharskomu Khanstvu v 1878-1879 gg*. Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshçestva: V 2-kh t. -St. Petersburg: Tip. Dr. M. A. Hana, 1882-1883.
- ZHİGALİNOY, O. I. SHMİDTA, E. F. ve KHALFİNA, N. A.: İ. F. Blaramberg Vospominaniya, Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literatury İzdatel’stva “Nauka”. 1978.

Extended Abstract

Evaluation Of Afghanistan History In The Context Of Russian Orientalism

This article will analyze and evaluate the historical interpretive method in the context of Russian orientalism concerning Afghanistan, which was on the brink of collapse. Afghanistan remained a buffer state between two colonial powers in the 19th century due to the “Great Game” rivalry between the British Empire and the Russian Empire. During this century, colonial Russia not only engaged in internal colonization (samokolonizatsiya) but also conducted research, employing characteristic phenomena of orientalism, such as military, academic, missionary work, exotic journeys, and ethnographic sciences, in a manner that supported imperial expansion policies, as seen in Iran and Afghanistan.

One should pay attention to the gap between the educated society (obshchestvo) and the common people (narod) in the Russian government’s practices and approach, influenced by Kant’s Enlightenment European thought. This orientalist stereotype encouraged cultural reform programs applied to communities described as “wild and barbaric,” such as those within the framework of the center-periphery relationship within Russia and in border areas like Iran and Afghanistan. It also inspired representation forms created in line with Russian interests. Undoubtedly, the Enlightenment thought’s natural evolution, with its roots in philosophers like Immanuel Kant and Johann Gottfried von Herder, was passed to the Russians through German orientalists who established Russia’s first oriental institutions.

In the modern era, Afghanistan’s territories in the early 18th century were part of the Safavid Empire and the Bukhara Khanate. With the collapse of the Safavid Empire following the death of Nadir Shah, an Afshar Turk, in 1747, the Durrani state, the first unified Afghan state, was established under the leadership of Pashtun origin Ahmed Shah, centered in Kandahar. In 1801, with the Russian support for Napoleon Bonaparte’s joint campaign towards India, the Russians began their expansion into Central Asia. This expansion involved a series of military campaigns in the second half of the 19th century against the Turkistan Khanates and tribes by the Russian army. After the final annexation of Kazakhstan and the elimination of Kazakh clans in the 1840s, Russia embarked on a series of military campaigns to control the states like the Bukhara Khanate (Shaybanid Dynasty 1428-1599, Astrakhan Dynasty 1599-1785, Manghit Dynasty 1753-1920), the Kokand Khanate (1709-1876), and the Khwarezm/Hive Khanate (1511-1920), as part of its confrontation with Britain within the framework of the Great Game. By 1890 (during the reign of Alexander III), the Kokand Khanate had been abolished, and the Bukhara and Khwarezm Khanates became Russian vassals. Additionally, the acquisition of Turkmenistan, Pamir, and other regions expanded Russia’s borders, reaching Afghanistan and the areas directly influenced by British presence.

In one of Barthold’s seminal works, “Turkestan v Epokhu Mongol’skogo Nashestviya” (Turkestan Until the Mongol Invasion), there is mention of Afg-

hans during Genghis Khan's conquests. In the Parwan Battle of 1221, where one of Genghis Khan's top generals, Khutukhunoyon, was defeated, Afghans, Turkmen, Karluk, Gurlar, and others fought alongside Jalal al-Din Khwarezm Shah. Harassed by the Mongols, the Khwarezm Shahs, with Afghan support, managed to resurrect themselves. In the following year (1222), during Genghis Khan's invasion of Central Asia and India, Afghans and their close allies, the Khalaj, fought alongside the Mongols. Among some orientalists specializing in the region, there has long been debate about whether the Gilzais, one of the major Afghan tribal groups, have their origins in the Khalaj. Barthold's viewpoint was that the Gilzais descended from the Khalaj and played a role in the ethnogenesis of the Afghans. Additionally, Barthold made several references to Afghanistan in his Orientalism book, which has contributed significantly to studies on Afghanistan.

According to Barthold, the assertion that there were few Russian Orientalist works on Afghanistan and India is partly accurate, although Russian Orientalism produced over 100 works on various topics from 1900 until the Russian Revolution in 1917. The legacy of Russian Orientalism in studying Afghanistan up to the pre-revolution era is highly convincing. As deduced from the extensive evaluation above, it is fair to argue that Russian Orientalism primarily focused on language and historical studies in their Afghanistan research.

EKLER

Kaynak: Afganistan Bayrağı, <https://afghanembassy.org.tr/jpg> E. T. (11.09.2023)

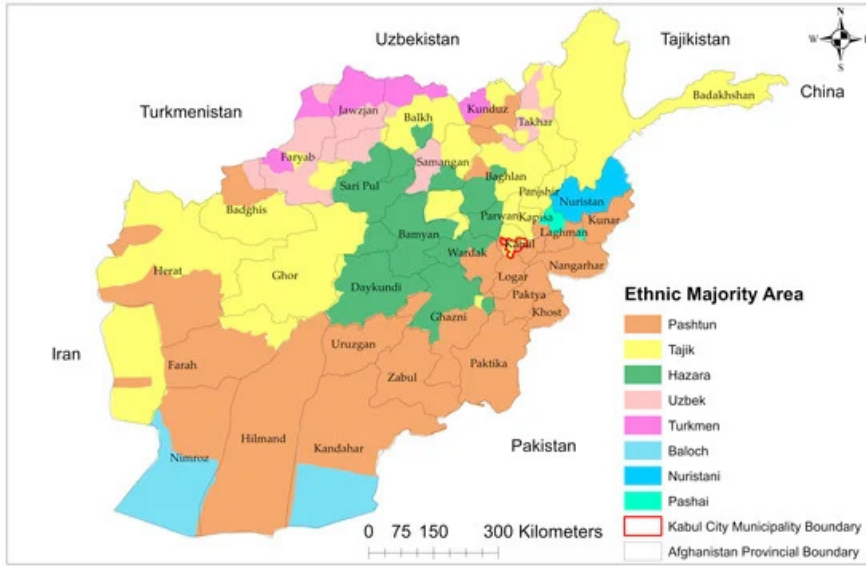

Kaynak: Afganistan Haritası, <https://cdn.britannica.com/97/64597-050-37D333B9/Kabul-Afghanistan-locator-map-city.jpg> E. T. (11.09.2023)

Afganistan'daki Etnik Gruplar (2023)

Peştun	% 42
Tacik	% 27
Hazara	% 9
Özbek	% 9
Aimak	% 4
Türkmen	% 3
Beluçlar	% 2
Paşai, Nuristani, Arap, Brahui, Kızılbaş, Pamiri, Gujjar vd. Küçük gruplar	% 4

Kaynak: "Statista" <https://www.statista.com> E. T. (11.09.2023)

Kaynak: "Afganistan'ın Etnik Haritası";

Fakhrullah Sarwari-A Study on Urban Ethnic Segmentation in Kabul City,
Afghanistan,

<https://www.mdpi.com/2071-1050/15/8/6589> E. T. (11.09.2023)

Kıbrıs Meselesi Bağlamında Bir Diplomasi Aracı Olarak İyi Niyet Heyetleri (1964-1965)*

Goodwill Delegations As A Diplomacy Tool In Context Of The Cyprus Issue (1964-1965)

Ersin MÜEZZİNOĞLU*

* Bu makale, Karabük Üniversitesi tarafından düzenlenen 29-30 Ekim 2021 tarihli "Cumhuriyet'in İlanının 98. Yıldönümü Anısına Ulusal Tarih Sempozyumu"nda sunulmuş olan "Türk Dış Politikasında Yeni Bir Açılım: İyi Niyet Heyetleri (1965)" başlıklı bildirinin makaleleştirilmiş halidir.

** Karabük-Türkiye.

Orcid Id: 0000-0001-7095-7869

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Ersin Müezzinoğlu
Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

E-posta / E-mail:
ersinmuezzinoğlu@karabuk.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date:
23 Kasım 2022

Kabul Tarihi / Accepted Date:
31 Ağustos 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Ersin Müezzinoğlu, "Kıbrıs Meselesi Bağlamında Bir Diplomasi Aracı Olarak İyi Niyet Heyetleri (1964-1965)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 65-92.

doi: 10.55773/tda.1209308

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Türkiye, 1964 sonlarında, Kıbrıs davasını anlatmak ve Türkiye'yi her yönüyle tanıtmak amacıyla Asya, Afrika, Güney ve Orta Amerika ile Arap ülkelerine İyi Niyet Heyetleri gönderme kararı almıştır. Yetmiş aşkın ülkeye giden bu heyetlerin çalışmalarından özellikle Kıbrıs meselesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılacak oylamalarda, Türkiye'nin tezlerinin desteklenmesi sonucu beklenmiştir. Ancak 16 Aralık 1965'te Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu Siyasi Komisyonunda Kıbrıs'ın geleceğinin Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının tezlerine uygun şekilde belirlenmesini öngören bir tasarı kabul edilmiştir. Bu sonuç Türkiye için siyasi bir deprem olmuş, o ana kadar izlenen dış politikanın ciddi şekilde sorgulanmasına ve dış politikaya yeni bir vechе verilmek istenmesine yol açmıştır. İyi Niyet Heyetlerinin ziyaret ettiği ülkelerden Türkiye'ye beklenen destek gelmemiş, bu yönüyle İyi Niyet Heyetleri girişiminin başarılı olmadığı değerlendirilmiştir. Aksine BM oylamasında arzu edilen sonuç alınmasa da İyi Niyet Heyetleri ziyaretlerinin ilgili ülkelerin daha iyi tanınması, Türkiye'ye nasıl bakıldığının görülmesi, ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından neler yapılması gerektiği gibi hususların öğrenilmesi yönüyle yararlı olduğu görüşleri de ortaya atılmıştır.

Bu makalede, 1964 yılı sonlarında bir dış politika aracı olarak başvurulmuş İyi Niyet Heyetleri gönderilmesi uygulaması incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İyi Niyet Heyetleri, Ortadoğu, Türk Dış Politikası, Kıbrıs Sorunu, Birleşmiş Milletler.

Abstract

At the end of 1964, Turkey decided to send Goodwill Delegations to Asia, Africa, South and Central America and Arab countries in order to explain the Cyprus case and introduce Turkey in all its aspects. The work of these delegations, which went to more than seventy countries, was expected as a result of the support of Turkey's theses, especially in the voting to be held in the United Nations General Assembly on the Cyprus issue. However, on 16 December 1965, a draft

was adopted in the Political Commission of the United Nations (UN) General Assembly, which envisages the determination of the future of Cyprus in accordance with the theses of Greece and Greek Cypriots. This result was a political earthquake for Turkey, causing serious questioning of the foreign policy pursued until that time and a desire to give a new aspect to foreign policy. The expected support from the countries visited by the Goodwill Delegations did not come to Turkey, and it was evaluated that the Goodwill Delegation initiative was not successful in this respect. On the contrary, although the desired result could not be obtained in the UN vote, it has been put forward that the visits of Goodwill Delegations are beneficial in terms of getting to know the relevant countries better, seeing how Turkey is viewed, and learning what should be done in terms of developing bilateral relations.

In this article, the practice of sending Goodwill Delegations, which was used as a foreign policy tool in late 1964, will be examined.

Keywords: Goodwill Delegations, Middle East, Turkish Foreign Policy, Cyprus Issue, United Nations.

Giriş

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında o ana kadar izlenen dış politikanın gözden geçirilmesi söz konusu olmuştur. Önce söylem düzeyinde sonra ise atılan bazı adımlarla dış politikada yeni arayışlara girilmiştir. Dış politikada çok yönlülük olarak adlandırılabilir bu arayışlara Türkiye’yi iten en önemli etken, Kıbrıs konusunda Türkiye’nin müttefiklerinden gerekli anlayışı ve desteği görememesi, ayrıca uluslararası platformlarda özellikle Bağlantısızlar/Tarafsızlar olarak isimlendirilen ve büyük çoğunluğunu Asya-Afrika devletler grubunun meydana getirdiği hareketin, Kıbrıs sorununda Yunanistan’ı ve Kıbrıs Rumlarını destekleyen tutumu olmuştur.¹

Türkiye, blok siyaseti izlemenin ve dış politikasını bir bakıma ABD dış politikasıyla özdeşleştirmesinin/tekleştirmesinin zararlarını bu yıllarda açıkça görmüştür. Türkiye, hata olarak anladığı bu politikayı terk ederek, bir eksen

¹ 1960’larda Türkiye’nin çok yönlü dış politika izlemesinin saikleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Latif Pınar ve İbrahim Fevzi Güven, “Türk Dış Politikasında 1960’lı Yıllar: Çok Yönlülüğe Geçiş”, *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası (1960-1971)*, Ed. Latif Pınar vd., İmaj Yayınevi, Ankara, 2019, s. 1-20; Türkiye’nin bu dönemde çok yönlü dış politika izlemesinde şu görünüme sahip olan uluslararası ortamın etkisi vardır: Küba Krizi sonrası iki blok lideri arasında çatışmaları önlemek için nükleer denemelerin sınırlandırılmasına dair bir anlaşma imzalanması, 1960’ların ortasında uluslararası ortamın görünüşünü iki kutuplu görünüşten peyderpey uzaklaştıran-Fransa’nın NATO’nun askeri kanadından ayrılması, Moskova-Pekin Çekişmesi, Romanya’nın bağımsız politika hamleleri gibi-bazı gelişmelerin yaşanması, Üçüncü Dünya diye bir blokun ortaya çıkışı. İşte bu detente ve çok kutuplu dünya görünümü Türk dış politikasını biraz gecikmeli de olsa etkilemiştir. Bk. Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu, “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s. 491-492; İyi Niyet Heyetleri girişimi dış politikada değişiklik olacağına dair değerlendirmeler yapılmasına yol açmıştır. Bilhassa Cenevre Görüşmeleri’nin başarısızlığı bu politika değişikliğinde etkili olmuştur. NATO içinde bağımsız dış politika izleme seçeneğinin gündeme gelebileceği değerlendirildi yapılmıştır. Heyetler girişimi sonucu şimdiye kadar Türkiye karşısında olan demirperde ülkeleri ve Arap ülkeleri ile daha dostça ilişkilerin kurulması amaçlanmıştır. Bk. “Dış Politikamızda Değişiklik”, *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1964, s. 7; Her ne kadar Türk diplomatları, İslam ülkeleri ile gelişmekte olan ülkelerin de beklentilerine uygun şekilde, aktif ve çok yönlü politika izlemeye başladıklarını iddia etseler de 1965 yılında, Pakistan ve Somali’nin Filistinli mültecilerin durumlarını iyileştirilmesi ve birtakım hukuka kavuşturulmaları konusunda vermiş oldukları karar tasarısı karşısında Türkiye çekimser bir tutum takınmıştır. Bk. Berdal Aral, “Fifty Years On: Turkey’s Voting Orientation at the UN General Assembly, 1948-97”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 40, No. 2, 2004, p. 141.

değişikliğine de sürüklenmeden, Arap ülkeleri ve sosyalist blok ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ihtiyacını hissetmiştir.²

1964 yılındaki bazı bölgesel toplantılarda, Kıbrıs meselesi özelinde, Türkiye yalnız bırakılmıştır. Bu bağlamda, Mart 1964'te Cezayir'de gerçekleşen Asya-Afrika Danışma Konseyi Toplantısında Kıbrıs için self-determinasyon anlayışı desteklenmiştir. Türkiye, tezleri bakımından bu toplantıda tam olarak tek başına kalmıştır.³ Ekim 1964'te Kahire'de Tarafsız Ülkeler Konferansı gerçekleşmiştir. Türkiye'nin benzer şekilde burada da yalnızlığa düştüğü görülmüştür. Görüşmeler sırasında Rum tezlerine destek verilmiştir. Kıbrıs'ın kendi kendini yönetme hakkı olduğu ve Kıbrıs'taki yabancı kuvvetlerin çıkarılması kararları alınmıştır.⁴ Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Kahire'de alınan bu kararların benzerini Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulunda da almayı amaçlamıştır. İşte Kıbrıslı Rumların özellikle tarafsız ülkeler nezdinde, BM Genel Kurulunda lehlerinde karar çıkarılabilmek için yoğun faaliyetleri Türkiye'yi önlem almaya itmiştir.⁵ Gerek Kıbrıs davasında haklılığını anlatmak ve destek elde edebilmek gerekse şimdiye kadar soğuk ve mesafeli bulunduğu ve salt Batı ittifakı çıkarları üzerinden bir okumayla politika takip ettiği bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu yolda atılan adımlardan biri İyi Niyet Heyetlerinin oluşturulmasıdır.⁶ İyi Niyet Heyetlerinin oluşturulmasında şüphesiz Kıbrıs sorunu karşısında ABD'nin Johnson Mektubu'nda⁷ görülen tutumundan duyulan hayal kırıklığının da ciddi etkisi bulunmaktadır.

² Türkiye bu yıllarda gerek Küba krizi kaynaklı Jüpiter füzelerinin kaldırılması, gerekse Kıbrıs Sorunu bağlamında Johnson Mektubu gibi kaba hatırlatmalar yoluyla, güvenliği ile alakalı meselelerde kendini izole edilmiş bir şekilde bulmuş, bunun bir sonucu olarak Moskova ile bir yakınlaşma ve gelişmekte olan dünyayla yeni bağlar geliştirme sürecine girerek, dış politikasını sadece ABD'ye güvene endeksli olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Bk. Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal*, Winter, 1998, Vol. 52, No. 1, p.41-42; İnönü hükümeti, başlangıçta, Makarios ve Yunan hükümetinin aksine, Kıbrıs sorununun çözümünde Sovyet faktörünü ve üçüncü dünya ülkelerini tamamiyle göz ardı etmiştir. Batılılarla bir çözüm bulma konusunda ısrarcı olmuş, adaya müdahale ihtimallerinin söz konusu olduğu bir dönemde Türk gururu ve ulusal hislerini incitici bir mesajın-Johnson mektubu-alınması sonrası İnönü, dış politikada birtakım değişikliklere girişmiştir. Bk. Nurhan Ince-Robert Olson, "Turkish Foreign Policy 1960-1964: Continuity, Change And The Cyprus Crisis", *Oriente Moderno, Luglio-Agosto 1977*, Anno 57, Nr. 7/8, pp. 283-284.

³ Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 273; Ersin Müezzinoğlu, "Ortadoğu İle İlişkiler", *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası (1960-1971)*, Ed. Latif Pınar vd., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 117.

⁴ Ahmad, a.g.e., s. 280; Müezzinoğlu, a.g.e., s. 122.

⁵ *Dışişleri Belleteni*, Ekim-Aralık 1964, Sayı: 3, s. 4.

⁶ Müezzinoğlu, a.g.e., s. 121.

⁷ Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin haklarını ve güvenliğini savunmak için adaya müdahaleyi planladığı sırada 5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Johnson Başbakan İnönü'ye bir mektup göndermiştir. Mektup diplomatik nezakete aykırı ve tehditvari bir üsluba sahiptir. Mektupta özellikle şu iki husus öne çıkmaktadır: Türkiye'nin adaya askeri müdahalesi kendisini Sovyetlerle karşıya karşıya getirirse ABD Türkiye'yi savunmayacak ve Türkiye'yi yalnız başına bırakacaktır. Türkiye'nin bir askeri müdahalesinde ABD'nin verdiği silahlar kullanılamaz. Bk. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 699-700; ABD, Kıbrıs sorununa stratejik bir sorun olarak bakmış, Doğu Akdeniz'deki dengelerin Sovyet Rusya lehine gelişmesine engel olmaya çalışmıştır. Bk. Yakup Kaya, ABD ve NATO ile İlişkiler, *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası*, Latif Pınar vd., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 34.

5 Haziran 1964'te ABD Başkanının Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektuptan her ne kadar Türk kamuoyu ancak 13 Ocak 1966'da Cüneyt Arcayürek'in Hürriyet gazetesindeki yazısı ile haberdar olmuş ise de Türkiye'nin dış politikasına karar verenler, bu mektup ışığında ve Türk-Amerikan ilişkilerinin geldiği nokta itibarıyla Türk dış politikasında eksen değişikliği olmasa bile artık 1945 sonrası takip edilen dış politikanın Türkiye'nin çıkarlarıyla uyuşmadığını oldukça iyi bir şekilde anlamışlardır. Bu doğrultuda yeni arayışlar söz konusu olmuştur. İyi Niyet Heyetleri adını bu bağlamda bir yere oturtmak daha doğru olacaktır. İyi Niyet Heyetleri girişimini etrafı olarak ele alan bir akademik çalışmanın yokluğu⁸ makale konusunun tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca dönemin Türk dış politikasındaki arayışlara/yönelimlere söz konusu girişim özelinde bakmak ve değerlendirme yapmak mümkün olacaktır. Bu makalede ağırlıklı olarak parlamento tutanakları, Türk basınındaki haber ve yorumlar, arşiv belgeleri ve resmi yayınlardan elde edilen verilerle, 1964 yılı sonlarında bir dış politika aracı olarak uygulamaya konulan İyi Niyet Heyetleri açılımı konu edilmiş, bu açılıma niçin girildiği, Ortadoğu özelinde nasıl gerçekleştirildiği, 16 Aralık 1965 tarihli BM siyasi Komisyonu kararı çerçevesinde ne derece başarılı olduğu ve Türk dış politikasına hangi etkileri olduğu incelenmiştir.

1. İyi Niyet Heyetleri

İyi Niyet Heyetleri gönderme uygulamasına/yöntemine 1964 senesinden önce de başvurulmuştur. Demokrat Parti (DP) Döneminde, Ekim 1956'da, "Kıbrıs hakkındaki tezimizin müessir bir surette duyurulmasını teminen" denilerek Güney Amerika Hükümetlerine İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Heyet Eski Moskova Büyükelçisi Muzaffer Göker başkanlığında oluşturulmuş, Siyasi Tarihçi Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer de içerisinde yer almıştır.⁹ 1962 senesinde ise Doğu Afrika ve Batı Afrika ülkelerine İyi Niyet Heyetleri gönderilmiştir. Burada ağırlıklı olarak ticari ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁰ 1964'e gelindiğinde büyük ölçüde Kıbrıs meselesinde destek elde etme arayışı olarak, III. İnönü Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965), İyi Niyet Heyetleri oluş-

⁸ İyi Niyet Heyetleri ile ilgili tespit edilebilen tek çalışma Koca'ya aittir. Bk. Mehmet Koca, "Türkiye'nin Afrika Ülkeleriyle İlişkilerinin Gelişmesinde Kıbrıs Meselesi ve İyi Niyet Heyetlerinin Rolü", *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, Cilt :4, Sayı: 2, ss. 100-109.

⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 144-86-15, Tarih: 13.10.1956.

¹⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; (BCA) Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 163- 73-9, Tarih: 27.02.1962; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 164-15-17, Tarih: 20.04.1962; Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in Millet Meclisindeki bütçe görüşmeleri sırasında dış politikaya dair yaptığı konuşmadan öğrenildiği üzere, 1962'ye kadar bağımsız ülke sayısı 29'a çıkan Afrika'da, Türkiye'nin 7 temsilciliği bulunmaktadır. Türkiye bu ülkelere ilgi göstermiş, onların BM'ye üyeliklerine destek vermiştir. Temsilcilik sayısı maddi imkanlar elverdiği kadar artırılmaya çalışılmakta, ticaret ve kültürel bağların kurulmasına, mevcut bağların güçlendirilmesine önem verilmektedir. Bu amaçla, bu ülkelere iyi niyet heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. 19 Şubat 1962'de yola çıkan ilk heyetin, Madagaskar, Tanganika, Somali ve Sudan'ı ziyaret etmesi planlanmıştır. Sarper'e göre bu girişimin ilgili ülkelerde büyük bir memnuniyetle karşılandığı öğrenilmiştir. Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 1. Dönem, 52. Birleşim, 21.02.1962, s. 164.

turma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin "görüş, tutum ve isteklerini açıklamak ve Türkiye'yi bütün yönleriyle tanıtmak" amacıyla yedi İyi Niyet Heyeti oluşturulmuştur.¹¹ Bu yolla BM Genel Kurulunda Kıbrıs hakkında Türkiye'nin hak ve menfaatlerine uygun karar alınması arzulanmıştır.¹² Heyetler henüz yola çıkmadan, bu girişime yönelik eleştiriler gelmiştir. Eleştirilerde, bu girişim için çok geç kalındığı hususu öne çıkmıştır.

Heyetlerin birinde yer alacak olan siyasi tarihçi akademisyen Fahir Armaoğlu da Cumhuriyet gazetesinde kaleme aldığı bir yazıda, İyi Niyet Heyetlerinin gönderilmesinde yaşanan gecikmeden dolayı başarı elde edilemeyeceğine dair yaygın ve haklı bir inanç olduğunu belirtmiş, bununla birlikte tamamen başarısız olacaklarının da ileri sürülemeyeceğini ifade etmiştir. Armaoğlu, İyi Niyet Heyetlerine sadece Kıbrıs davasına taraftar kazanılması görevinin verilmediğini, gidilen ülkelerle Türkiye arasında her türlü ilişkilerin geliştirilmesi için ilk yolu açmalarının da beklendiğini hatırlatmış, başarıda bu unsurun belli bir ölçüde rol oynayabileceği değerlendirmesini yapmıştır. Bu noktada Asya ve Afrika ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmeye çalışılmasının Türk dış politikasına verilmek istenen yeni hareketin ilk adımlarını oluşturduğuna dikkat çeken Armaoğlu, bu politikanın bir yönünü de Sovyetlere karşı atılan ihtiyatlı adımların teşkil ettiğini, Türk Dışişleri Bakanı Erkin'in Ekim 1964 sonlarında gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinin Kıbrıs konusunda şimdiden başarı sağladığını, Sovyetlerin Zürih ve Londra Antlaşmalarının yürürlükte olduğunu, Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve Kıbrıs'ta iki milli toplumun bulunduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir.¹³

Heyetler; senatör, milletvekili, profesör, büyükelçi ve gazetecilerden oluşturulmuştur. Yedi heyet içerisinde 3 senatör ile 9 milletvekiline yer verilmiştir. Heyetler Afrika, Asya, Güney ve Orta Amerika ile Arap ülkelerine gönderilmiş ve bu kapsamda yetmişten fazla devlete ziyaret gerçekleştirilmiştir. Cumhurbaşkanı Bayar ile Başbakan İnönü'nün birer mesajını da ulaştıracak olan

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 183-7-9, Tarih: 30.01.1965.

¹² *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 5, Şubat 1965, s. 53.

¹³ Fahir Armaoğlu, "Kıbrıs Meselesinin Neresindeyiz?", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1964, s. 2; Yunus Nadi BM Genel Kurulundaki görüşmelerde Türkiye'nin tarafını tutmaları ya da en azından tarafsız kalmaları için dünyanın dört bir yanına İyi Niyet Heyetleri gönderilmesini birkaç açıdan eleştirmiştir. Bir defa böylesi bir girişim için geç kalmıştır. Çünkü karşı taraf Üçüncü Dünyayı kendisine iyice çekmiştir; bundan dolayı heyetler turistik heyet halinde geri döneceklerdir. Bunun yanında daha önce de Afrika'ya iki iyi niyet heyeti gönderilmiş ve Türkiye'nin niyetlerinin iyiliği bildirilmiş, heyetler dönüşlerinde raporlar sunmuşlar ve Üçüncü Dünyanın insanlarını adam yerine koymak ve onlarla siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilere girişilmesini önermişlerdir. Ancak daha sonra bu raporlar bir nevi dolaplarda kuluçkaya yatırılmıştır. Oysa küçükçük İsrail neredeyse bütün Afrika'ya el atarak, henüz kabile yapısından yeni devlete geçmiş devletlerle bile siyasi ve iktisadi ilişkiler tesis etmiş ve Afrika'da nüfuz kazanmıştır. Bk. Nadir Nadi, "Kendi Kendimizi Tenkit, Arkadan Gelen Akıl", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1964, s. 1; Nadi, "Olur Şey Değil" başlıklı anılarının yer aldığı kitabında da İyi Niyet Heyetleri girişimini, "Türkün aklı sonradan gelir" sözü çerçevesinde ele almıştır. Kendisine de heyetlere katılması için teklif sunulduğunu hatta nereye isterse oraya gidebileceğinin söylediğini ancak buna rağmen hiçbir başarılı sonuç alınamayacağını düşündüğü için teklifi kabul etmediğini belirten Nadi, bu tutumun yani bir ay süreyle bol ödenebli bu geziyi reddetmesinin, parlamentoda kimi üyelerce garipsendiğini dile getirmiştir. Bk. Nadir Nadi, *Olur Şey Değil*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981, s. 179-180.

heyetler, Kıbrıs hakkında Türkiye'nin görüşünü açıklamanın dışında, Türkiye ile bu ülkelerin ilişkilerini güçlendirmeyi¹⁴ de amaçlamışlardır. Afrika'ya gidenlere Afrika ülkeleriyle teknik iş birliğinin kurulması için çaba göstermeleri de telkin edilmiştir. Zira bu sıralarda Türkiye'nin Afrika ile uzun vadeli iş birliği hedefi vardır. Heyetlere ziyaretleri öncesinde brifing verilmiş, görevleri ile ilgili bilgi bakımından daha hazırlıklı ve donanımlı olmaları sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵

Yedi İyi Niyet Heyetinin hangi bölgelere gönderildiği ve kimlerden oluşturulduğuna bakıldığında; Ortadoğu Heyeti, Senatör Sadi Koçaş, Milletvekili Vahap Dizdaroğlu, Gazeteci Nilüfer Yalçın olarak üç kişiden oluşturulmuştur. Fransız Afrika'sına Milletvekili Cihat Baban başkanlığında, Milletvekili Sırrı Öktem ile Milletvekili Oğuz Oran'dan meydana gelen bir İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Heyet; Gine, Fildişi Sahili, Nijer, Dahomey, Togo, Kamerun, Kongo (Brazzaville), Merkezi Afrika Cumhuriyeti, Gabon ve Çad'a ziyaret gerçekleştirmiştir. Milletvekili Erol Akçal'ın başkanlığını yaptığı Büyükelçi Kamuran Acet ve Gazeteci Şemsi Kuseyri'den oluşan bir İyi Niyet Heyeti, Cezayir, Fas, Moritanya, Liberya, Gana, Nijerya, Sierra Leone ve Senegal'i ziyaret etmiştir. Milletvekili Prof. Dr. Fethi Çelikbaş başkanlığında Senatör İhsan Sabri Çağlayangil¹⁶ ve Milletvekili Ertuğrul Akça'dan oluşan İyi Niyet Heyeti, Hindistan, Birmanya(Myanmar), Tayland, Nepal, Laos, Kamboçya, Malezya, Endonezya, Seylan, Filipinler, Afganistan, Pakistan ve İran'da temaslarda bulunmuştur. Orta Amerika'ya, Senatör Zihni Betil Başkanlığında Büyükelçi Fethi Aşkın ile Prof. Dr. Kemal Kurdaş'ın eşlik ettiği bir heyet gönderilmiş, bu kapsamda;

¹⁴ Koca'ya göre; 1963 sonlarında kurulan 28. İsmet İnönü hükümeti Türkiye'nin Bağılantısız devletlerle olan ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik ilk girişimleri başlatmıştır. İnönü'nün hükümet programında Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi bir hedef olarak benimsenmiştir. Bk. Koca, *a.g.m.*, s. 105.

¹⁵ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi; Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 183-7-9, Tarih: 30.01.1965; *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964, s. 31; *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 4, Ocak 1965, s. 10-11; Dışişleri Bakanlığı tarafından birçok brifing verildiği iddiası, Ortadoğu Heyeti üyesi Sadi Koçaş tarafından doğrulanmaz. Onun verdiği bilgiye göre; bakanlık tarafından bir brifing verilir her üyeye bir dosya hazırlanmışsa da bu bilgiler gidilecek ülkelerle ilgili 8-10 satırı geçmeyen ilkökul coğrafya kitabında yer alan genel bilgiler gibidir. Bundan dolayı kendisi bölgeye ilişkin 50-60 sayfalık daha detaylı bir bilgi notu hazırlamıştır. Koçaş heyetlerin görevi hazırlanması, gidecekleri ülkeler hakkında malumat sahibi kılınmaları noktasında bu eksikliğin yanında heyetlerin teşkilinde yapılan hatalara da anılarında yer vermiştir. Ona göre, adaylar dil bilgileri, yabancı ülkeler hakkında bilgi ve tecrübe sahibi isimlerden seçilmiş; ancak heyetlerin oluşturulmasında bu ilkeler dikkate alınmamıştır. Heyetler oluşturulurken partizanca davranılmamış, muhalefete ve bağımsızlara da yer verilmiştir. CHP içinden yapılan görevlendirmelerde parti içi sorunların etkisi olmuştur. Koçaş, Nilüfer Yalçın'ın Ortadoğu heyetinde yer almasına karşı çıktığını, dil bilgisi ve genel kültürünün bölgeye hitap etmemesi ve kadın olmasının Müslüman ülkelerde ve ramazan ayı içinde ters etki yaratacağını yetkililere anlatmağa çalıştığını; ancak bunda başarılı olamadığını yazmıştır. Yine ona göre, hangi üyelerin hangi ülkelere gönderileceği konusunda da yanlış seçimler yapılmıştır. Bk. Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a*, Tomurcuk Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1407-1409.

¹⁶ Çağlayangil, Dışişleri Bakanı sıfatıyla Millet Meclisinde yaptığı konuşmalarda heyetin çalışmalarından söz etmez. Ancak anılarında Uzakdoğu heyeti olarak 19 devlete gidildiğinden, son olarak ziyaret edilen İran'ın, başbakanı suikaste kurban gittiği için karışıklık içinde bulunduğundan bahseder. Özellikle Hindistan başbakanı İndra Gandhi'nin kendilerine yakın ilgi gösterdiğini anlatır. Bk. İhsan Sabri Çağlayangil, *Anılarım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, s. 186, 299.

Meksika, Guatemala, Honduras, Salvador, Kosta Rika, Nikaragua, Jamaika, Panama ve Dominik'te görüşmelerde bulunulmuştur. Büyükelçi Faruk Berkol başkanlığında Prof. Dr. Fahir Armaoğlu ile Gazeteci Cavit Yamaç'tan oluşan Doğu Afrika İyi Niyet Heyeti, Habeşistan, Somali, Kenya, Ruanda, Burundi, Malavi, Tanzanya, Sudan, Malagazi(Madagaskar), Tunus ve Libya'yı ziyaret etmiştir. Güney Amerika'ya, Milletvekili Ahmet Kıvrımlı başkanlığında Milletvekili Kasım Gülek'in bulunduğu bir İyi Niyet Heyeti gönderilmiş, Tobago Trinidad, Kolombiya, Venezuela, Peru, Ekvator, Arjantin, Bolivya, Şili, Paraguay, Uruguay ve Brezilya'ya ziyaret gerçekleştirilmiştir. Güney Amerika Heyeti dönüşünde ABD'ye uğrayarak burada da temaslarda bulunmuştur.¹⁷

Türk Dışişleri ve Hükümet yetkililerinin yaptıkları açıklamalara göre, heyetler gittikleri her yerde samimi bir kabul görmüştür. Heyetlerin temaslarnın ilgili ülkelerle ilişkileri geliştirmek için temel teşkil edeceği inancı paylaşılmıştır.¹⁸ Ürgüplü Hükümetinde (20.02.1965-27.10.1965)¹⁹ Başbakan yardımcılığı görevinde bulunan Süleyman Demirel, 8 Mayıs 1965 tarihinde, Cumhuriyet Senatosunda bütçe üzerine yaptığı konuşmada, İyi Niyet Heyetlerinin ziyaretlerinin olumlu etkilerinin yalnız Afrika'da görülmediğini, Asya ve Latin Amerika gibi eskiden beri iyi ilişkilerin sürdürüldüğü bölge ülkelere de giden İyi Niyet Heyetlerinin, bu ülkelerle olan temaslara yeni bir hız ve canlılık getirdiklerini ifade etmiştir.²⁰ Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Bayülken 24 Haziran 1965 tarihli bir konuşmasında; "İyi Niyet Heyetlerinin çalışmalarının Türkiye için daha müsait bir ortam hazırladığını" düşündüklerini açıklamıştır.²¹

1.1. Ortadoğu Heyeti ve Heyet Üyelerinin Ziyaretlerine İlişkin Gözlem ve Değerlendirmeleri

Senatör Sadi Koçaş, Milletvekili Vahap Dizdaroğlu, Gazeteci Nilüfer Yalçın'dan oluşan Ortadoğu İyi Niyet Heyetinin 28 Aralık 1964 tarihinde başladığı ziyareti 19 Ocak 1965 tarihine kadar üç hafta sürmüş, bu çerçevede Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye'ye ziyaret gerçekleştirilmiştir. Devlet başkanları, devlet memurları, gazeteciler, dini liderler, mülteci kamplarında yaşayanlar gibi toplumun çeşitli kesimleriyle görüşülmüştür. Ziyaret programında yer alan Mısır, Ramazan ayı olduğu için heyetle yeteri kadar iyi ilgilenilemeyeceğini ve bayram sonrası bir ziyaretin gerçekleşmesi halinde kabul edebileceğini bildirmişti. Mısır'ın bu tavrında, o sıralarda Kahire'de Arap Devletleri Hükümet Başkanları toplantısının olmasının etkili olduğu değerlendirilmiştir. Suudi Arabistan'a ise zaten daha önce iki heyet gönderildiği için yenisine ge-

¹⁷ *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 5, Şubat 1965, s. 38-41; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 21. Birleşim, 1. Oturum, 29.12.1964, s. 59; *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 21. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 288-293; *Dışişleri Belleteni*'nde Zihni Betil'in görevi sehven milletvekili olarak yazılmıştır.

¹⁸ *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 4, Ocak 1965, s. 65.

¹⁹ Hükümetler ve Programları, 1960-1980, Cilt:2., Haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988, s. 72.

²⁰ *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 8, Mayıs 1965, s. 71.

²¹ *Dışişleri Belleteni*, Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964, s. 61.

rek olmadığına dair taraflar mutabık kalmışlardır. Lübnan'a gelince, buraya resmî bir ziyaret yerine, Ortadoğu'nun basın merkezi olması hasebiyle gayri-resmî bir ziyaret gerçekleştirilmiş, son basın toplantısı, bir bakıma ziyaretlerin kapanış toplantısı olarak orada yapılmıştır.²²

28 Aralık 1964'te İyi Niyet Heyeti önce Irak'ı ziyaret etmiş ve bu kapsamda Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif tarafından kabul edilmiştir. Arif, Ankara hükümetinin İsrail ile ilişkilerini gözden geçirmesini beklediklerini iletmıştır.²³ Ziyaretin Suriye kısmında ise İyi Niyet Heyeti, 13 Ocak 1965'te, Suriye Başbakanı General Emin El Hafız ile görüşmüştür. Görüşmenin akabinde Suriye Hükümetinin yayınladığı bildiride, Suriye'nin Kıbrıs sorunu karşısındaki politikası; *"Halkın dışarıdan hiçbir yabancı müdahale ve baskı olmaksızın kendi mukadderatını kendi tayin(self-determinasyon) hakkını desteklemek olduğu"* şeklinde ifade edilmiştir. General Hafız, Arap-İsrail anlaşmazlığında da Türkiye'nin anlayışlı davranmasını beklediklerini açıklamıştır.²⁴ Basına yansıdığı kadarıyla, Heyet Başkanı Sadi Koçaş, görüşmeler sırasında, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında anlaşmazlıkların çözülmesi ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi için bir konferans toplanmasını önermiş, Türkiye'nin İsrail'i kesinlikle desteklemediğini ve hiçbir zaman da desteklemeyeceğini açıklamıştır. Koçaş'ın İsrail ile ilgili bu sözleri bazı Türk gazetelerinde eleştiri konusu edilmiş, gerçekçi ve haysiyetli bir politika izlemenin doğru olacağı, Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek için her türlü tavizi vermek gibi bir yola girilmemesi gerektiği değerlendirilmiştir.²⁵

Heyet Başkanı Senatör Sadi Koçaş hem Cumhuriyet Senatosunda yaptığı bilgilendirmede hem de anlarında, İyi Niyet Heyetleri girişimine ve kendisinin bu çerçevede yaptığı seyahatlere ilişkin ayrıntılı bilgiler vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Koçaş'a göre; bu ziyaretin amacı ve aldıkları vazife salt/münhasıran Kıbrıs konusunda Türkiye'nin görüşünü açıklamak olmayıp, *"...esas maksadın bir iyi niyet heyeti olarak gittiğimiz memleketlere Türk milletinin iyi niyetlerini, dostluk ve iyi münasebetler temadisi hususundaki düşüncelerini ulaştırmak, bu arada da Kıbrıs meselesi hakkındaki görüşlerimiz izah etmek"* tir.²⁶

Koçaş, senato konuşmasında özetle anlattığı ziyaretin amaçlarını daha detaylı şekilde heyetinin Ortadoğu yönetimlerine ve kamuoyuna yönelik nihai toplantısı olan Beyrut basın toplantısında şöyle anlatmıştır:

"Komşu ve dost Arap memleketlerini ziyaret eden İyi Niyet Heyetimizin ana gayesi, bu memleketlere Türkiye'nin dostluk, iyi niyet ve daha iyi

²² Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 288; Koçaş, a.g.e., s. 1426-1427; Nilüfer Yalçın, "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", Milliyet, 10 Şubat 1965, s. 5; Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 21. Birleşim, 1. Oturum, 29.12.1964, s. 59.

²³ "İyi Niyet Heyeti Dün Irak Cumhurbaşkanı Arif ile Görüştü", Milliyet, 29 Aralık 1964, s. 1-7.

²⁴ "Suriye Kıbrıs İçin Self-Determinasyonu Desteklediğini Belirtti", Milliyet, 14 Ocak 1965, s. 1.

²⁵ "Türkiye'nin Arap-İsrail Politikası", Milliyet, 16 Ocak 1965, s. 1.

²⁶ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 5. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 288.

*münasebetler kurmak ve temadi ettirmek arzu ve temennilerini ulaştır-
mak, ve bu hususlardaki görüşlerimizi dost Arap memleketlerinin muk-
tedir devlet ricaline ve basın mensupları vasıtası ile bütün Arap alemine
duyurmaktadır...Bu temasların neticesi olarak siyasi ve kültürel münase-
betlerimizin yanı sıra karşılıklı [karşılıklı] ticaret imkanımızın artması,
birbirlerimize gönderdiğimiz talebe miktarının çoğaltılması, beynelmil
münasebetlerde birbirimizi karşılıklı desteklemek imkanını bulmamız da
en büyük arzumuz ve temennimizdir... Ziyaretimizin, bu gelişmenin sağ-
lanmasına bir başlangıç ve bir vesile olacağını düşünerek, bundan büyük
bir haz ve huzur duyuyoruz. ...ziyaretimizin ikinci sebebi, bugün içinde
bulduğumuz bir millî davamız hakkındaki hakikatleri ve görüşlerimizi
sizlere izah etmektir.*²⁷

Senatoyu bilgilendirmeye devam eden Koçaş'a göre, ziyaret edilen bütün ülkelerde heyet, başta devlet başkanı, başbakan ve dışişleri bakanları olmak üzere en üst düzeyde kabul görmüş, yakın ve büyük bir ilgiyle karşılaşmıştır. Türk dış politikasında yeni bir değişiklik denilerek bu tepki memnuniyetle karşılanmış ve bunun sebepleri sorulmuş, kendileri de dış politikada herhangi bir değişikliğin sözkonusu olmadığı, çeşitli nedenler ve etkiler altında Türkiye ile bölge ülkelerinin ilişkileri konusunda yanlış anlaşılmaların var olduğu, İyi Niyet Heyetinin Türkiye'nin görüşlerini açıklayarak bu yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırılabileceği, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin daima olumlu düşünüldüğü, bundan sonra taraflar arasında yanlış anlaşılmalar ortadan kalkarsa ilişkilerin daha da gelişeceği cevabını vermişlerdir. Bölge halkı, hassaten ziyaret edilen camilerdeki cemaat tarafından, Türk heyeti oldukları öğrenilince kendilerine yönelik büyük bir tezahürat²⁸ gösterilmiş, yerel ileri gelenlerce misafir edilmek için yoğun çaba gösterilmiş, Türkçe konuşan, Arap-Türk dostluğuna inanan birçok eşrafla karşılaşmış, Türklerin asırlarca İslamiyet'e hizmet ettiğinin düşünüldüğü ve bunun takdir edildiği gözlenmiştir.²⁹

Koçaş'a göre bütün bu ilgi ve olumlu unsurların yanında, Ortadoğu ülkelerinde Türkiye aleyhinde yaygın bir propagandanın varlığı dikkat çekmiştir. Heyete, "Türkiye'de neden Kuran'ı Arapça okutmaya müsaade etmiyorsunuz" sorusu yöneltilmiştir. Ortadoğu'ya İyi Niyet Heyeti gönderilmesinin o bölgelerde Türkiye hakkında iyi niyetlere sahip olan ve Türkiye'nin bir nevi fahri propagandasını yapan kesimlere büyük yardımı olmuştur. Devlet adamları ve basın mensupları ile yapılan görüşmelerde Kıbrıs'ta self-determinasyonun cazibesine kapılanlara, self-determinasyonun arkasında nelerin saklı oldu-

²⁷ Koçaş, a.g.e., s. 1471-1472

²⁸ Koçaş, anılarında heyete ve dolayısıyla Türkiye'ye karşı gösterilen alaka ve muhabbetle ilgili duygusal birtakım sahneleri de anlatır. Mesela Ortadoğu heyetinin el-Halil'deki İbrahim Peygamber Camisine gelişi sırasında yağmur yağması üzerine El-Halil Belediye Başkanı Şeyh El-Caberi, "Ey Nâs, İşte bunlar Türk. Belli değil mi? Kaç yıldır böylesine bir rahmet gördük mü? Ancak Türk'ün uğurlu ayağı getirir bu rahmeti" demiştir. Koçaş, kendilerini karşılayan kalabalığın çoğunluğunun yaşlı olduğunu, yüzlerine bakıldığında göz yaşları ile yağmur sularının birbirine karıştığını anlatır. Bk. Koçaş, a.g.e., s. 1434.

²⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 289.

ğu³⁰ açıkça anlatılmış, bu noktada bölge halkının bütün menfi propagandalara rağmen Kıbrıs konusunda Türkiye ile beraber olma arzusu taşıdıkları müşahede edilmiştir. Türkiye'ye yönelik zaman zaman bazı sorunlar ortaya atılmış, bunların başında İsrail meselesi gelmiştir. İsrail, Filistin ve Filistin mültecileri konuları bölgede çok önemli ve birinci meseledir. Türkiye'nin bölge ülkeleri üzerindeki etkilerini azaltmak açısından en mühim istismar konusu budur. Mülteci kamplarında heyete, siz neden bizi yurdumuzdan kovan İsrail'e yardım ettiniz, diye sorulmuştur. Bu propagandanın kaynağı, ne olursa olsun Türklerle Arapların arasını tam olarak bozmakta yarar gören kesimler ile bizzat İsrail'in kendisidir. İsrail, basın ve yayın vasıtalarıyla söz konusu propagandayı yapmakta, mesela Türkiye'nin Kıbrıs için Araplarla ilişkilerini geliştirmek istediğini, aslında İsrail ile Türkiye ilişkilerinin her geçen gün arttığı daha da artacağını ileri sürmektedir. Propaganda unsurlarından biri de Keban Barajı meselesidir. Özellikle Bağdat'ta, Türkler Keban'a baraj yaparak, Suriye ve Irak'ın sularını keseceklerdir diye konuşulmaktadır. Dil ve din konusu da istismar edilmektedir. Türkiye'de Arapça konuşmak isteyenlere ve Kuran'ı Arapça okumak isteyenlere engel olunduğu ileri sürülmektedir. Resmi ağızlar tarafından dile getirilmese de Beyrut ve Şam'da bazı gazeteciler İskenderun meselesini de gündeme getirmişlerdir. Filistin mültecileri üzerinde oldukça geniş bir propaganda yürütülmektedir. Türkiye'nin İsrail'e yardım ettiği, İsrail ile onları yurtlarından kovduğu gibi birçok propaganda mevcuttur. Koçaş buna karşı, "Türkiye bugüne kadar İsrail'i Araplara karşı mücadelesinde hiçbir zaman tutmamıştır veya desteklememiştir" dediğini aktarmıştır.³¹

Türkiye-İsrail İlişkilerine dair sorulan soruya verdiği cevabı Koçaş anlarında daha geniş şekilde anlatmıştır. Koçaş, Filistin'de parayla toprak almadık, parayla toprak satmadık demiş, II. Abdülhamit ile Talat Paşa'ya bu yönde teklifler yapıldığını ama reddettiklerini hatırlatmış, Türkiye'nin 1918'den sonra İsrail devleti kurulmasına daima karşı olduğunu, 1948'de de aynı şekilde tavır sergilediğini ancak bu devlet kurulup BM'ye üye olduktan sonra sadece diplomatik alanda tanıdığını, 1956 krizinde Türk elçinin geri çekildiğini, sekiz yıldır da İsrail'de Türkiye'nin elçisinin bulunmadığını, İsrail'in de Türkiye'de elçisinin olmadığını ifade etmiştir. Türkiye-İsrail ilişkilerinin teknik sahayla sınırlı kaldığını, diplomatik bir formalite içerisinde ve asgari -düzeyde bir ilişkinin sürdürüldüğünü açıklamıştır.³² Koçaş ziyaretin kendisinde bıraktığı intibaları ise madde madde şöyle sıralamıştır:

³⁰ Kıbrıs meselesinin içyüzünü Beyrut Basın Toplantısında Koçaş özetle anlatmıştır. Buna göre, Kıbrıslı Rumlar ve Yunanlılar adayı Yunanistan'a ilhak etmeyi istemektedirler. Bu gerçekleşmeyince bilahare self-determinasyona fikrine yönelmişler, ancak Kahire Konferansı'nda bu talepleri de destek görmeyince adaya kendi siyasi kaderini tayin hakkı tanıyan kayıtsız şartsız istiklal fikrini öne sürmüşlerdir. Bu da bir oyundur. Makarios ve Papandreu'nun sözleri Megalo İdeayı gaye edindiklerini göstermektedir. Bu noktada Türkiye adada imha edilmek istenen 100 bin Türkü korumak için Yunan emperyalizmiyle mücadele etmektedir. Türkiye'nin amacı ilhak ve toprak değildir; iki cemaat halinde, eşit şartlarda, tam bağımsız, askeri üslerden arındırılmış bir Kıbrıs'ı arzulamaktadır. Bk. Koçaş, *a.g.e.*, s. 1473-1474

³¹ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 4. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 290-291.

³² Koçaş, *a.g.e.*, s. 1478.

1. Belki birkaç kaynaktan yönetilen, Arap devletleri üzerinde Türkiye aleyhinde mühim bir propaganda vardır. Bu propagandaları etkisiz hale getirmek Türkiye için kolaydır. Bunun da başlıca nedeni bu ülkelerde yaşayan insanların çoğu Türk kültürüyle yetişmişler ve Türkçe konuşmaktadırlar. Türk kelimesi geçtiği zaman gözleri yaşlanmaktadır. Bu genel bir durumdur.

2. Ticari imkanlar üzerinde durulmalıdır. Bölgede, Türkiye’de şeker varsa biz niye az alıyoruz, başka ülkelerden istemeyiz denilmektedir. Lübnan’da transit ticaret yaygındır. Türkiye’den aldıkları malları bütün Arap ülkelerine satarlar. Mesela bir domuz eti hikayesi nedeniyle Müslüman olmayan ülkelerden et almak istemeyen Arap devletlerine Lübnan yabancı komşu ülkelerin mallarına ay yıldızlı etiketler yaptırmak suretiyle Türk malı diye satmıştır. Bu yönüyle Türkiye’nin her türlü malı için burası önemli bir pazar olabilir.

3. Turizm imkânları vardır ve Türkiye turizm açısından en fazla bu ülkelere dayanmalıdır.³³

Heyetin bir diğer üyesi Milletvekili Vahap Dizdaroğlu ise, Millet Meclisinde söz alarak ziyareti hakkında bilgiler vermiştir. Ona göre; gezileri oldukça başarılı geçmiştir. Irak Başbakanı Tahir Yahya kendilerine; “Biz Irak milleti Türklerden gördüğümüz iyi niyetli hareketlerin mukabelelerini yapacağız. Türk milletinin Irak milletine taşıdığı hisleri biliyoruz., iyiliklerinin altında kalmıyacağız ve bugün Türkiye’nin müşkülü olan meselelerde Irak elbette ki, Türkiye’nin yanında yer alacaktır.” sözlerini sarf etmiştir. Irak’tan itibaren hemen hemen bütün gezi süresince Türk-İsrail ilişkileri hep konuşulmuş ve sorulmuştur. Basın, halk hatta devlet adamları sormuşlardır. Irak Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek istediğini ve Türkiye’nin meselelerinde her zaman onunla olacaklarını sadece kendileri yapmakla kalmayıp Arap dünyasında sözlerinin geçtiği yerlerde Afrikalı Müslümanlar nezdinde Türk tezinin destek bulması için var gücüyle çaba göstereceğini³⁴ dile getirmiştir. Irak gezisi kapsamında yapılan basın toplantısında Türk-İsrail ilişkilerine dair olmak üzere yalnızca bir soru yöneltilmiştir. Daha sonra Kuveyt’e gidilmiş, orada da Irak gibi çok iyi karşılanmışlardır. “Türkiye’de Ramazan” adlı film de Kuveyt televizyonunda gösterilmesi için Türk Heyeti tarafından teslim edilmiştir.³⁵

³³ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 4. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965, s. 291-292; Her ne kadar Koçaş, senatoda gezi ile ilgili mufassal bir rapor hazırlamaya devam ettiklerini ve bunu Senato başkanlığına sunacaklarını söylemişse de araştırmalarımız neticesinde böyle bir raporun varlığı tespit edilememiştir.

³⁴ Koçaş da anılarında, Irak Cumhurbaşkanı ile Başbakanının Kıbrıs meselesi üzerinde fazla durmak istemediklerini, hatta sizinle beraberiz diyerek konuyu tartışmayı dahi gerekli görmediklerini, Nasır nezdinde de bu doğrultuda çaba gösterileceklerini beyan ettiklerini anlatmış; bu sözleri Türk heyetinin doğru ve samimi bulduğunu fakat “Kürt durumu dolayısı ile özel bir politikanın sonucu” olduğunu da anladıklarını belirtmiştir. Bk. Koçaş, *a.g.e.*, s. 1417.

³⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönemi, 47. Birleşim, 1. Oturum, 28.01.1965, s. 275-277.

Beyrut'ta bulunan 7 mülteci kampından 4'ü ziyaret edilmiştir. Ürdün'de de mülteci kampları ziyaret edilmiştir. Kamp sakinleri ve Ürdün ileri gelenleri heyete büyük ilgi göstermiştir. Özellikle de eski Ayan Azası ve Adliye Vekili o sıralarda el-Halil Belediye Başkanı olan Esseyit Ali Eccabir'in büyük bir Türk dostu olduğu müşahede edilmiştir. Bu noktada Dizdaroğlu, "Orada başka devletlerin propagandalarına rağmen, Türk muhabbeti, Türk kültürü, Türk tarihi, Türk muhabbeti dimdik ayaktadır. Bu yönde hükümetimizin ve milletimizin göstereceği ufak bir çaba ve gayret bize bu bölgedeki dostlukları daha kuvvetli bağlayacağı" görüşünü Meclise aktarmıştır. Dizdaroğlu'nun verdiği bilgilere göre; ziyaret edilen Ürdün'de ise Kral Hüseyin, "Ürdün-Türk ilişkilerinin yeni olmadığı adeta miras şeklinde devralındığını, devraldığı bu mirası ailede taşıma çabası içinde olduğunu" söylemiştir.³⁶

Dizdaroğlu'nun aktardığına göre, görüşmeler sırasında Suriye Devlet Başkanı Emin El-Hafız ise, komşularıyla iyi ilişkiler kurmayı gönülden istediklerini, Suriye'nin yeni bir kalkınma ve gelişme içerisinde olduğunu, Suriye'ye civar yerlerde silahlı üslerin bulunmasını istemediklerini, Kıbrıs'ın müstakil bir devlet³⁷ olarak kalmasını arzuladıklarını söylemiştir. Heyetin Suriye'de yaptığı basın toplantısında; Türkiye-İsrail ilişkileri, İskenderun (Hatay) meselesi, Türkiye'nin içinde yer aldığı paktlar, Fırat Barajı meselesi, Lübnan, Suudi Arabistan ve Mısır'ın niçin ziyaret edilmediği, Arap mültecileri konusunda Türkiye'nin daha aktif davranıp davranmadığı gibi sorular heyete yöneltilmiştir.³⁸

Dizdaroğlu'na göre 22 gün süren gezileri sırasında, bir iki gazete istisna edilirse başta Beyrut basını olmak üzere bu ülkelerdeki basında hep Türkiye'nin lehine ve Türkiye'yi haklı sunan bir yayın yapılmış ve yine daima Türk dış politikası olumlu karşılanmıştır. Gezi Arap dünyasının gazete, radyo ve televizyonlarını meşgul etmiş, yıllardan beri Türkiye aleyhine yürütülen olumsuz propagandanın haksızlığı ortaya konulmuş, Ortadoğu ülkelerinin her alanda Türkiye ile iyi ilişkiler kurma arzusunu izhar ettikleri müşahede edilmiştir. Ankara hükümeti az bir çaba ile, basın heyetleri davet etmek, oraya basın heyetleri, folklor ekipleri, ticaret heyetleri, ilim adamları kültür adamları göndermek suretiyle büyük fayda sağlayacaktır. Türkiye'nin başlıca dış politika meselesi olan Kıbrıs konusunda, Ortadoğu ülkeleri halkları Türk davası ve fikriyle aynı görüşü taşımaktadır. Bazı askıda kalan sorunlar taraflarca çözülmeyi beklemektedir. Bu noktada Mısır'la Türkiye ilişkilerinin daha olumlu bir aşamaya sokulması oldukça yarar sağlayacaktır. Dizdaroğlu son olarak, "bu gezide 40 senelik menfi propaganda ve İsrail meselesinin istismarına rağmen, Türk sevgisi ve dostluğu kuvvetle yaşamaktadır. Bunu ihmal etmenin ve canlandırmamamın büyük bir hata olacağı"ni söylemiş, bu geziyle

³⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönemi, 47. Birleşim, 1. Oturum, 28.01.1965, s. 277-279.

³⁷ Emin el-Hafız ayrıca, Kıbrıs konusunda self-determinasyon yanlısını olduklarını söylemiş, buna cevaben Koçaş self-determinasyonun Enosis anlamına geldiğini ve büyük Yunanistan'ı kurmayı amaçlayan bir politika olduğunu belirtmiştir. Bk. Koçaş, a.g.e., s. 1451

³⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönem, 47. Birleşim, 1. Oturum, 28.01.1965, s. 279-280.

“soğuk olarak estirilen havanın yerini ılık bir havaya terk etmiş” olduğunu belirtmiştir.³⁹

Ortadoğu'ya gönderilen İyi Niyet Heyetinde yer alan gazeteci Nilüfer Yalçın, 10-15 Şubat 1965 tarihlerinde 6 yazıdan oluşan bir yazı dizisi halinde gözlemlerini ve görüşlerini Milliyet gazetesinde yayınlamıştır. Yazısının başlığı “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri” ismini taşımaktadır.⁴⁰

Yalçın ilk yazısında “hedef neydi” başlığı altında Ortadoğu'ya gitme nedenlerini açıklamıştır. Kıbrıs davasında Türk görüşünü anlatıp destek arama dışında, asıl başarmak istediklerinin “Türklerle Arap ülkeleri arasında zaman zaman kabaaran, son yıllarda sürekli bir sis halinde ufuklara çökmüş bulutların kaynağını bulmağa, bunları biraz olsun hafifletmeğe çalışmak...” olduğunu belirtmiştir. Yalçın, Arap toplumunun her kesiminde Türk-Arap dostluğunu isteyen insanlar ve gruplar olduğunu yazmıştır. Ortadoğu'yu Türkiye için çetin bir bölge olarak tanımlayan Yalçın bunun nedenlerini şöyle sıralamıştır:⁴¹

1. Ortak geçmiş ve İslamiyet bağı: Yüzyıllarca beraber yaşamışlık ve kardeşiz bakışından dolayı, Araplar, Türkiye'nin daha anlayışlı ve yakın davranması beklentisine sahiptir. Türkiye'nin İsrail'i tanınması, Arap milletini derinden yaralamış ve bütün bölgeye bu his hâkim olmuştur.

2. Dört asır birlikte yaşamının zihinlerde bıraktığı bazı tatsız olaylar: Yalçın bunları; idarede aksamalar ve ihmaller, kamu hizmeti eksiklikleri, bazı milliyetçilerin Arap milletinin az gelişmesinden Türkleri mesul görmesi, yüzyıllarca baskı altında yaşandığının ve her bakımdan gelişmenin engellendiğinin düşünülmesi, şeklinde açıklar.

3. İhmal edilmiş olmak hissi: Türkiye Cumhuriyeti gözlerini Batıya çevirmiş, Osmanlılığın bir kalemde üstünü çizmiş, güney komşularını kendi dertleriyle baş başa bırakmıştır. Bu anlamda Yalçın iyi niyet girişiminin çoğunlukla geç de olsa çok önemli ve yerinde bir karar olarak görüldüğünü belirtir.

4. Büyük devletlerin Ortadoğu'yu Türklerden koparıdıktan sonra iki Müslüman milletin arasının açık olmasında yarar görüp, Türkiye'den Arap ülkelere gelen bazı azınlıkların da yardımıyla, Türk aleyhtarı propaganda yapmaları; Türklerin Hilafeti kaldırarak ve laikliği kabul ederek, Müslümanlığa sırt çevirdiğinin ve dinini unuttuğunun iddia edilmesi.

Yalçın ikinci yazısında Türkiye ile Arap Dünyasının arasını açan bazı önemli nedenleri anlatmıştır. Ona göre bunların başında İsrail ile yapıldığı

³⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 47. Birleşim, 1. Oturum, 28.01.1965, s.280-281.

⁴⁰ Nilüfer Yalçın, “5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri”, *Milliyet*, 10 Şubat 1965, s. 5.

⁴¹ Yalçın, a.g.y., s. 5; Yalçın, İyi Niyet Heyeti'nin ilk ve en önemli görevinin “Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki bağları kuvvetlendirmek, mevcut münasebetlerin daha da gelişmesine ve pürüzlü noktaların giderilmesine çalışmak” olduğunu ifade eder. Bk.Yalçın, a.g.y., s. 5.

iddia edilen bazı gizli antlaşmalar gelir. Yalçın, Ortadoğu'da en dinamik fikriyatın ve formülün milliyetçilik yani Arap milliyetçiliği olduğunu, dini bağların önemli olmakla birlikte hepsinden önemli ve kuvvetli olan şeyin milliyetçilik olduğunu ifade etmiştir. Tek lider ve tek bayrak altında birleştirme girişimlerinin sürdüğünü, bu çabada olan politik çevrelerin Türkiye'yi Müslüman Arap kitlesinden uzak tutmakta politik ve psikolojik bazı faydalar gördüklerini belirten Yalçın, bunun nedenlerini maddeler halinde şöyle açıklamıştır: Türklerin İslami cihada önderliği ve Halifeliği elinde tutarak İslam dünyasına hâkimiyeti, Türkiye'nin Batı emperyalizmine ilk darbeyi vurması ve bağımsızlık savaşına hayranlıkla bakılması, Türkiye'nin Batı ile iş birliğine kompleks girmesi, iç buhran ve hükümet darbesi gibi sarsıntılar geçirmemesi.⁴² Bu noktada yazısında propaganda konusuna değinen Yalçın, bazı politik çevreler tarafından Türkiye'nin Arap Dünyası aleyhinde Batı emperyalizmi ile işbirliği yaptığı, askeri paktlara girdiği, Arapların düşmanlarıyla özellikle İsrail ile işbirliğine gittiği, İngiltere ve İsrail ile gizli antlaşmalar yaptığı, Bağdat Paktının bu şekilde ortaya çıktığı, Türkiye'nin İsrail'i tanıyarak ona nefes imkânı verdiği, Türkiye'nin Batı emperyalistleri tarafından vasıta olarak kullanıldığı, Türkiye'nin Hatay'ı haksız şekilde gasp ettiği gibi konularda Türkiye aleyhine propaganda yapıldığını belirtmiştir. Yine, bazı gazetelerin; *"İskenderun meselesi halledilmedikçe, Türkiye bizden hiçbir netice bekleyemez. İskenderun bizim için İsrail davası kadar önemlidir. İlgili hükümetlerce ele alınmalıdır"* görüşlerini yazdıklarını, hatta Şam'daki basın toplantısında, Hatay'da Arap haklarının çiğnenmesi hakkında ne düşünüldüğünün sorulduğunu, Arapça konuşulmasına izin verilmediğinin iddia edildiğini ifade etmiştir.⁴³

Bu noktada sözü İsrail'e ve İsrail'in oynadığı role getiren Yalçın, İsrail'in tutumunun aleyhteki havayı bir hayli körüklediğini, Türkiye ile var olan sınırlı ilişkilerini her fırsatta büyük gösterdiğini, bölgedeki tek önemli müttefikinin Türkiye olduğunu ifade ettiğini, bu şekilde Araplara karşı bir şekilde sinir harbi yaptığını, Arap Dünyasının kışkırtılmasına sebep olduğunu belirtmiştir. Arapların bundan dolayı Türkiye-İsrail ticaretinin az olduğuna inanmadıklarını hatta Süveyş hareketi sonrası Türkiye'nin İsrail'i protesto ettiğini ve büyükelçisini çektiğini dahi pek çoğunun bilmediğini dile getiren Yalçın, Türk basınında İsrail ile ilgili çıkan tek satır yazının bile Arap gazeteleri tarafından hemen alındığını, Batı taraftarı bir gazetede İyi Niyet Heyetinin basın toplantısına detaylı yer verilmesine karşın yazının ortasında Türkiye'nin İsrail'den fosfat alırken Ürdün fosfatını ise almadığının yazıldığını ifade etmiştir.⁴⁴

Yazısında Arap ülkelerinin Türkiye'den ne beklediklerine yer veren Yalçın, Arapların öncelikle Türkiye'nin İsrail ile kurduğu her türlü ilişkiyi ilk fırsatta kesmesini istediklerini; Türkiye'nin İsrail'i tanımasına, temsilci atmasına, ticaret yapmasına, onu normal devlet olarak görmesine, dahası İsrail'i tanıyan tek Müslüman devlet olmasına karşın Yunanistan'ın İsrail'i tanınamakta kararlılık

⁴² Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

⁴³ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

⁴⁴ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

gösterdiğini ve bunu yaparak Arap kamuoyunu olumlu etkilediğini, Türkiye'nin İsrail'i tanımaktan vazgeçtiği an hatasını tamir ederek dostlarının gönlünü kazanacağını ifade etmiştir. Yalçın, her ülkenin özel problemleri ile o ülkenin Türkiye'ye karşı tutumu arasında bazı ilintiler olduğuna da dikkat çekmiştir.⁴⁵

Arap Birliği üyesi olan bu devletlerin diğer devletlere karşı politikalarının o devletlerin Arap menfaatleri ile ilgili davranışlarına göre ayarlandığını ve müşterek karar alındığını belirten Yalçın, Irak, Kuveyt, Ürdün, Suriye, Lübnan'ın Türkiye'ye karşı tutumlarındaki detayları anlatmıştır. Bu bağlamda Irak'tan söz eden Yalçın, bu ülkenin en büyük sorunlarından biri olan Barzani İsyanı noktasında Türkiye'nin sınırlarını kapamasının Irak'ta memnuniyet yarattığını, bunun dışında Irak'ın iki ülke arasındaki İsrail pürüzünün ortadan kaldırılmasını arzu ettiğini, genel olarak bakıldığında Irak'ın Türkiye'ye karşı olumlu bir tutumunun olduğunu belirtmiştir. Kuveyt'ten söz eden Yalçın, İsrail'e karşı Türkiye'nin tutumu konusunda gerçekçi, iyi niyetli ve rahat bir tutuma sahip olan Ortadoğu devletinin Kuveyt olduğunun altını çizmiştir.⁴⁶

Ürdün bahsinde Türkiye aleyhine cereyanları önlemeğe çalıştığından, iki ülke arasındaki İsrail anlaşmazlığının kaldırılmasını arzuladığından söz eden Yalçın, Suriye'nin ise problem oluşturduğunu, iç meseleleri olduğu gibi, Kahire-Şam çekişmesinin de yaşandığını, özellikle Hatay konusunun siyasete alet edildiğini, İskenderun'un gasp edilmiş Arap toprağı olarak görüldüğünü ve sonuç olarak Türkiye aleyhtarı politikalara en fazla maruz kalan ülkenin Suriye olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Yalçın, Suriye konusunda ihtiyatlı bir iyimserliğin şart olduğunu savunmuştur. Son olarak Lübnan'dan söz eden Yalçın, bu ülkenin Türkiye ile dost geçinme siyaseti izlediğini; fakat kendisi üniter yapıda olduğu için Kıbrıs meselesinde federatif bir Kıbrıs çözümünü istemediğini belirtmiştir.⁴⁷

Yalçın, Türkiye'nin Ortadoğu politikasına yön verirken dikkat edeceği hususları ise maddeler halinde şöyle sıralamıştır:

1. Bölgede siyasi ortam istikrarlı değildir. Batıya karşı şüphe ve güvensizlik vardır. Batı ile iş birliği yapmak felaketle sonuçlanır düşüncesi hâkimdir. Türkiye'nin ilişkileri, paktları, ekonomik antlaşmaları aleyhte tez olarak kullanılmaktadır.
2. Arap ülkelerinin nihai amacı siyasi ve iktisadi birliktir. Bağımsız üçüncü bir blok teşkilidir. Buna engel olacak dostluk anlaşma tekliflerine karşı koymaktadırlar.
3. Sosyalist doktrine karşı eğilim, milliyetçi sosyalizm söz konusudur. Bu, siyasi ve ekonomik bağımsızlık için gerekli görülmektedir.

⁴⁵ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

⁴⁶ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.; Koçaş'a göre, Kuveyt, diğer Arap ülkelerinin aksine Türkiye ile herhangi bir sorunu olmayan, hatta Türkiye'ye yönelik ilgi ve bilgi bulunmayan bir ülkedir. Kuveyt yönetimi Türkiye ile aralarında bir ilişki kurulmasından dolayı müteessir olup, en yakın zamanda karşılıklı olarak elçiliklerin açılarak dostluk ve iş birliğini hayata geçirmek istemektedir. bk. Koçaş, *a.g.e.*, s. 1424.

⁴⁷ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

4. İsrail meselesi milli ve vazgeçilmez bir davadır. Dış politikalarında görünüşte başrolü oynamaktadır.⁴⁸

1.2. BM Siyasi Komisyonunda ve Genel Kurulunda Kıbrıs Sorunu

Yunanistan ve Kıbrıs Rumları Kahire Konferansı'nda Kıbrıs'la ilgili alınan kararın BM'de de kabul edilmesi için harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda 24 Asya-Afrika devleti 24'ler tasarısı olarak adlandırılan bir tasarıyı BM siyasi komisyonuna sunmuşlardır. Kahire Tarafsızlar Konferansı'nda (10 Ekim 1964) kabul edilen Kıbrıs kararı; BM Genel Sekreteri özel temsilcisi Galo Plaza'nın 26 Mart 1965 tarihli raporu ve Kıbrıs Rum idaresinin İnsan Hakları konusundaki deklarasyonu bu tasarının dayanaklarını meydana getirmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin dış müdahaleden azade olarak tam bir egemenliğe ve bağımsızlığa sahip olduğunu kaydeden tasarıda, tüm devletler Kıbrıs'ın bağımsızlığına, egemenliğine, birliğine ve toprak bütünlüğüne uymaya ve Kıbrıs'a karşı müdahaleden kaçınmaya davet edilmekte; Birleşmiş Milletler arabuluculuk çabalarının sürdürülmesi için Güvenlik Konseyine tavsiyede bulunmaktadır. Görüleceği üzere, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin meydana getiren kurucu anlaşmalardan, garantör devletler ve sorumluluklarından, yetki paylaşımına dayalı iki milli cemaat yapısından söz edilmemektedir. Karar tasarısında imzası bulunan devletler şunlardır: "Brundi[Burundi], Çad, Kongo, Dahomey, Gabon, Gana, Gine, Hindistan, Jamayka[Jamaika], Kenya, Mali, Malavi, Nepal, Nijerya, Togo, Panama, Ruanda, Sierre Leone, Uganda, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Tanzanya, Yemen, Yugoslavya ve Zambiya."⁴⁹

Afganistan, Irak ve Suudi Arabistan devletleri de aynı meselede bir karar tasarısı sunmuşlardır. Bu üç devlet tasarısı⁵⁰ Kıbrıs Türklerinin çıkarlarını koruma açısından Türkiye'nin resmi görüşlerine daha uygun görülmüştür. Tasarıda Kıbrıs'ın bağımsızlık, egemenlik ve ülke bütünlüğü vurgulandıktan sonra çözüm olarak Kıbrıs'ın bağımsızlık, egemenlik ve ülke bütünlüğünün korunması ve Adadaki iki milli topluluk arasında barış ve uyumun kurulması talep edilmiştir. 24'ler tasarısı TBMM içinde de tepkilere yol açmış, dışişleri bakanından tasarı hakkında izahat istenmiştir. Bu çerçevede Kastamonu Milletvekili İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, dış politikada ihmal gösterildiğinden ve hariciyeyi ataletten kurtarmak gereğinden söz etmiş, Türk diplomasisinin Yunan diplomasisi kadar iyi çalışmadığı hem hükümetin hem de hariciyenin ana politikasını belirleyemediği, sadece günlük olaylara karşı tedbir aldığı iddiasında bulunmuştur.⁵¹

BM Siyasi Komisyonu, Kıbrıs meselesinde 32 Afrika ülkesi ile Yugoslav-

⁴⁸ Yalçın, *a.g.y.*, s. 5.

⁴⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 21. Birleşim, 1. Oturum, 09.12.1965, s. 530-531

⁵⁰ Daha sonra bu devletlerin teklifine Libya da katılmış ve 47'ü tasarı olarak anılmaya başlanmıştır.

⁵¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 21. Birleşim, 1. Oturum, 09.12.1965, s. 531; Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Kıbrıs Sorununun Şubat 1964'ten beri BM Güvenlik Konseyinin gündeminde olduğu, genel kurul gündemine getirilmesi için ilk başvurunun da 19. ve 20. Dönemlerde Kıbrıslı Rumlar tarafından yapıldığı bilgisini vermiştir. Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 26. Birleşim, 1. Oturum, 22.12.1965, s. 627.

ya'nın verdiği karar tasarısını 16 Aralık 1965 tarihinde kabul etmiştir. Tasarı hakkında, ABD, Arnavutluk, İran, Pakistan, Libya ve Türkiye aleyhte oy kullanmış, 51 ülke çekimser kalmış, 47 ülke ise lehte oy vermiştir. Karar alınırken, tarafsız ülkelerin Kahire Konferansı'nda benimsedikleri kararlar, Kıbrıs arabulucusu Galo Plaza'nın 26 Mart 1965 tarihli raporu⁵² ve Kıbrıs Rum idaresinin İnsan Hakları konusundaki muhtırası esas alınmıştır. Bütünüyle Türkiye aleyhinde olan bu tasarının oylamasında çekimser oyların sayısının yüksek çıkması dikkat çekicidir. Üç maddelik karar tasarısı şöyledir:

“1. Birleşmiş Milletler Teşkilatının eşit haklara sahip üyesi sıfatı ile Kıbrıs Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler yasasına göre, hükümran ve bağımsız bir ülkedir ve bu ülkeye yabancı müdahalesi kabul edilmez.

2. Bütün devletler Birleşmiş Milletler yasası ve özellikle bu yasanın ikinci maddesinin 4üncü paragraflarına uyarak Kıbrıs Cumhuriyetinin hükümranlık, bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeğe ve bu ülkeye herhangi bir müdahalede bulunmaktan imtina göstermeğe davet edilir.

3. Güvenlik Konseyinde 4 Mart 1964 tarihinde alınan karar⁵³ gereğince bu ülkedeki arabuluculuk görevinin devam ettirilmesi tavsiye edilir.”⁵⁴

Aslında 32'ler tasarısı ile 4'ler tasarısı büyük ölçüde aynı içeriğe sahiptir. 32'ler tasarısında Türkiye'nin aleyhinde yorumlanan ve rahatsızlık oluşturan farklılıklar ise, adaya yabancı müdahalesinin kabul edilmeyeceğinden-Türkiye'nin muhtemel bir müdahalesi- ve Kahire Konferansı'na atıf yapılarak Makarios'un adadaki azınlığa-Türk azınlığı- tanıyacağı haklardan söz edilmesidir. Yine bu kararda Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran anlaşmalardan söz edilmemesi, iki ayrı milli cemaat/topluluk olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi önemli bir eksiklik ve sorun olarak görülmüştür.⁵⁵

Siyasi komisyonunun bu kararı hakkında basına bir demeç veren Armaoğlu, gelinen aşamanın, Kıbrıs sorununun “Türkiye için belki de en şansız safhası” olduğu ve bu kararın Türkiye açısından karanlık bir sonucun başlan-

⁵² Ekvator eski cumhurbaşkanı olan Galo Plaza, BM Genel Sekreteri U-Thant tarafından Kıbrıs özel temsilcisi olarak atanmıştır. Kendisine adada güvenliği sağlama görevi verilmiştir. Plaza ayrıca taraflarla görüşmeleri sonucunda bir rapor hazırlamış ve BM sekreterine sunmuştur. Burada Kıbrıs meselesinin çözümünden önce, adadaki topluluklar arasında barış, anlayış ve anlaşmanın sağlanması üzerinde durmuştur. Plaza ayrıca 1963 öncesi durumuna dönülmesine imkân olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca self determinasyon hakkının Enosis'le sonuçlanma gibi bazı mahzurlar yaratma ihtimali bulunmakla birlikte bu hakkı yine de göz ardı etmemiştir. Bk. Mustafa Salep, *Türk Dış Politikasında Kıbrıs*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022, s. 357-361.

⁵³ 186 sayılı bu kararda; Kıbrıs'ta huzur ve sükunu bozacak hareketlerden kaçınılması, barışı ve güvenliği sağlamak için adada bir BM barış gücü oluşturulması, Kıbrıs sorununun barışçıl şekilde çözülmesi için BM genel sekreterinin bir arabulucu görevlendirmesi hususları yer almıştır. Bk. Salep, *a.g.e.*, s. 271; Melek Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, Cilt: 1, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 725.

⁵⁴ “Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı”, *Milliyet*, 18 Aralık 1965, s. 1.; “B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarıyı Onayladı”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s.1; Müezzinoğlu, *a.g.e.*, s. 126-127.

⁵⁵ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 30. Birleşim, 1.Oturum, 29.12.1965, s.172.

gıncı anlamını taşıdığı değerlendirilmesini yapmış, söz konusu kararın sert bir bildiri ile reddedilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶

Siyasi komisyonda alınan karar tek başına bir anlam ifade etmemekte, genel kurulda ancak üçte iki bir çoğunluğu sağlaması halinde kesinleşebilmekteydi. Beklendiği gibi, 18 Aralık 1965'te, 117 devletten oluşan BM Genel Kurulunda 54 ülke çekimser kalmış, 5'e karşı 47 oyla siyasi komisyonun aldığı karar kabul edilerek kesinleşmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye'nin aleyhine olan bu kararın alınması üzerine Genel Kurulda söz almış ve "*Türkiye'nin anlaşmalarla tanınmış haklarını yok eden bir tasarrufun değer ifade etmeyeceğini*" belirtmiş, Rum-Yunan tasarının yanlılığını açıklamaya çalışarak, tasarının bir tarafın kanısını yansıtmaya çalıştığını, Türkiye'nin Kıbrıs'a meşru olmayan şekilde müdahale ettiği intibasını uyandırdığını, asıl amacının Adanın bağımsızlığını sağlamak için yapılan anlaşmaları çürütmek olduğunu ileri sürmüştür. Zürih ve Londra anlaşmalarının yürürlükte olduğunu, bu anlaşmaların BM Genel Kurulu ya da sorunun tarafı olan bir devletin tarafı hareketi ile ortadan kaldırılmayacağını söylemiştir. Kıbrıs Rumlarının temsilcisi Kipriyanu söz aldığı anda ise Türk delegasyonu salonu terk etmiştir. Bu arada, Suudi Arabistan, Afganistan, Irak ve Libya'nın Türk tezini savunan önerileri siyasi komisyon tarafından oylamaya sunulmamış, bundan dolayı Suudi Arabistan genel kuruldaki oylamaya katılmadığını tutanaklara geçirtmiş, diğer üç ülke ise toplantıda temsil edilmemiştir. Tasarı lehine oy veren devletler çoğunlukla Güney Amerika, Asya ve Afrika devletleri olmuştur. Sovyet Bloku ülkeleri ile NATO üyesi ülkeler ise çekimser kalmışlardır.⁵⁷

BM Siyasi Komisyonunun ardından BM Genel Kurulunda da kabul edilen Türkiye'nin Kıbrıs tezi karşıtı karar, Millet Meclisinde büyük tartışmalara neden olmuştur. Milletvekillerinin şahsen ya da parti gruplarının partileri adına genel görüşme talepleri olmuştur.⁵⁸

⁵⁶ "Prof. Armaoğlu Kararın Derhal Reddi Fikrinde", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s.7.

⁵⁷ "B.M.'de 32'ler Tasarısı Kesinleşti", *Cumhuriyet*, 19.12.1965, s.1

⁵⁸ CHP Grubunun önergesi şu içeriğe sahiptir: "Birleşmiş Milletler Asamblesinde Kıbrıs davası için son alınan karar karşısında, Millet meclisinin aydınlanmasına ve milli menfaatlere uygun tedbirlerin ortaya konmasına imkan vermek üzere Kıbrıs konusunda bir genel görüşme açılmasını saygı ile rica ederiz"; Tek başına hükümette yer alan Adalet Partisinin önergesi ise daha detaylı bir içeriğe sahip olarak şu şekildedir: "Kıbrıs hakkında Birleşmiş Milletlerin almış olduğu son karar, bu meselenin Millet meclisinde her cephesi ile konuşulmasını zaruri bir hale getirmiş bulunmaktadır. Türk umumi efkârının Kıbrıs davasının geçirmiş olduğu safhalar ve varılmış olan merhale ve sebepleri hakkında bilgi sahibi olabilmesini ve milletvekillerinin düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini teminen bir Genel Görüşme açılmasını A.P. Grubu adına saygı ile arz ve teklif ederiz". Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 25. Birleşim, 1. Oturum, 20.12.1965, s. 593; Ayrıca Milletvekili Mehmet Altınsoy Kıbrıs konusunda ve genel dış politika konusunda bilgi edinmek için şu görüşlerin yer aldığı bir meclis araştırması talebinde bulunmuştur: BM kararı sürpriz değildir, diplomatik bir yenilgidir. Yenilgi uzun süredir izlenen genel dış politikanın sakatlığından kaynaklanmıştır. Dışişleri bakanlığının bir zihniyet ve teşkilat reformuna tabi tutulması gerekir. BM kararı dikkate alınarak NATO ile siyasi, askerî, hukuki durum gözden geçirilmelidir. ABD ile ilişkiler bağlamında üsler ve ikili anlaşmalar konusuna yeni bir vecheye virmelidir. Türkiye'nin 6 sınır komşusundan yalnız 1'i Türkiye'nin lehine oy kullanmış, 2'si aleyhinde, 3'ü ise çekimser kalmıştır. Müslüman olan Afrika devletleri niçin 32'er tasarısı lehine oy kullanmışlardır. Bu Kıbrıs meselesinin onlara tam olarak anlatılmamasından kaynaklanmıştır. Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 27. Birleşim, 1. Oturum, 24.12.1965, s.656-657.

Genel görüşme sırasında BM'deki karara etkisi bakımından iyi niyet heyetleri girişimine de doğrudan ya da dolaylı olarak temas edilmiştir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil önce gündem dışı söz alarak daha sonra ise Kıbrıs konusunda yapılan genel görüşme sırasında, kararın ne ifade ettiğini ve nasıl ortaya çıktığını açıklamıştır. Çağlayangil söz konusu kararın hukuki bir niteliğinin ve bağlayıcı bir yönünün bulunmadığını, haddizatında BM Genel Kurulunun Kıbrıs meselesinin esasına ilişkin bir tavsiye yetkisinin dahi söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Türkiye hem siyasi komisyonda hem de genel kurulda tavsiye kararını kabul etmediğini açık bir şekilde beyan etmiş, bu tutumunu tescil ettirmiştir. Bu yönüyle söz konusu karar Türkiye için hiçbir taahhüt ve vecibe yaratmamıştır. Genel kurul kararları hiçbir zaman Kıbrıs'ın statüsünü oluşturan anlaşmaları, Türkiye'nin ahdi ve meşru haklarını ihlal edemez.⁵⁹

Çağlayangil tavsiye kararlarının siyasi ve manevi etkisi konusunda, bu kararların ittifakla ya da büyük çoğunlukla kabul edilmesi halinde dünya kamuoyunun bir ifadesi olması yönüyle önemli etkileri olabileceği, ancak oylamada çekimser kalan devletlerin sayısının lehte oy kullananlardan fazla olması; bunun yanında 4'ler tasarısının oya sunulmaması için ortaya konulan usul oyunları, hiçbir büyük devletin desteklememesi, BMGK üyelerinden hiçbirinin 31'ler⁶⁰ tasarısını desteklememesi bakımından, etkisinin izale edildiği değerlendirilmesini yapmıştır. Yine ona göre, Afrika devletleri Kahire Konferansı'nın etkisinde kalmışlardır. Bağımsızlıklarına yeni kavuşan bu devletler, sömürgeci devletlere olan bağlarından kurtulamamışlar ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanamamışlardır. Birçoğunda dini ve etnik birlik yoktur. Çoğunun sınırları yapay olarak belirlenmiştir. Bunlardan dolayı bu Afrikalı devletler milli birliklerinin devamı için her ne pahasına olursa olsun çoğunluk idaresinin hakim olması gerektiğine inanmışlardır. Kıbrıs meselesine bu düşünceler doğrultusunda kendi açılarından yaklaşmışlardır. Afrikalı devletlerle Türkiye arasında herhangi bir menfaat çatışması yoktur. Bölgemizde olmayan bu devletlerin Türkiye ile bağları ve münasebetleri henüz çok gelişmemiştir. BM'deki tutumlarında kötü niyet ve Türkiye'ye düşmanca bir hareket görmek doğru değildir.⁶¹

Çağlayangil'e göre, Türkiye yanlısı 4'lü tasarı sahipleri-Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Libya- ile BM'de uzlaşma bulmaya çalışan Cezayir'i şükranla anmak gerekir. Bunun yanısıra asamblede Türkiye'ye en fazla sempati gösterip destek olmaya çalışan devletler, Afganistan ve Arap devletleridir. Türkiye özlemine çektiği, Orta-Doğu ve Arap dünyası ülkeleri ile yakınlık ve karşılıklı dayanışmayı bir realite halinde görüşmelerde görmüş ve bu durumdan çok memnun kalmıştır.⁶²

BM'deki Kıbrıs kararı üzerine Millet Meclisinde gerçekleştirilen genel görüşme sırasında CKMP Başkanı Türkeş, BM kararını değerlendirmiştir. Ona

⁵⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 26. Birleşim, 1. Oturum, 22.12.1965, s.631-635.

⁶⁰ Çalışmada çoğunlukla 32'ler tasarısı olarak olan ifade edilen tasarının, 31'ler şeklinde isimlendirilmesi de söz konusudur.

⁶¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 26. Birleşim, 1. Oturum, 22.12.1965, s. 632-634.

⁶² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 26. Birleşim, 1. Oturum, 22.12.1965, s. 635.

göre, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar ilhak ve enosisten hiç vazgeçmemişlerdir. Üçüncü blok önemli olmakla birlikte kuvvete dayanan politika da ihmal edilmemelidir. “Son zamanlara kadar Türkiye’yi idare etmiş olan devlet adamları, büyük kuvvetler dışında hiçbir devlete önem vermemek gibi bir hatalı yol izlemişlerdir. Bu yol ne kadar hatalı ise, bugün de büyük devletleri bir kenara iterek sadece Üçüncü Dünyaya olduğundan fazla önem vermeğe kalkışmak da aynı derece hatalı olacaktır.”⁶³

Türkeş, devletlerarası ilişkilerde kişiliği olan bir politika ile ittifaklarımızın kişilikli politikamıza zarar vermeyecek şekilde idare edilmesinin Türkiye’nin yüksek çıkarları için önemli olduğunu belirtmiş, Kahire Konferansı karşısında ihmal, kayıtsızlık ve kaygısızlık gösterildiğini söylemiştir.⁶⁴

CHP adına Nihat Erim BM kararını değerlendirmiştir. İnönü hükümetlerine vaki eleştirilere burada cevap vermiştir. İnönü hükümetlerinin politikaları için kullanılan plansızlık, çaresizlik, hazırlıksızlık gibi isnatları reddetmiştir. Ona göre bu karar muvacehesinde Adalet Partisi (AP) hükümetine basiretsizlik gösterdikleri söylenebilir. Erim konuşmasında Johnson Mektubu bağlamında ABD tehdidine değinmiştir. İnönü bu süreçte 30 milyonluk Türkiye’yi maceraya sokmaktan kaçınmıştır. Johnson’ın mesajının devamında sadece, “altı saat içinde müsbet bir cevap vermezseniz filo limanlarınızı bombardıman edecektir” cümlesi eksiktir. Bu derecede sert bir mesajdır. Ayrıca İnönü, Zürih ve Londra Anlaşmalarını taksimi önlemek bakımından zayıf olduğu eleştirisinde bulunmuştur. İddia edilenin aksine Kıbrıs meselesini BM’ye İnönü götürmemiştir. Zaten götürülmesi engellenemezdi de. İnönü her şeyi göze alarak 9 Ağustos bombardımanı kararını almıştır. Bu bombardıman büyük devletler tarafından kınanmamıştır bile. Erim, son olarak, BM’de alınan kararın tavsiye kararı olup manevi etkisinin az olduğunu söylemiştir.⁶⁵

Dışişleri Bakanı Çağlayangil BM’de kabul edilen tasarının mahiyeti, karara dönüşme süreci ve bunun dinamikleri hakkında 29 Aralık 1965 tarihli Millet Meclisi genel görüşmesi sırasında biraz daha detaylı bilgiler vermiştir. 22 Aralık 1965 tarihli konuşmasına ilave olarak, hükümetinin ne derece mesul olduğu, Türkiye olarak eksiklikleri, handikapları ve hataları ile Yunanistan-Rum tarafının avantajlı olduğu noktalara değinmiştir. Ona göre, AP hükümetinin sadece 1,5 aylık bir mazisi bulunmaktadır. Oysa 13 Ağustos 1965’te bu meselenin BM’ye taşınacağı ve böyle bir netice ortaya çıkacağı ihtimali bakanlık tarafından rapor edilmiştir. Bu şekilde hükümetinin mesuliyetini zayıf gören ve önceki İnönü hükümetlerini suçlayan Çağlayangil, kararın çıkmasında etkili olan dinamikleri anlatmıştır. Bir defa Lozan Antlaşması bu meselede bir handikap yaratmıştır. Türkiye’nin adayı tamamen terk etmesi, adanın statüsünde gelecekte herhangi bir değişiklik olması durumunda dahi Türkiye’nin bu işle alakadar olamayacağı hükümleri, Yunanistan tarafından

⁶³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönem, 30. Birleşim, 1.Oturum, 29.12.1965, s.154-155.

⁶⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönem, 30. Birleşim, 1.Oturum, 29.12.1965, s.155, 161.

⁶⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Dönem, 30. Birleşim, 2.Oturum, 29.12.1965, s.162-168.

BM’de bir koz olarak kullanılmıştır. Buna cevaben Zürih ve Londra Anlaşmaları ile Lozan’da terk edilen hakların Türkiye tarafından tekrar kazanıldığı⁶⁶ dile getirilmiştir. Her ne kadar İyi Niyet Heyetleri gönderilmiş ve Kıbrıs davası anlatılarak Türkiye’ye taraftar kazanılmak istenilmişse de muhatap devletler Kıbrıs meselesinin çözümüne kendi müstakbel davalarının prototip bir örneği nazarıyla bakmışlardır. Yine 4 yılda 5 defa BM nezdindeki Türk delegasyonunun değişmiş olması, Türk hariciyesinin bir hatası olmuştur. Kıbrıs’ta İngiliz üslerinin bulunması, Türkiye’nin Kıbrıs’taki cemaat konusunu ve self-determinasyona itirazını anlatamaması da başkaca bir handicap meydana getirmiştir. Yine 32’ler tasarısına sponsor devletlerin sergilediği birlik önemli bir engel teşkil etmiştir. Çağlayangil, daha önce açıkladığı gibi, bir kez daha Arap ülkelerinin Türkiye ile birlik olmadığı iddialarına katılmamış ve Arap ülkeleri ile ilişkiler hakkında şu şekilde olumlu değerlendirmede bulunmuştur:⁶⁷

“Arap memleketleri, bilhassa son zamanlarda takip edilen siyasetin pek iyi bir neticesi olarak, hakikaten bizimle sıkı bir işbirliği halinde olmuşlardır. Suudi Arabistan, Cezayir ve bütün Arap devletleri, Libya arabuluculuk yapmak için, her iki tarafın görüşünü telif edebilmek büyük gayret sarf etmişlerdir.”

AP Grubu adına konuşan Settar İksel’in verdiği bilgilere göre, sayılanların dışında Yunanistan başka kolaylıklara da sahiptir. Türkiye’nin Afrika-Asya ülkelerine 3-4 gün için gönderdiği iyi niyet heyetlerine karşılık, Yunanistan’ın Afrika’nın en ücra ülkelerinde bile daimî iyi niyet heyetleri bulunmaktadır. Ayrıca o ülkelerde yerleşmiş Yunanlılar mevcuttur. Bütün bunlara rağmen Yunanlılar BM oylaması öncesinde yeniden iyi niyet heyetleri göndermeyi ihmal etmemişlerdir. Ayrıca Yugoslavya ve Mısır’ın güçlü desteği Yunanistan’ın önemli bir dayanağı olmuştur. İksel son olarak BM’deki görüşmelerde alınan sonuçta Kahire Konferansı’nın gücünün mühim etkisi olduğunu belirtmiş, bu konferansa karşı daha önce önlem alınmalı idi, demiştir.⁶⁸

⁶⁶ Türkiye’nin, Demokrat Parti’nin izlediği dış politika sonucu Kıbrıs’ta yeniden hak sahibi haline geldiği tezi için bk. Yakup Kaya ve Bülent Yeter, “Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, Eylül 2018, ss. 215-229.

⁶⁷ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 30. Birleşim, 2.Oturum, 29.12.1965, s.176-182; Çağlayangil’in kendisi de İyi Niyet Heyetleri içerisinde yer almış ve bu kapsamda Asya ülkelerine gitmiştir. Verdiği bilgiye göre ziyaret ettikleri ve Kıbrıs davasını anlattıkları 14 ülke arasında sadece 3’ü Türkiye’nin görüşlerini destekler demiştir. Bk. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 30. Birleşim, 2.Oturum, 29.12.1965, s. 181.

⁶⁸ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 2. Dönem, 30. Birleşim, 2.Oturum, 29.12.1965, s. 192; Benzer şekilde Adalet Partisi senato grubu adına konuşan grup başkanı Fethi Tevetoğlu da Kahire Konferansı ile ilgili dönemin hükümetine (İnönü Hükümeti) eleştirilerde bulunmuştur. Konferansa katılacak devletleri etkilemek için hiçbir çalışma yapılmayarak bugünkü BM kararının temeli olan Kahire Konferansı bildirisinin yayınlanması önlenememiştir. Hatta Dönemin Dışişleri Bakanının, “Nötralist devletlerin Kıbrıs meselesindeki tutumları yeknesak bir tutum değildir. Bunlar arasında Kıbrıs Türklerine muhabbet besleyenler bulunduğu gibi, Kıbrıs Rum’larını destekleyenler de olmuştur, tarafsız bir tutum muhafaza edenler de görülmüştür. Bu haklı dâvamızı elbette ki, anlatmak ve bizi desteklemelerini temin için tutundan henüz belirsiz olan memleketler nezdinde teşebbüslerimiz devam ediyor” şeklindeki sözlerini hatırlatmıştır. Bk. *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 5. Toplantı Yılı, 28. Birleşim, 1.Oturum, 07.01.1966, s.472.

Güvenlik Konseyi kararları benzeri bağlayıcı bir niteliği haiz olmayan bu karar, yine de Türkiye'nin uluslararası platformlarda ne kadar yalnız kaldığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.⁶⁹

BM Genel Kurulu Türkiye aleyhine alınan bu karar sonrası, 4 Ocak 1966'da gazetecilerin Başbakan Demirel'e yönelttiği "Asya-Afrika devletlerinin Kıbrıs konusunda aleyhimizdeki tutumunun müsebbibi sadece İyi Niyet Heyetlerimiz midir?" şeklindeki soruya Demirel şu şekilde cevap vermiştir:

"Afrika ve Asya'da istiklalini yeni kazanmış olan devletler Kıbrıs meselesini kendi iç bünyeleri ve kendi meseleleri zaviyesinden değerlendikleri için 31 devlet tasarısını⁷⁰ desteklemişlerdir. Bununla beraber bu devletlerin çoğu müzakereler sırasında antlaşmalara sadakat prensibinin önemine işaret etmiş ve antlaşmaların ancak ilgili tarafların rızası ile değişebileceğini belirtmekten geri kalamamışlardır".⁷¹

Demirel'in bu sözlerinden anlaşıldığı üzere, BM Genel Kurulundaki görüşmeler topyekün aleyhte değildir, Kıbrıs bağlamında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşmalarını destekleyen ve onlara riayete davet eden bir içeriğe de sahiptir. Demirel, 8 Ocak 1966'de Cumhuriyet Senatosunda ise, "Bir defa, Birleşmiş Milletler tavsiye kararı, Birleşmiş Milletler antlaşmasına, hak ve hukuka aykırıdır. Bu sebeple tatbik kabiliyeti yoktur. Birleşmiş Milletlerin tescil edilmiş hakları almaya ve başkalarına vermeye salâhiyeti yoktur" şeklinde konuşmuş, hükümetleri olarak sonuna kadar Kıbrıs konusunda sonuna kadar mücadele vereceklerini, milleti bu noktada bilgilendireceklerini, askeri tedbirler almak gerekirse bundan da kaçınmayacakları mesajını vermiştir.⁷²

Dönemin basınının öne çıkan isimlerinden biri olan Nadir Nadi, geç kaldığını ve bundan dolayı zaten başarısız olacağı iddiasında bulunduğu iyi niyet heyetleri girişimiyle ilgili, 18 Aralık 1965 tarihinde BM'de alınan Türkiye aleyhtarı karar çerçevesinde, şu sert yorumu yapmıştır: "Hiçbir yere iyi niyet heyeti göndermeseydik, alacağımız oy sayısı herhalde daha az olmazdı."⁷³

Melek Fırat, İyi Niyet Heyetleri girişimine hiçbir alt yapı hazırlığı yapılmadan başladığını ve bu nedenle başarısız olarak sonuçlandığını belirtmiş, başarısızlığın en önemli göstergesinin BM Siyasi Komisyonunun kararı olduğu değerlendirmesini yapmıştır. Fırat'a göre, Türkiye 1965'ten sonra İyi Niyet He-

⁶⁹ Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.172.

⁷⁰ Aslında 32'ler tasarısı olarak bilinmektedir. Tasarı 22 Asya-Afrika ülkesi ile Yugoslavya tarafından hazırlanmış, 32 ülke tarafından imzalandığı için 32'ler tasarısı olarak adlandırılmıştır. Kıbrıslı Rumların iddialarını destekleyen bu tasarı dışında, Afganistan'ın liderliğini yaptığı Türkiye'nin tezlerini destekleyen bir de 4'ler tasarısı bulunmaktadır. Bk. "B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarıyı Onayladı", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s. 1; Sönmezoğlu'na göre; Türkiye'nin bu ülkeler grubu [Bağlantısızlar] ile ilişkilerinin "en önemli turnusol kağıdı Kıbrıs sorunu, en iyi izlenme zemini de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu olmuştur." Bk. Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1961)*, Der Yayınları, İstanbul, 2016, s. 207.

⁷¹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 16, 31 Ocak 1966, s. 86.

⁷² *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 5. Toplantı Yılı, 29. Birleşim, 1. Oturum, 08.01.1966, s. 594-595.

⁷³ Nadi, *a.g.e.*, s. 179-180.

yetleri gibi etkisiz yöntemlerle değil, doğrudan kendi dış politikasında yaptığı değişiklikler yoluyla hedef ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.⁷⁴

Sonuç

İyi Niyet Heyetleri; Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden meydana gelen, uluslararası siyasette üçüncü bir blok olarak gerek bölgesel konferanslarda gerekse BM Genel Kurulunda adından söz ettiren ve bu yönüyle önemli siyasi bir ağırlığı olan ülkeler grubuna, Kıbrıs meselesine dair Türkiye'nin tezlerini anlatmak ve Türkiye'ye bu noktada destek vermelerini sağlamak amacıyla ortaya konulan bir dış politika teşebbüsü olmuştur. Bu girişimin kısa vadeli hedefi Kıbrıs davasına destek elde edilmesidir. Uzun vadeli hedefi ise muhatap ülkelerle siyasi, iktisadi, kültürel ilişkilerin geliştirilmesidir. Burada özellikle ABD'nin Türkiye'ye Kıbrıs konusunda beklenen desteği vermemesi hatta Johnson Mektubu'nda olduğu gibi Türkiye'ye buyurgan bir tavır takınıp, Türkiye'nin hak ve menfaatlerini görmezden gelmesi, Türk politika yapıcılarını dış politikada farklı arayışlara sevk etmiştir. Bu doğrultuda yine BM ve NATO ittifakına bağlı kalmakla beraber, uzun süredir ihmal edilen başta Arap Dünyası olmak üzere Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile yakınlaşma sürecine girilmiştir. Çok yönlü dış politika olarak da ifade edilen bu arayış sonucu sosyalist blok ülkeleri ile ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye çok yönlü dış politika takip ederek, siyasi, iktisadi ve kültürel olmak üzere pek çok alanda önemli kazanımlar elde edeceğini ummuştur. Bu bağlamda Asya, Afrika, Latin Amerika ve Arap ülkelerine yedi İyi Niyet Heyeti gönderilmiştir. Heyetlerin çalışmalarından, hem Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tezlerinin desteklenmesi hem de ilgili ülkelerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi noktasında önemli kazanımlar elde edilmesi sonucu beklenmiştir. Gerek heyetler gerekse dışişleri başta olmak üzere hükümet yetkilileri, bu ziyaretlerin oldukça olumlu geçtiği bilgilerini kamuoyu ile paylaşmıştır.

Üç hafta süren Ortadoğu gezisi hakkında heyet içerisinde yer alan Sadi Koçuş Cumhuriyet senatosunda ve anılarında, Vahap Dizdaroğlu Millet Meclisinde, gazeteci Nilüfer Yalçın ise, Milliyet gazetesinde bir yazı dizisi halinde, gözlemlerini ve görüşlerini paylaşmışlardır. Genel olarak Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye nasıl baktıkları, özel olarak bu ülkelerin Türkiye ile ne gibi özel sorunlara sahip oldukları üzerinde durmuşlardır. Ziyaretin bölge ülkelerinde oldukça iyi karşılandığı ve ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adım teşkil ettiği, Arap ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerinde en önemli pürüzün ve engelin, Türkiye'nin Filistin konusunda Arap dünyasına yeteri kadar destek vermemesi ile İsrail'i tanıyıp ilişkilerini sürdürmesi olduğu görüşleri ortak tespitler olarak paylaşmıştır.

Büyük beklentilere ve olumlu değerlendirmelere rağmen 16 Aralık 1965 tarihinde BM Genel Kurulu Siyasi Komisyonunda yapılan oylamada, Kıbrıs Rumlarının tezlerini destekleyen bir kararın ezici bir çoğunlukla kabul edilmesi ve karar lehinde oy verenlerle çekimser kalanların büyük kısmının İyi

⁷⁴ Fırat, *a.g.e.*, s. 171-172.

Niyet Heyetlerinin ziyaret ettiği ülkelerden oluşması, İyi Niyet Heyetleri adının başarısız olduğu değerlendirmesinin yapılmasına yol açmıştır. Buna karşın şimdiye kadar ihmal edilen ülkeler grubuna yönelik bu teşebbüsün, yine de olumlu bir adım olduğu, ilişkilerin gelişmesine temel teşkil ettiği, ilgili ülkelerin Türkiye'den hangi beklentilerinin olduğunun ve ilişkilerin gelişmesi için neler yapılması gerektiğinin öğrenilmesi açısından, önemli kazanımlar sağladığı da bir başka görüştür. Tabii olarak yıllarca Türkiye tarafından ihmal edilen ülkelerin dış politikalarının ve Türkiye'ye bakışlarının bir ziyaret sonucu hemen değişmesini beklemenin aşırı bir iyimserlik olacağı açıktır. Bilindiği gibi Türkiye bu yıllarda takip etmeye başladığı çok yönlü dış politika sonucunda zamanla birtakım kazanımlar elde etmiştir. Bu bağlamda, Kıbrıs meselesinde daha fazla destek görmeye başlamıştır. Dolayısıyla İyi Niyet Heyetleri adımı belki kısa vadede kazanım sağlamamış, bir zeytin dalı uzatılması anlamına gelmiş ancak ilerisi için Türkiye'ye bilgi ve tecrübe kazandırdığı gibi ikili ilişkilerin geliştirilmesi için de temel oluşturmuştur. Son olarak, Fırat'ın belirttiği gibi, bir dış politika aracı/diplomasi yöntemi olarak İyi Niyet Heyetlerinden yararlanma yaklaşımı Türk hariciyesi tarafından bir daha tercih edilmemiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi(BCA)

Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 163- 73-9.

Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 164- 15-17.

Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 144- 86-15.

Kurum: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 183- 7-9.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni

Sayı: 3, Ekim-Aralık 1964.

Sayı: 5, Şubat 1965.

Sayı: 4, Ocak 1965.

Sayı: 16, Ocak 1966.

Meclis Tutanakları

Millet Meclisi Tutanakları

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1.Dönem, 52. Birleşim, 1.Oturum, 21.02.1962.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 47. Birleşim, 1. Oturum, 28.01.1965

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 21. Birleşim, 1. Oturum, 09.12.1965.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 25. Birleşim, 1. Oturum, 20.12.1965

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 26. Birleşim, 1. Oturum, 22.12.1965.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 27. Birleşim, 1. Oturum, 24.12.1965

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 30. Birleşim, 1.Oturum, 29.12.1965
Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2.Dönem, 30. Birleşim, 2.Oturum, 29.12.1965
Cumhuriyet Senatosu Tutanakları

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 21. Birleşim, 1. Oturum, 29.12.1964.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 4. Toplantı Yılı, 27. Birleşim, 1. Oturum, 21.01.1965.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 5. Toplantı Yılı, 28. Birleşim, 1.Oturum, 07.01.1966.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 5. Toplantı Yılı, 29. Birleşim, 1. Oturum, 08.01.1966.

2. Gazete Yazıları, Kitap ve Makaleler

“İyi Niyet Heyeti Dün Irak Cumhurbaşkanı Arif ile Görüştü”, *Milliyet*, 29 Aralık 1964, s. 7.

“Suriye Kıbrıs İçin Self-Determinasyonu Desteklediğini Belirtti”, *Milliyet*, 14 Ocak 1965, s.1.

“Türkiye’nin Arap-İsrail Politikası”, *Milliyet*, 16 Ocak 1965, s. 1.

“B.M. Siyasi Komisyonu Aleyhimizdeki Tasarımı Onayladı”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1965, s.1.

“Siyasi Komisyon Aleyhte Karar Aldı”, *Milliyet*, 18 Aralık 1965, s. 1.

“B.M.’de 32’ler Tasarısı Kesinleşti”, *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1965, s. 1.

AHMAD, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay: “Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

ARAL, Berdal: “Fifty Years On: Turkey’s Voting Orientation at the UN General Assembly, 1948-97”, *Middle Eastern Studies* , Vol. 40, No. 2, 2004, pp. 137-160.

ARMAOĞLU, Fahir: *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 699-700.

ARMAOĞLU, Fahir: *Kıbrıs Meselesinin Neresindeyiz?*, Cumhuriyet, 27 Aralık 1964, s.2

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri: *Anularım*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.

FIRAT, Melek: *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

FIRAT, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 716-768.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Kürkçüoğlu, Ömer: “1965-1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, ss. 489-540.

- İNCE, Nurhan; OLSON, Robert: "Turkish Foreign Policy 1960-1964: Continuity, Change And The Cyprus Crisis", *Oriente Moderno* , Luglio-Agosto 1977, Anno 57, Nr. 7/8, pp.269-286
- KAYA, Yakup: "ABD ve NATO ile İlişkiler", *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası*, Latif Pınar vd., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019, ss.21-48.
- KAYA, Yakup; YETER, Bülent: "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, Eylül 2018, ss.215-229.
- KOCA, Mehmet: "Türkiye'nin Afrika Ülkeleriyle İlişkilerinin Gelişmesinde Kıbrıs Meselesi ve İyi Niyet Heyetlerinin Rolü", *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, Cilt :4, Sayı: 2, ss. 100-109.
- KOÇAŞ, Sadi: *Atatürk'ten 12 Mart'a*, Tomurcuk Matbaası, İstanbul 1977.
- MUFTİ, Malik: "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal* , Winter, 1998, Vol. 52, No. 1, pp. 32-50.
- MÜEZZİNOĞLU, Ersin: "Ortadoğu İle İlişkiler", *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası*, Latif Pınar vd., İmaj Yayıncılık, Ankara, 2019, ss. 89-148.
- NADİ, Nadir: "Kendi Kendimizi Tenkit, Arkadan Gelen Akıl", *Cumhuriyet*, 22 Eylül 1964, s.1.
- NADİR, Nadi: *Olur Şey Değil*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1981.
- PINAR, Latif; GÜVEN, İbrahim Fevzi: "Türk Dış Politikasında 1960'lı Yıllar: Çok Yönlülüğe Geçiş", *Darbeden Muhtraya Türk Dış Politikası (1960-1971)*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2019, ss. 1-20.
- SALEP, Mustafa: *Türk Dış Politikasında Kıbrıs*, Nobel Yayınları, Ankara, 2022.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk: *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1961)*, Der Yayınları, İstanbul, 2016.
- HÜKÜMETLER VE PROGRAMLARI, 1960-1980, Cilt:2., Haz. Nuran Dağlı ve Belma Aktürk, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.
- YALÇIN, Nilüfer: "5 Ortadoğu Ülkesine Yapılan İyi Niyet Gezisinin Işığı Altında Türk-Arap İlişkileri", *Milliyet*, 10-15 Şubat 1965, s. 5.

Extended Abstract
Goodwill Delegations As A Diplomacy Tool In Context Of
The Cyprus Issue (1964-1965)

After the May 27, 1960 Coup in Türkiye, foreign policy was checked up on. First, at the level of discourse, and then with some steps taken, new pursuits were undertaken in foreign policy. The most important factor pushing Türkiye to this orientation, which can be called versatility, is that Türkiye could not receive the necessary understanding and support from its allies on the Cyprus issue, and that the movement, which is called the Non-Aligned/Neutrals in international platforms, and the majority of which is composed of the Asian-African states group, is the reason for the Cyprus issue. Besides the Non-Aligned/Neutrals had an attitude that supported the Greeks. In particular, the USA's failure to give the expected support to Türkiye on the Cyprus issue, even adopting an imperious attitude towards Türkiye, as in the Johnson Letter, and ignoring Türkiye's rights and interests, directed Turkish policy makers to seek different foreign policy. In the 1960's, Turkey clearly saw the harms of following a bloc policy and channeling its foreign policy to the US foreign policy in a way. Turkey felt the need to improve its relations with Arab countries and socialist bloc countries by abandoning this policy, which was understood as a mistake.

In this context, at the end of 1964, Türkiye decided to send seven Goodwill Delegations to Asia, Africa, South and Central America and Arab countries in order to explain its views, attitudes and demands on the Cyprus issue and to introduce Türkiye in all aspects. It was expected from the work of these delegations, which consisted of deputies, professors, ambassadors and journalists, who went to more than seventy countries, as a result of the support of Türkiye's theses, especially in the votes to be held in the United Nations General Assembly on the Cyprus issue. In the Political Commission of the United Nations General Assembly held on December 16, 1965, however, a bill that foresaw the determination of the future of Cyprus in accordance with Makarios' theses were accepted in the wake of the voting. In the voting, in which 47 countries voted in favor of the bill and 51 countries abstained, only 6 countries, including Türkiye, voted against it. This result has been a political earthquake for Turkish foreign policy.

In the draft, it was stated that the Republic of Cyprus, which is a member of the UN with equal rights, is a sovereign and independent country according to the UN Charter, and that any foreign state's intervention in this country is unacceptable. It was invited to respect the sovereignty, independence and territorial integrity of the country and to refrain from any intervention in this country, and it was proposed to continue the mediation task in the Republic of Cyprus due to the UN Security Council resolution of March 4, 1964. What is meant by foreign intervention here is Türkiye's intervention. Again, the country that should respect the sovereignty, independence and territorial integrity of the Republic of Cyprus is Türkiye.

The Greek Cypriots' unwillingness to share the rights and authorities that exist in the founding constitution with the Turkish Cypriots, some steps that violate the constitution, and the constant and systematic attacks against the Turks in the region have brought Türkiye's intervention in Cyprus by using its guarantor powers, both the Turkish press and the Turkish statesmen. They gave some signals. As a result of the Johnson Letter of the USA and then this decision of the UN Political Commission, Türkiye's intervention was prevented. The statesmen of the

period evaluated that such a decision in the UN Political Commission was due to the newly independent states in Asia and Africa seeing the Cyprus problem in the context of their own internal situations and problems. In addition, it was seen in favor of Türkiye that the commitment to the agreements was emphasized during the negotiations and that the agreements could only be changed as a result of the consent of the parties.

The overwhelming majority of a resolution supporting the Greek Cypriot theses and the majority of those who voted for the resolution and abstained from the countries visited by the Goodwill Delegations led to the assessment that the Goodwill Delegations step was unsuccessful. Lack of infrastructure preparation and an ineffective attempt were suggested as the reasons for the failure. On the other hand, it is another opinion that this attempt towards the countries that have been neglected until now is still a positive step, that it forms the basis for the development of relations, and that it provides important gains in terms of learning what the relevant countries have from Türkiye and what needs to be executed for the development of relations. It is clear that it would be excessive optimism to expect the foreign policies and views of countries that have been neglected by Türkiye for years to change immediately after a visit. As it is known, Türkiye has gained some gains over time as a result of the multi-faceted foreign policy that it has started to follow in these years. For instance, it has started to receive more support in the Cyprus issue. The Goodwill Delegations step, therefore, may not have brought any gains in the short term, which meant extending an olive branch, but it provided knowledge and experience to Türkiye for the future and also formed the basis for the development of bilateral relations. It is clear that Turkish foreign affairs did not reapply after 1965 to send Goodwill Delegations as a foreign policy tool.

The work of the Goodwill Delegations has been extensively covered both in the parliamentary agenda and in the Turkish press. Senator Sadi Koçaş, who was also included in the Goodwill Delegation sent to the Middle East, in the Senate of the Republic and later in his memoirs; Deputy Vahap Dizdaroğlu in the National Assembly and journalist Nilüfer Yalçın in a series of articles in the newspaper Milliyet shared their impressions and views about their contacts. In general, they focused on how Middle Eastern countries viewed Türkiye, and what special problems these countries had had with Türkiye in particular. They claimed that the visit was well received in the countries of the region and constituted an important step in the development of relations. They shared their views that the most important snag and obstacle in the relations between Arab countries and Türkiye was that Türkiye did not give sufficient support to the Arab world regarding Palestine and that it recognized Israel and maintained its relations.

In this article, mainly parliamentary minutes, news and comments in the Turkish press, archival documents and data obtained from official publications, the Goodwill Delegations initiative, which was put into practice as a foreign policy tool at the end of 1964, will be discussed. Why this initiative was undertaken, how it was carried out in the Middle East, within the framework of the UN Political Commission decision of December 16, 1965, how successful it was and what effects it had on Turkish foreign policy will be examined.

Türkiye’de Siyasal Propaganda Araçlarının Kullanımına Bir Örnek: “27 Mayıs 1960 İnkılabı”

An Example Of The Use Of Political Propaganda Tools In Turkey: “The Revolution Of 27 May 1960”

Işıl TUNA PINAR*

* Doç. Dr., -Türkiye.

Orcid Id: 0000-0002-6238-1609

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:

Işıl Tuna Pinar, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,

E-posta / E-mail:

isil.tuna@msgsu.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:

19 Nisan 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:

14 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:

Işıl Tuna Pinar, “Türkiye’de Siyasal Propaganda Araçlarının Kullanımına Bir Örnek: “27 Mayıs 1960 İnkılabı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 93-110.

doi: 10.55773/tda.1285921

Öz

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de ilk defa meydana gelen askeri darbe ile Demokrat Parti iktidarı fiili olarak sona ermiştir. Darbenin tarafsız olduğu yayımlanan bildiride vurgulansa da kısa sürede DP’nin ileri gelenleri tutuklanmış, Yassıada mahkemelerinde yargılanmış, DP kapatılmıştır. Darbeden kısa bir süre sonra Demokratları meşruiyetini kaybetmiş bir iktidar 27 Mayıs’a ise meşruiyet atfetmek amacıyla bir dizi propaganda faaliyeti içerisine girmiştir. Yapılan propagandaların tamamında DP iktidarının ülkeyi kötü duruma düşürdüğünden hareketle 27 Mayıs müdahalesinin gerekliliği ve getirdiği özgürlük işlenmiştir. Bu çalışmada dönemin gazeteleri, o dönem yayınlanan propaganda malzemeleri ve araştırma eserleri çerçevesinde siyasal propaganda araçlarının Türkiye’de kullanımına bir örnek olarak 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbe sonrasında cuntacıların geniş yelpazede hangi amaçla neler yaptıkları incelenerek darbenin inkılabı nasıl dönüştürüldüğü gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960, Siyasi Propaganda, Demokrat Parti, MBK.

Abstract

With the military coup that took place for the first time in Turkey on May 27, 1960, Democratic Party rule came to an end. Although it was emphasized in the published statement that the coup was neutral, the notables of the DP were arrested in a short time, tried in the Yassıada courts, and the DP was closed. A government whose Democrats lost its legitimacy shortly after the coup, a series of propaganda activities were started in order to attribute legitimacy to May 27. In all of the propaganda made, the necessity of the May 27 intervention and the freedom it brought were discussed, considering that the DP government put the country in a bad situation. In this study, as an example of the use of political propaganda tools in Turkey within the framework of the period’s newspapers, propaganda materials and research works published at that time, it will be revealed how the coup was transformed into a revolution by examining what the junta did in a wide range after the military coup that took place on 27 May 1960.

Keywords: 27 May 1960, Political Propaganda, Democratic Party, MBK.

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Giriş

Türkiye II. Dünya Savaşı'nın sonra ermesinin ardından dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde iç siyasetinde bir takım değişim içerisine girmiştir. Avrupa'da savaş kesin olarak Müttefikler lehine değişirken otoriter rejimlerin üstünlüğü imajı yerini özellikle İngiltere ve Amerika'nın teşvikiyle hak, hürriyet, özgürlük kavramlarına bırakmıştır. Türkiye, 28 Şubat 1945 yılında imzaladığı Birleşmiş Milletler Beynamesi ile demokratik prensiplere uygun daha özgürlükçü bir yapıya geçeceğinin taahhüdünü vermiştir.¹ Sovyetler Birliği'nin Kars, Ardahan ve Artvin'den toprak talebi ile Boğazlardan üs talebi Türkiye'yi batıya daha yakınlaştırmıştır. Akabinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihindeki Gençlik ve Spor Bayramı törenleri nutkunda *"harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerine lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir"* ifadesi değişimi başlatması bakımından önemliydi. Zaten savaşın hüküm sürdüğü dönemde Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu ve ekonominin siyasal sisteme etkileri de demokrasiye geçiş sürecini doğrudan etkilemiştir. 21 Mayıs 1945 tarihli bütçe görüşmeleri ve aynı tarihlerde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki muhalefet su yüzüne çıkmıştır.² 7 Haziran 1945'te ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü CHP içerisinde liberalleşme ve demokratikleşme isteminin yer aldığı *"Dörtlü Takrir"* isimli raporu CHP meclis grubuna sunmuşlardır.³ Takririn reddedilmesi takrirci vekillerin seslerini kamuoyuna duyurmaya başlamasına sebep olmuştur. Özellikle *Tan, Vatan* gibi gazetelerde demeçler vermişler, makaleler kaleme almışlardır. CHP başkanlık divanı Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ı *"hareket ve faaliyetlerinin uygunsuz"* gördüğünden partiden ihraç etmiştir. Celal Bayar ise partiden istifasını vermiş, akabinde yeni bir parti kuracağına ilişkin iddiaların ortaya atıldığı süreç başlamıştır. 7 Ocak 1946 tarihinde aynı kadro tarafından Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasıyla iddialar doğrulanmış ve Türkiye yeni bir sürece girmiştir. Artık Türk siyasi tarihinde doğruları ve yanlışlarıyla iktidar-muhalefet ilişkileri geleneği şekillenmeye başlayacaktı.

1950-1954 yılları DP'nin ilk iktidar yılları olduğu gibi *"Altın yıllar"* olarak da nitelendirilmişti. Arapça Ezan yasağının kaldırılması, özgür basın ilkesinden hareketle çıkarılan Basın Kanunu, ekonomik anlamda kalkınma girişimleri bu nitelendirmenin somut örnekleri olup DP'nin oy oranını arttırmasının önemli nedeni olmuş ve DP 2 Mayıs 1954 seçimlerinden sonra yeniden iktidara gelmiştir. Kırşehir'in ilçe haline getirilmesi, 6-7 Eylül olayları, hakimlere yönelik

¹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s. 125-126.

² Işıl Tuna, *Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Libra Kitap, İstanbul 2018, s. 31.

³ Önergede bulunan üç istek şu şekildedir: İlk istek milli hakimiyetin fiilen gerçekleşmesini sağlamak üzere özgür bir meclis çalışması ve denetimi. İkinci istek siyasi hakların ve hürriyetlerin genişçe kullanılabilmesiydi. Üçüncü ve son istek ise parti örgütünde ve faaliyetlerinde yeni bir organizasyondur. Işıl Tuna, "Bir Demokratikleşme Belgesi Olarak Verilişinin 70. Yılında Dörtlü Takrir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, İzmir 2015, s. 207.

olumsuz tartışmalar ve basın mensuplarını kısıtlayıcı faaliyetlerin başlaması iktidar-muhalefet arasındaki ilişkileri ciddi manada gerdiği gibi toplumsal muhalefetin de oluşmasına sebebiyet vermiştir. 27 Ekim 1957 seçimlerinde DP bir kez daha iktidara gelse de parlamentoda bu kez daha güçlü bir muhalefet ile karşı karşıya kalmıştır. İktidar ve muhalefet arasında “*Vatan Cephesi- Milli Muhalefet Cephesi*” adı altında cepheleşme baş göstermiştir. Şüphesiz siyasetteki kutuplaşma halka da sirayet etmiş, Uşak ve Topkapı’da ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü’ye yönelik müessif hadiseler, üniversite hocalarıyla hükümet arasındaki tartışmalar, mecliste muhalefetin “*zararlı*” faaliyetlerine karşı Tahkikat Encümeni’nin kurulması, üniversite öğrencilerinin mitingleri, harp okulu öğrencilerinin sessiz yürüyüşleri her geçen gün ülkedeki tansiyonu arttırmıştır.⁴ Ekonomik kriz de üstüne eklenince uzun zamandır siyasallaşmış ve hadiselerden rahatsız bulunan ordu kışlasından çıkarak Türkiye’deki tüm darbelerin kapısını aralarcasına iktidara el koymuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk askeri darbesi ile on yıllık Demokrat Parti iktidarı fiilen sona ermiştir. Emir komuta zincirinin dışında gerçekleştirilen harekate, 27 Mayıs sabahı ordunun tamamı destek vermiştir.⁵ Darbenin ardından yayınlanan bildiriye demokrasinin içine düştüğü “*buhran*” ve üzüntü verici hadiseler nedeniyle “*kardeş kavgasına meydan vermemek için*” Türk Silahlı Kuvvetlerinin memlekette idareyi ele aldığı duyurulmaktaydı.⁶ Yayınlanan tebliğde ayrıca “*müdahalenin hiçbir şahsa ve zümreye karşı olmadığı*”, “*her vatandaşın hukuk prensipleri çerçevesinde muamele yapılacağı*” belirtilmiştir. Kısacası darbenin “*tarafsız*” olduğu vurgulanmıştır.⁷ Fakat sonraki günlerde başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes olmak üzere DP’li bakanlar ve yöneticilerin tutuklanması, DP’ye yönelik olumsuz kampanyaların başlaması ve nihayetinde DP’nin kapatılması darbenin asıl hedefinin iktidardaki DP’ye yönelik olduğu gözler önüne serilmiştir.⁸

28 Mayıs’ta darbeyi “*devrime*” dönüştürecek bir girişimde bulunulmuş, çeşitli bilim insanlarından “*İlim heyeti*” oluşturulmuş⁹, profesörlerin “*İhtilal Komitesi*” kurulmasını önermeleri üzerine 1924 Anayasası devri kapanmıştır. 12 Haziran 1960’ta geçici bir anayasa oluşturulmuştur.¹⁰ Darbe ile DP hükümetini

⁴ İşıl Tuna, *Yassıada’da Yargılanan Demokrat Parti Kadın Milletvekilleri*, Libra Kitap, İstanbul 2017, s. 13-14.

⁵ İşıl Tuna, “27 Mayıs’ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 20, Bahar 2020, s. 228.

⁶ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/?pdf=5463> Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023.

⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Ankara 2002, s. 351.

⁸ *Milliyet*, 28 Mayıs 1960. Öyle ki Ankara’daki DP’lilerin kaçıp saklanmaması için arabaların arka kapakları açık seyretmiştir. Mehmet Ali Birand, *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu Belgeseli*, Milliyet-TRT 1990.

⁹ İlim heyeti başkanı Sıddık Sami Onar. Diğer isimler şu şekildedir: Ceza hukukçusu İstanbul Üniversitesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy, Medeni hukukçusu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Anayasa Hukukçusu Hüseyin Nail Kubalı, İdare hukukçusu Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Anayasa hukukçusu Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve İdare hukukçusu İsmet Giritli. Tuna, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁰ Geçici Anayasa 14 Haziran 1960 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. *T.C Resmî Gazete*, 14 Haziran 1960.

devirerek siyasi iktidarı ele geçiren cuntanın başına Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. 38 kişiden oluşan askeri cunta Millî Birlik Komitesi (MBK) olarak isimlendirilmiş¹¹ ve Geçici Anayasa'da TBMM'ye ait bütün yetkiler MBK'ya, cuntaya devredilmiştir.¹² Geçici Anayasa'da darbenin gerekçesi de yer almıştır. Buna göre iktidar partisi tarafından anayasa çiğnenmiş, tek parti diktası kurulmuş, Türkiye'deki demokratik müesseseler zarar görmüştü. Bu nedenler 27 Mayıs'ın meşruiyetinin ana kaynağı idi. Asker bu durumdan hareketle Ordu İç Hizmet Kanunu'nun 34. Maddesi uyarınca Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak, hukuk devletini yeniden kurmak amacıyla millet adına harekete geçmişti. 27 Mayısçılara göre DP iktidarı zaten meşruiyetini kaybetmişti. İlim heyeti tarafından hazırlanan Anayasa Raporu'nda bu hususa dikkat çekilmişti. *"Bir hükümetin meşruiyetini sadece menşesinde yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da kendisini bu mevkie getiren anayasa-ya riayeti, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle iş birliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile mümkün oluyordu."*¹³ Raporun devamında yapılması gerekenler de sıralanmıştı. *"Demokratik icaplara uygun olarak yürütecek, insan haklarını koruyacak, amme menfaatini özetecek filli bir geçici hükümet kurulmalı"* ve *"demokrasi esaslarına dayanan"* yeni bir anayasa hazırlanmalıydı.¹⁴ Süreçte MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel hem devlet başkanı hem de hükümet başkanı sıfatlarını kullanmaya başlamıştır.¹⁵ Ülke genelinde tüm siyasi faaliyetler durdurularak DP'lilerin yargılanması için *"Yüksek Soruşturma Kurulu"* oluşturulmuş, sonrasında *"Yüksek Adalet Divanı"* kurularak Yassıada'da kurulan mahkemelerde DP'lileri yargılama süreci başlamıştır. İlim heyetine göre DP'li milletvekillerinin hepsi tutuklanmazsa ihtilalin meşruiyeti tehlikeye girecekti.¹⁶ Nitekim Sıddık Sami Onar ve Hıfzı Veldet Velidedeoğlu *"darbe*

¹¹ Millî Birlik Komitesi 27 Mayıs 1960 ile 25 Ekim 1961 tarihleri arasında ülkeyi bilfiil yönetmiştir. Bu cunta ilk teşkil edildiğinde 7 albay, 5 general, 13 binbaşı ve 8 subay olmak üzere toplam 38 kişiden meydana gelmekteydi. Zehra Aslan, "60 Yıl Sonra 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesine Bakmak", *Independent Türkçe*, 27 Mayıs 2020. Üyeleri şunlardır: Orgeneral Cemal Gürsel, Korgeneral Cemal Madanoğlu, Orgeneral Fahri Özdilek, Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Tuğgeneral İrfan Baştuğ, Albay Ekrem Acuner, Albay Mucip Ataklı, Albay Haydar Tunçkanat, Albay Mehmet Fikret Kuytak, Albay Alparslan Türkeş, Albay Sami Küçük, Albay Osman Köksal, Albay Muzaffer Yurdakuler, Albay Süleyman Vehbi Ersü, Yarbay Refet Aksoyoglu, Yarbay Mehmet Orhan Kabibay, Yarbay Mustafa Kaplan, Yarbay Orhan Sezai Okan, Yarbay Suphi Karaman, Yarbay Ahmet Yıldız, Binbaşı Mehmet Kadri Kaplan, Binbaşı Orhan Erkanlı, Binbaşı Selahattin Özgür, Binbaşı Mehmet Özkaya, Binbaşı Dündar Taşer, Binbaşı Mehmet Özgüneş, Binbaşı Hasan Münir Köseoğlu, Binbaşı Suphi Gürsoytrak, Binbaşı Muzaffer Karan, Binbaşı Şefik Soyuyüce, Yüzbaşı Rifat Baykal, Yüzbaşı Emanullah Çelebi, Yüzbaşı Ahmet Er, Yüzbaşı Numan Sabit Esin, Yüzbaşı Kamil Karavelioğlu, Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Yüzbaşı Ali İrfan Sönmezer. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-birlik-komitesi-mbk/?pdf=5330> Erişim tarihi: 2 Ekim 2023.

¹² 13 Aralık 1960 tarihinde yeni anayasanın Kurucu Meclis tarafından hazırlanması kabul edildi. Hazırlanan tasarı 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoylamasına sunuldu. Oylamada %61,5 oranında evet onayı ile kabul edildi. Zehra Aslan, *Yassıada'da Yargılanan Trabzon Milletvekilleri I*, Libra Kitap, İstanbul 2017, s. 26.

¹³ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 66.

¹⁴ *Akis*, 10 Haziran 1960, s. 16.

¹⁵ Zürcher, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁶ Aydın-Taşkın, *a.g.e.*, s. 65.

meşrudur. DP'liler yargılanmalıdır... Kanunları yaptıkları için suçludurlar... Bıraksanız ihtilal dayanıksız kalır” diyordu.¹⁷

Bütün bu süreç içerisinde bakıldığında müdahalenin ilk gününden itibaren meşruiyet kazandırmak, inkılabı dönüştürmek ve halkın benimsemesini sağlamak amacıyla çeşitli siyasi propagandaya ağırlık verilmiştir. Sistematik bir program kapsamında propagandanın yapılabilmesi için 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu da kurulmuştur. Çalışmamızda 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra darbeyi meşrulaştırmak ve benimsetmek adına yapılan siyasi propagandalar incelenerek 27 Mayıs'ın darbeden inkılabı nasıl dönüştürüldüğü sunulacaktır.

1. Yardım Kampanyaları

27 Mayıs darbesinin temel nedenleri arasında Türkiye'nin yaşadığı ekonomik problemler yer almıştı. Nitekim darbeden sonra DP iktidarının hazineyi “kötü durumda bıraktığı” açıklanmış ve altın stoğunu takviye etmek için yurt genelinde “Hazineye Yardım Kampanyası” başlatılmıştır.¹⁸ Diğer bir deyişle “Alyans Kampanyası” ilk desteği ordudan almış, 9 Haziran'da I. Zırlı Tuğay subay, astsubay aileleri ile erler hazineye alyanslarını, ziynet eşyalarını hibe etmişlerdir.¹⁹ Dönemin Maliye Bakanı Ekrem Alican basına verdiği demeçte “yardım kampanyası sayesinde ülkenin dış ödeme gücünün artacağını” söylüyordu.²⁰ Türk parasının değerini arttırmak, hazineyi içine düştüğü kötü durumdan çıkarmak, hazinede eriyen altın stoğunu canlandırmak gibi ifadeler dönem boyunca kampanyanın amacını vurgulamak için kullanılmıştır.²¹

Kampanya sadece askeri personelle sınırlı kalmamış kısa sürede halk hazineye bağışlamak üzere Hazine Umum Müdürlüğü'ne ziynet eşyalarını teslim etmiştir. Kampanyanın başlamasından kısa bir süre sonra 11 Haziran 1960 tarihli gazetelerde Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı bir genelge yer almıştır. Buna göre bağış olarak kabul edilecek ziynet eşyaları; nakit para, altın, platin ve gümüşten oluşurlardır. Bağışlar makbuz karşılığında resmi kişilerce toplanmaktaydı.²² Eğer vatandaş yardımı nakit para getirirse hemen altına çevrilmekteydi. Bağışlar ziynet eşyaları olduğu gibi çeşitli emlak ve iş yerlerinin de bağışlandığı gazetelere yansımıştır. Tire'de bir tüccar dükkanını bir vatandaş ise kahvesini bağışladığı yer almıştır.²³

Yayınlanan ulusal tebliğin dışında vilayetlerde de özel tebliğler yayımlanarak halktan Alyans Kampanyasına destek istenmiştir. Edirne Askeri Garnizo-

¹⁷ Aslan, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁸ İşıl Tuna, “27 Mayıs Darbesi'nin Edirne'deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Y. 2017, C. 16, S.32, s. 69.

¹⁹ Mehmet Ö. Alkan, “27 Mayıs İnkılabı ve Siyasal Propaganda Araçlarından Örnekler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.270, Haziran 2016, s. 223.

²⁰ *Milliyet*, 10 Haziran 1960.

²¹ İbrahim İnci- Kübra Aslan, “27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 36, Y. 2021, s. 165.

²² *Akşam*, 11 Haziran 1960.

²³ *Milliyet*, 16 Haziran 1960.

nu yayınladığı 19 Numaralı Tebliğ’de milli stokların yok edildiğinden hareketle Edirne genelinde Alyans Kampanyası başlattıklarını ifade eder.²⁴ Kısa sürede pek çok vatandaşın kampanyaya ilgisinin artması üzerine İzmit Valisi Tümgeneral Vahit Yaşar, “*Türk milletine has fedakarlığın asil bir örneği olan bu mütevazı bağışınızı iftiharla karşıladım*” diyerek bir nevi teşekkürlerini sunuyordu.²⁵ Dönem boyunca yerel ölçekte yöneticilerin katılanlara teşekkürlerini sunduğu tebliğler de sıklıkla yer almıştır.

Kampanya devam ederken 27 Mayısçılar hem desteği arttırmak hem de 27 Mayıs’ın meşruiyetini güçlendirmek için üzerinde 27.05.1960 tarihi bulunan defne yaprağı figürlü nikel kaplamalı “*27 Mayıs Yüzükleri*” hazırlayıp dağıtmaya başlamışlardır.²⁶ Kampanya dönemin basınında geniş yer verilmiştir. Özellikle bağışların “*çiğ gibi büyüdüğü*”, kampanyaya katılmak için insanların “*birbirleriyle yarıştıkları*” gibi başlıklar gazete manşetlerde yerini almıştır.²⁷

Süreçte kampanyaya karşı olumsuz herhangi bir yazı gazetelerde yer almamıştır.²⁸ Kısa süre sonra da hükümet tahvil çalışması başlatmış, Yassıda da yargılamalar da başlayınca Alyans Kampanyasına ilişkin haberler gazetelerde pek yer almamıştır.

Elbette ki 27 Mayıs 1960 darbesi sürecindeki uygulamalara açıktan muhalefetin zor olduğu bir atmosfer yaşandığı için dönemin gazetelerinde net bir şekilde Alyans Kampanyasına ve diğer kampanyalara ilişkin eleştirileri göremesek de darbenin ağır atmosferinin yavaş yavaş kalmaya başladığı 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleşen ilk serbest seçimlerden sonra konu tekrar gündeme gelerek eleştiriler de yapılmıştır. Somut bir örnek olarak 28 Haziran 1962’de Adalet Partisi (AP) Maraş Senatörü Nedim Evliya’nın senatoda sunduğu soru önergesini verebiliriz. Evliya, bağış yapan kişi sayısını miktarlarıyla birlikte değerlerinin ne kadar olduğunu sorduğu gibi aynı zamanda bağışların ne şekilde muhafaza edildiğini de öğrenmek istemiştir.

Dönemin Maliye Bakanı Ferit Melen yardımların Merkez Bankasında muhafaza edildiğini belirterek bağışların toplam bedelinin 31.231.792 lira 13 kuruş olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Evliya senatodaki konuşmasının devamında kampanyaya ilişkin iddialara da değinmiştir. Toplanan altınların kısa sürede nakde dönüştürülerek apartmanlar inşa edildiğine, bazı vatandaşların şehir hatları vapurlarında bağışladığı yüzüklerin başkalarının parmaklarında gördüklerine dair iddiaları dile getirmiştir. Bakan Melen ise bu iddiaların dedikodudan ibaret olduğunu söylemiştir.³⁰ Alyans Kampanyası’na ilişkin başka

²⁴ Meriç, 10 Haziran 1960.

²⁵ <https://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale>, 35983. html Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023.

²⁶ Alkan, a.g.m., s. 224, Demokrat İzmir, 11 Haziran 1960.

²⁷ Akşam, 12 Haziran 1960, Akşam, 13 Haziran 1960.

²⁸ Süreçte sadece bazı köylülerden isteği dışında para alınacağına ilişkin iddiaların yer aldığı yazı çıkmış bu yazı İçişleri Bakanlığı tarafından ivedilikle yalanlanmıştır. Akşam, 21 Haziran 1960.

²⁹ TBMM Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D. 1, C.4, 2 Temmuz 1962, s. 496-498.

³⁰ TBMM Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, D.1, C. 4, 2 Temmuz 1962, s. 502.

bir iddia ise emekliliğe sevk edilen subayların Ankara Anıttepe ve İstanbul Gayrettepe’de az bir faiz oranıyla evlerin yapılması ön görülen evlerin bağış için toplanan altınlarla yapıldığı iddiasıdır.³¹

Kampanyanın başlangıcında yetkililer yaklaşık 200 milyon liranın toplanacağını ön görmüşlerdi, fakat beklenen olmamıştı. Alyans kampanyası altın stoklarında önemli bir artışa neden olmasa da “*sabık iktidar*” DP’nin bıraktığı ekonomik buhranın vurgulanarak “*ülkenin her anlamda felakete sürüklendiği*” imajı çizilmiştir. Kampanya 27 Mayıs’ın “*ihtilal, inkılap*” olduğunu hissettirecek bir siyasi propaganda aracı olarak kullanılmış, halkta psikolojik etki yaratılmıştır.

Alyans bağışının beklenen etkiyi yapmaması üzerine bu kez hazineye yardım için iç borçlanmaya gidilmiş, bu kapsamda “*Hürriyet Tahvilleri*” çıkarılması kararlaştırılmıştır. Tahvil çıkarılırken darbenin sloganlarından olan “*hürriyet*” kavramının ön plana çıkarılması oldukça dikkat çekicidir. Borçlanma için ise “*istikraz*” kavramı kullanılmıştır. Böylelikle “*Hürriyet İstikrazı*” ismiyle tahviller çıkarılmıştır.

6 Temmuz 1960’ta çıkarılan 11 sayılı “*Hürriyet İstikrazı Hakkında Geçici Kanun*” ile İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırımlarının finansmanında kullanmak üzere 500 milyon lira iç borçlanma yapılmıştır.³² Basına verilen reklamlarda figür olarak “*Mehmetçik*” kullanılmıştır.³³ Tahvillerle toplumda milli bir bütünleşme ve seferberlik duygusu işlenmek istenmiştir. Ayrıca yine aynı dönemde tasarruf bonusu uygulamasına geçilmiş, “*Yatırımlar Finansman Fonu Teşkil ve Tasarruf Bonoları İhracı Hakkında Kanun*” çıkarılarak devlet görevlilerinin maaşından kesinti yapılmıştır.³⁴

Süreçte hazineye gelir elde edilmesi amacıyla posta pulları da çıkarılmıştır. Postanın o günkü teknolojide insan hayatındaki yerinden yola çıkarak propaganda malzemesi olarak kullanılması şaşırtıcı değildir. Pullar 27 Mayıs İnkılabını kutlama amacı taşıyarak 30 Ağustos Zafer Bayramı’na yetişmesi düşünülmüş fakat yetişmemiştir. Pulların ilki 14 Ekim 1960’ta Yassıada Mahkemelerinin başladığı gün, ikincisi 1 Aralık 1960’ta, üçüncüsü ise 27 Mayıs 1961’de yayınlanmıştır. Pulların ilk tertibi 27 Mayıs darbesinin amblemini ikincisi Yassıada mahkemelerinden bir çizimi, üçüncüsü ise kılıçla adaleti temsil eden heykel vardır. Darbeden bir yıl sonra çıkarılan pulların ismi ise “*27 Mayıs İnkılabı*” adıyla yayınlanmıştır. Pullarda ağırlıklı tema esaret zincirlerinin kırılmasıdır.³⁵

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk simgesel parası 27 Mayıs darbesi sonrasında basılmıştır.³⁶ Bu paradan 4 milyon adet basılmıştır. Darbeciler “*önemli tarihi*

³¹ Mehmet Öznur Alkan, “27 Mayıs’tan Propaganda Hatıraları” *Atlas Tarih*, No: 41, s. 128.

³² İhsan Seddar Kaynar, “1960 Askeri Müdahalesinin Türkiye’nin İktisadi Politikalarına Etkisi”, *Yasama Dergisi*, S. 45, Ocak-Haziran 2022, s. 133.

³³ Alkan, a.g.m., s. 237.

³⁴ Fatma Çelik, *1960 Askeri Darbesinde Kamuoyu Oluşturma Projesi: Propaganda*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2019, s. 105.

³⁵ Alkan, a.g.m., s. 128.

³⁶ *T.C. Resmî Gazete*, 30 Aralık 1960

günün” hatırası olarak paraları saklamaları ve simgesel bağ kurmaları amaçlanmıştır.³⁷

Hem hazineye gelir elde etmek hem de siyasal propaganda yapmak amacıyla “27 Mayıs Sigarası” “Hepimizin Sigarası” sloganıyla piyasaya sürülmüştür. Sigara paketinde meşale ve 27 Mayıs yazısı bulunmaktaydı. Etiketinde dahi propaganda cümlesi yer alan sigara rağbet görse de içenler tarafından eleştirilmiştir. Üstelik sigaranın yalnızca ekonomik boyutu yoktur. Aynı zamanda sigara piyasa ve markalarını da etkilemiştir. Adnan Menderes’in Yenice sigarasını içtiği bilinmektedir. Yenice tiryakileri bir süre bu markayı içmekten tereddüt etmiş hatta marka dahi değiştirenler olmuştur.³⁸

2. Hürriyet Şehitleri ve Atatürkçülük

Atatürkçülüğün askeri darbeler için meşruiyet kaynağı olarak kullanılmasının ilki 27 Mayıs 1960 darbesiyle gerçekleşmiştir. “Hürriyet Şehitleri”, “İkinci Cumhuriyet”, “Kurucu Meclis” nitelendirmesi bu tutumun en somut örneğidir. Demokrat Parti iktidarının son yıllarında üniversite-iktidar arasında yaşanan problemlerin bir sonucu olarak üniversite gençliği arasında bazı gösteri ve yürüyüşler düzenlemiştir. Bu gösteriler sırasında yaşanan bazı müessif hadiseler 27 Mayıs darbesi sonrasında darbeciler tarafından her boyutuyla farklı anlamlar yüklenerek müdahaleye üniversite gençliğinden destek alma amacı için kullanılmıştır. Bu noktadan hareketle darbenin “ilerici” yönü vurgulanmış, “ordu gençlik el ele” sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propaganda yapılmıştır.

Şüphesiz bu kapsamda en etkili olarak “Hürriyet Şehitleri” nitelendirmesi ile siyasi şehitlik mertebesi türetilmiştir.³⁹ Kimin fikir babası olduğu bilinmemekle beraber dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar tarafından desteklendiği İstanbul’daki törenlerin organize edilmesinde rolünün olduğu bilinmektedir. İktidar-muhalefet ilişkilerinin çıkmaza girdiği süreçte iktidarın Tahkikat Komisyonu’na geniş yetkiler verilmesi, ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü’nün meclisteki konuşmalarından dolayı on iki celse ceza alması sonrasında artan gergin atmosfer üniversite öğrencilerine de sırayet etmişti. Ülkenin pek çok yerinde protesto mitingleri düzenlenmişti. 28 Nisan 1960 tarihinde üniversite bahçesinde başlayan olaylar üniversitenin dışına sıçramış ve olaylarda seken bir kurşun nedeniyle Turan Emeksiz ve tank paleti altında kalan Nedim Özpolat isimli öğrenciler hayatını kaybetmiştir.⁴⁰ Olayların ardından hükümetin aldığı tedbir İstanbul ve Ankara’da sıkı yönetim ilan etmek olmuş, üniversiteler bir ay süreyle kapatılmıştır.⁴¹

³⁷ Çelik, a.g.t., s. 106.

³⁸ Alkan, a.g.m., s. 129.

³⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Anıtkabir’in Unutulan Darbe (Hürriyet, İnkılap, Devrim) Şehitleri” *Toplumsal Tarih Dergisi*, Şubat 2016, s.44.

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Korkut Aydın, “Basın Kaynaklarına Göre 27 Mayıs 1960’ a Giden Süreçte Turan Emeksiz Olayı”, *International Journal Of Social Science Research*, C.9, S. 2, ss.180-197.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 30 Nisan 1960.

Darbeden hemen sonra çıkan haberlerde DP döneminde yüzlerce gencin öldürüldüğü, üniversite bahçesine gömüldüğü hatta et ve balık kurumu soğuk hava depolarında bir süre tutulup kıyma yapıldığı gibi ileri boyuttaki iddialar ortaya atılmıştır. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar, buzhanelerde donmuş kıyma makinelerinden geçmiş, kamyonlarla gömülmüş öğrencilerin bulunduğunu iddia etmiştir.⁴² İddia edilen ölümler hiçbir zaman bulunamamıştır. Bulunamamasına rağmen Onar iddialarını sürdürmekle beraber Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat'ın cenaze törenlerinde ölenlerin belki de hiç bulunamayacağını söyleyerek savını sürdürmüştür. Onar sözlerinin devamında öğrencileri kastederek Atatürk'ün yanına defnedilmesi gerektiğinin sinyalini vermiştir.⁴³ 28 Nisan olaylarında ölen Turan Emeksiz, Nedim Özpolat ile 27 Mayıs günü kaza kurşunuyla ölen Teğmen Ali İhsan Kalmaz, sokağa çıkma yasağını ihlal ettiği için vurulan on bir yaşındaki Ersan Özey ve Harbiye birinci sınıf öğrencisi darbe sabahı elindeki silahın ateş alması sonucunda kendisini vuran Sökmen Gültekin "*Hürriyet Şehitleri*" olarak lanse edilmiştir. Bu isimler 10 Haziran'da büyük bir törenle Anıtkabir'e gömülmüşlerdir. Gazeteler bu olayı "*Yüzbinlerce İstanbullu Hürriyet Şehitlerini Ankara'ya Yolcu Etti*", "*Hürriyet Şehitleri Ata'nın Bağrında*" manşetiyle vermiştir.⁴⁴ Askeri yönetimin bu uygulama ile 27 Mayıs İnkılabı gerçekleşirken nice şehitler verildiği, 27 Mayıs'ın Atatürk inkılaplarının devamı olduğu ve ölenlerin Atatürk'ün yolunda şehit oldukları imajı çizilmeye çalışılmıştır.

Askeri yönetimin Atatürkçülük ile darbeyi bütünleştirmeye çalıştığı bir başka propaganda "*İkinci Cumhuriyet*" kavramıdır. Bu kavram ilk defa 11 Temmuz 1960'ta Cemal Gürsel hükümetinin programında yer verilmiştir. Programda açıkça demokratik üzen içerisinde II. Cumhuriyeti kurmak ifadesi yer almıştır.⁴⁵ Ayrıca darbe sonrası hazırlanan propaganda plağında da bu ifadeye yer verilmiştir. Ayrıca Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in 1961 yılını

⁴² Sıddık Sami Onar'ın ifadeleri şu şekildedir: "*Şehitlerin listesini tam olarak tespit etmek üzere gerek İstanbul dahilinde gerek taşrada bulunan ailelerden yüksek tahsil yapmakta olan çocuklarından haber alamayanların ize müraacat etmelerini yarından itibaren radyo ve gazeteler vasıtasıyla ilan edeceğim. Bazı mezarlıklara kamyonlarla getirilip gömülen talebelerden, buzhanelere konulanlardan, kıyma makinelerinde çekilenlerden bahsedilmektedir... Ölenler hakkında ileri sürülenler mübalağalı değildir. Ölenler vardır ve bunların tespitine çalışılmaktadır.*" Koçak, 2017, s. 83.

⁴³ Ölen öğrencilerin Anıtkabir'e gömülmesi gerektiğine ilişkin Sıddık Sami Onar'ın sözleri: "*İki şehidimiz için yapılan bu tören sembolik mahiyette olup daha başka ölümlerimiz de vardır. Naaşlarını belki bulamayacağız ama onları da kardeşleri gibi Ata'nın yanında kalplerimize gömeceğiz.*" *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1960.

⁴⁴ <https://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale>, 35983. html Erişim Tarihi: 10 Nisan 2023.

⁴⁵ "...Vazifede bulunduğumuz müddetçe ikinci Cumhuriyet ile kurulacak olan yeni Türk demokrasininin sağlam ve hiçbir kimse veya zümrenin tasallutuna maruz kalmayacak kudret ve selamette olmasını temin etmek, 27 Mayıs İnkılap hareketinin ve inkılap hükümetimizin maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda ulaşmak istediği bir hedef olmakta devam etmektedir." Aziz Kılıç, "27 Mayıs 1960 Darbesine İlişkin Meşruiyet Arayışları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.3, Ordu 2020, s. 212. <https://web.archive.org/web/20230417033820/https://www.politikyol.com/cumhuriyetin-numaralandirilmesi-fikri-kimden-cikmisti/> Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023.

“İkinci Cumhuriyet’in Kuruluş Yılı” ilan etmesi de darbenin Atatürkçülük ile birleştirilmesinin bir sonucudur.⁴⁶

27 Mayıs’ı toplumsal ve milli bir temele oturtmak maksadıyla resmi bayram yapılması için de birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Fakat bu hazırlıklar diğer propaganda faaliyetlerine nazaran daha geç tarihte yapılmıştır. 27 Mayıs’ın resmi bayram statüsü kazanmasına yönelik ilk girişim 4 Ekim 1960 tarihli MBK toplantısında gerçekleşmiştir. Toplantıda sunulan raporda 27 Mayıs’ın bayram olarak kutlanma gerekçesinin ordu- millet birlikteliğinin yansımından hareketle yola çıkılması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁴⁷ Toplantıda söz alan bazı MBK üyeleri konuya ilişkin destekleyici değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin, Muzaffer Yurdakuler Atatürk döneminde yaşanan zaferlerin aynı dönemde bayramlaştırıldığına dikkati çekerek 27 Mayıs’ın da bu bakımdan bayram olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁸

İlgili konuya ilişkin kanun teklifi 13 Haziran 1962 tarihinde parlamentoya sunulmuş olup 1 Nisan 1963’te görüşülmeye başlanmıştır. O dönem parlamentoda yer alan tüm partilerin lehteki oylarıyla 13 Nisan 1963 tarihinde 27 Mayıs “Hürriyet ve Anayasa Bayramı” olarak kabul edilmiştir.⁴⁹ Bu bayram 12 Eylül 1980 darbesine kadar milli bayram olarak kutlanan 27 Mayıs Milli Güvenlik Konseyi’nin 17 Mart 1981 tarihinde aldığı kararla resmi bayramlar arasından çıkarılmıştır.⁵⁰

3. Müzikler/Filmler

27 Mayısçılar sinemanın propaganda aracı olarak kullanılması yöntemi ni de tercih etmişler, Türkiye hiç alışık olmadığı seslendirmelerle 27 Mayıs propagandası filmlerin izlenmesine tanık olmuştur. 14 Eylül 1960 tarihinde Yassıada’da tutuklu bulunan DP’liler gece yarısı yataklarından kaldırılarak hazırlanmaları, ilk defa adaya geliyorlarmış gibi davranmaları istenmiştir. Bu hazırlık bir propaganda filmi içindir. Yassıada’da tutuklu bulunanların zor şartlar altında yaşadığına ilişkin iddialar gazetelerde yer alınca askeri yönetim bir propaganda filmine ihtiyaç duymuştur. Filmin ismi “Düşükler Yassıada’da” idi. Film iki temel mesaj içeriyordu. İlki adanın şartlarının tutuklular için oldukça iyi olduğu, ikincisi sert ve küçük düşürücü ifadelerle DP’liler

⁴⁶ Aydoğan Kutlu, *Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye’deki Evrimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s.130.

⁴⁷ “27 Mayıs’ın Milli Birlik ve Hürriyet Bayramı olarak ihdası ise millet ve ordu beraberliğinin bir sembolü mahiyetinde telakki edilmesi dolayısıyla en az diğer ulusal bayramlar kadar özellik taşımaktadır.” Erol Yüksel, “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Meşruiyeti ve Meşruluk Kazandırma Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 56, Ocak 2021, s. 108.

⁴⁸ a.y.

⁴⁹ Mahmut Bolat, “27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı (1963-1980)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.34, Ankara 2018, s. 387.

⁵⁰ Prof. Dr. Zehra Aslan 27 Mayıs’ın resmi bayramlar arasından çıkarılması konusunu “12 Eylül’ün 27 Mayıs’ın izlerini silmeye yönelik ilk faaliyeti” olarak yorumlamıştır. Zehra Aslan, “Turan Emeksiz Üzerinden 12 Eylül’ün 27 Mayıs’ını Okumak: Bir İmgenin İmhası, Bir Rövanş”, *Independent Türkçe*, 12 Eylül 2023.

itibarsızlaştırılıyordu. Film hemen sinemalarda vizyona girmiş, okullarda da gösterilmiştir. “*Düşüklerin İç Yüzü*” ve “*Türk’ün mucizesi*” isimli yapımlar da benzer mesaj içeren propaganda filmleridir. Bu filmler bir nevi 27 Mayıs’ı haklı gösterme çabasıdır. Özellikle taşrada “*Hürriyet Şehitleri*” törenleri ve MBK’nın yemin törenlerine ait görüntüler de sinema salonlarında vatandaşlara izletilmiştir.⁵¹

Darbe öncesinde hükümete karşı olan kesimlerin dillendirdiği Gazi Osman Paşa/ Plevne Marşı’nın yeniden düzenlenmiş hali darbe sonrasında dönemin yarı resmi marşı haline gelmiştir.⁵² Halk bu marşı Behiye Aksoy’un sesinden dinliyordu. Bir başka plak ise Nuri Sesigüzel tarafından bir yüzünde “*Kardeş kardeşi vurur mu?*” diğer yüzünde “*Türk ordusu geçti başa*” adlı marşlar bulunuyordu.⁵³ 19 Haziran 1960’ta halkın gözünde 27 Mayıs İnkılabını değerli hale getirmek maksadıyla marş bestelenmesi düşünüldü. Yarışmaya 500’den fazla manzume ve 50 bestelenmiş marş ve 10 kadar milli piyes gönderilmiştir. Hikmet Şimşek ve Turhan Tansel tarafından “*27 Mayıs Marşı*” adlı marşlar bestelenmiştir. Zeki Müren dahi içine Gazi Osman Paşa marşını dahil ettiği bir sahne programı hazırlamıştır. Fakat Zeki Müren’in kaftanlı sahneye çıkması askerin tepkisini çekmiş, Sıkıyönetim Komutanlığına ifadeye çağırılmış, program iptal edilmiştir.⁵⁴

4. Yurt Gezileri

27 Mayıs darbesinden sonra tasarlanan yurt gezileriyle asker ile halk ilk defa temas etme imkânı bulmuş, inkılabın gerekliliği halka benimsetilmek istenmiştir. MBK üyeleri 21 Eylül’de inkılabın halk üzerindeki psikolojik etkilerini incelemek, inkılabın amacını anlatmak ve halkın isteklerini yerinde dinlemek amacıyla Anadolu’yu kapsayan bir yurt gezisi tertip edilmiştir. MBK Üyesi Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan’ın geziyle ilgili verdiği detaylara göre komite üyelerinden ikişer kişilik toplam 17 ekip oluşturulacak, ekipler gittikleri il, ilçe ve kazaların detaylarını da tespit edeceklerdir. Gezilerde inkılabın öneminin vatandaşlara iyice anlatılması dikkat çeken bir husustur.⁵⁵ Gezi programı oldukça planlı olup, Milli İnkılabı Yayma ve Tanıtma Komisyonu’nun “*27 Mayıs 1960’ta Ele Alınan Devlet İdaresinin Durumu, 27 Mayıs’tan İtibaren Yapılan Plan ve Yapılacak İşler*” başlıklı 1 numaralı tebliği çerçevesinde konuşmaların yapılması istenmiştir.⁵⁶ MBK üyelerinin 65 ilde gerçekleştirdiği geziye basın mensupları da eşlik etmiştir. Dönemin basını yurt gezisine “*İnkılap Kervanı*” ismini vermiştir.

⁵¹ Barış Celep, “Propagandanın Taşrada İnşası: 27 Mayıs 1960 Sonrası Köylerdeki Propaganda Faaliyetleri”, Siyasal: Journal Of Political Science, S.29, İstanbul 2020, s. 390.

⁵² Türetilen marş şu şekildedir: “*Olur mu böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu? Kahrolası diktatörler bu dünya size kalır mı?*”

⁵³ Mehmet Ö. Alkan, “Darbelerin Sesleri: Kahrolası Diktatörler Bu Dünya Size Kalır mı”, *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2004, s. 58.

⁵⁴ Alkan, a.g.m., s. 227.

⁵⁵ *Milliyet*, 20 Eylül 1960.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 20 Eylül 1960.

Gezi kapsamında gerçekleştirilen açık hava toplantılarında 1950 yılından 27 Mayıs'a kadar geçen süreç içinde yaşanan ekonomik ve siyasi olaylar anlatılarak DP döneminin politikaları eleştirilmiştir. DP iktidarının “kötülükleri” anlatılmış, 27 Mayıs inkılabıyla demokrasinin yeniden tesis edildiğine dikkat çekilmiştir. DP'lilere ilişkin konuşmalarda sıklıkla tek adam rejimi tesis etme amacı taşıdıkları söylenmekte, Anayasa'yı ihlal ettikleri ifade edilmiştir. Mustafa Kaplan Edirne'deki konuşmasında DP'lileri kastederek “düşük” ifadesini kullanmış ve gereken cezaları alacaklarını söylemiştir.⁵⁷

Özellikle köylülerin inkılapla ilgili bilgi seviyelerinin artırılması için Ankara'da gazete toplama ve dağıtma merkezi oluşturulmuştur. 27 Mayıs'tan sonra çıkan gazeteler Anadolu'nun köylerine dağıtılmıştır. Bunun gerekliliği yurt gezilerinde Vehbi Ersü ile bir köylü vatandaş arasında geçen diyalog sonrası ortaya çıkmıştır. Ersü köylüye, “baba memlekette ne oldu? der. Köylünün verdiği cevap şöyledir: “vallahı ne bileyim beyim paşa değişti” cevabını vermiştir.⁵⁸ Gezinin izlenimleri MBK üyelerinin düzenlediği basın toplantılarıyla kamuoyuyla paylaşılmıştır. Halkın desteğini arama gayreti sonucunda düzenlenen yurt gezileri “millet inkılabı benimsemiştir” tespitiyle noktalanmıştır.⁵⁹ Kısa bir süre sonra bu uygulamanın çok etkili olmayacağı düşünülmüş olacak ki MBK tarafından adına “Köylü Gazetesi” ismi verilen bir gazete çıkartılmıştır. Propagandanın düzgün bir şekilde uygulanabilmesi için valilikler aracılığıyla talimatlar gönderilmiş, muhtarların gazeteleri sadece dağıtmakla yetinmemesi kahvelerde de yüksek sesle okutulması istenmiştir.⁶⁰

5. Yayınlar

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra darbeciler kamuoyunda istenen algıyı oluşturabilmek için siyasi propaganda aracı olarak yayın faaliyetlerini etkili bir şekilde kullanmıştır. Özellikle kitap ve broşürler en etkili basılı propaganda araçlarıdır. Genel olarak darbeyi meşrulaştırma amacı taşıyan kitap ve broşürlerde DP iktidarında ülkenin nasıl kötü yönetildiği halka anlatılmaya çalışmış, 27 Mayıs'ın nasıl gerçekleştiği detaylarıyla yer verilerek darbenin “ihtilale” dönüşmesi desteklenmiştir.

27 Mayıs'ın en kapsamlı propaganda yayını “Ak Devrim” isimli kitaptır. Kitabın içeriğini 27 Mayıs darbesi sonrasında gazete ve dergilerde yer alan “ihtilali destekleyen” köşe yazılarının bir derlemesidir. Hatta kronolojik sırayla yer aldığı için almanak da denilebilir.⁶¹

“Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi” isimli kitapta özellikle “hürriyetsizlik” olarak adlandırılan DP döneminin on yıl boyunca ülkeye uyguladığı “kötü” icraatları eleştirilmektedir. Eser, Hürriyet Şehitlerine ithaf edilerek bir başka

⁵⁷ Edirne, 25 Eylül 1960.

⁵⁸ Hürriyet, 24 Eylül 1960.

⁵⁹ Pınar Aydoğan, “27 Mayıs'a Meşruiyet Arayışı: “İnkılap Kervan'ının Sekiz Günlük Yolculuğu”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 54., Yaz 2021, s. 158.

⁶⁰ Celep, a.g.m., s. 382-389.

⁶¹ Sarı, a.g.e., s. 41.

propagandayla bütünleştirilmiştir.⁶² Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri tarafından yayınlanan “*Milli İnkılap Nasıl Oldu?*” başlıklı kitabın içeriğinde “*I. Cumhuriyetin BMM’sinde Söylenen Son Nutuk*” başlığı altında Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı’nın konuşmasına yer verilmiştir. Başlığın bu şekilde verilmesi ikinci cumhuriyet kavramının okuyucuya işlenmesi bakımından önemlidir.⁶³ Vecdi Bürün tarafından kaleme alınan “*Kansız İhtilal*” isimli kitapta ise DP iktidarına yönelik asılsız iddialar yer almaktaydı. DP kadrosuna yönelik olarak “*hürsüz şebekesinin başları*” şeklinde küçük düşürücü sıfatlar yer almıştır.⁶⁴

MBK tarafından basılan “*Yassıada Broşürü*” adayı ziyarete gelen kişilere dağıtılmıştır. 35 sayfadan oluşan broşürün giriş kısmında 27 Mayıs’ın sebepleri açıklandıktan sonra 27 Mayıs’a gidiş sürecinde etkili olan öğrenci olaylarına değinilmiş ve sabık iktidara yöneltilen suçlar açıklanmıştır.⁶⁵ “*27 Mayıs İnkılabı Niçin yapıldı?*” ismini taşıyan bildiriye ise dinin istismar edilmesine yönelik fikirler yer almıştır. Buna göre “*din elden gidiyor*” şeklinde yapılan propagandaların “*düşük iktidarın kendilerine sağladığı gayrimeşru menfaatlere bağlı uşak ruhlu insanların son ümidi*” olduğu vurgulanmıştır. Bu cümleden hareketle DP’nin on yıl boyunca bu şekilde propaganda yaptığı yer almıştır.⁶⁶ 5 Ekim gecesi ise bir grup, Ankara’da Milli Devrim Ordusu imzasıyla ev ve dükkânlara kapı altlarından gizli bir beyanname dağıtmıştır. Beyanname “*27 Mayıs Devrimi’nden*” önceki zihniyeti taşıyan gericiilere fırsat verilmeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁷

Bunların yanı sıra okullarda okutulması amaçlanan kitaplar da yayınlanmıştır. “*27 Mayıs İnkılabı*”, “*27 Mayıs Marşları*”, “*Okulda 27 Mayıs*” bu tür kitaplara birer örnektir. “*27 Mayıs Marşları*” isimli kitap müzik dersinde kullanılmak üzere hazırlandığı için diğerlerinden ayrılmaktadır. Kitap yıl dönümü hatıra kitabı olup içinde İstiklal Marşı, Gençlik Marşı, Plevne Marşı’ndan uyarlanan 27 Mayıs Marşı, Harp Okulu Marşı ve Hürriyet Marşı yer almıştır. “*Okulda 27 Mayıs*” isimli eserde 27 Mayıs İnkılabını okullarda tanıtmaya ve yayma hususunda yapılması gerekenlerin sıralanması oldukça dikkat çekicidir. Öğrencilerin 27 Mayıs’ı kolay bir şekilde idrak edebilmeleri için “*27 Mayıs Okul Piyesi*” isimli bir kitapçık hazırlanmıştır. Üç perdelik temsilde öğrenci olayları, Hürriyet Şehitlerinin hayatlarını kaybetme süreçleri anlatılmıştır.⁶⁸

⁶² Çelik, *a.g.t.*, s. 122.

⁶³ Sarı, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁴ Sarı, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁵ Sarı, *a.g.e.*, s. 72-73.

⁶⁶ Yüksel, *a.g.m.*, s. 107.

⁶⁷ *Milliyet*, 6 Ekim 1962.

⁶⁸ Çağhan Sarı, “27 Mayıs 1960 Darbesi’ni Meşrulaştırma Girişimleri: Okullarda Okutulan Propaganda Yayınları”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Gürsoy Akça Özel Sayısı, 2020, s. 208-219.

Sonuç

Atatürk devrimlerinden taviz verildiğini, dinin siyasi bir istismar aracı olarak kullanıldığını, demokratik kuralların işletilmediğini ve ülkenin bir dikta rejimine gittiğini düşünen bir grup subay, 27 Mayıs 1960 tarihinde hükümeti devirerek yönetime el koymuştur. Kendilerini Millî Birlik Komitesi olarak adlandıran cunta, DP iktidarını cezalandırmak için 1924 Anayasasını askıya almış, hazırlanan geçici anayasaya ekledikleri özel kanunlarla Yassıda yargılamalarını başlatmış, yargılamaların sonunda idam kararları verilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi, ordunun gerektiğinde demokrasiye müdahale edebileceğini, seçilmiş iktidarları devirebileceğini göstermiş, Türkiye’de yaşanan pek çok başarılı veya başarısız darbe girişimini tetiklemiştir. Darbe girişimine karşı basın, sivil toplum kuruluşlarının ve muhalefet partilerinin gerekli ölçüde tepki gösterememeleri de Türkiye’de demokrasi seviyesi için önemli bir gösterge olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşikten sonra darbeyi yapanların akıllarındaki en önemli soru işareti “meşruiyet” meselesiydi. Görülüyor ki çok dikkatli ve titizlikle yapılan çalışmalar birden fazla alanda propaganda yapma ihtiyacı duyulduğunu göstermektedir. Özellikle darbenin sebeplerinden biri olarak da gösterilen 1960 yılında Türk ekonomisinin iyi gitmeyişi ülke çapında bir nevi seferberlik gibi görünecek “Hazineye Yardım Kampanyası” türemesine neden olmuştur. Posta pullarından, sigaralara, tahvillere kadar ekonomiyi kalkındırma görünümünde bir dizi propaganda yapılmıştır. Yine bu dönemde ilk defa hatıra para ve hatıra yüzükler basılarak 27 Mayıs “ölümsüzleştirilmek” istenmiştir. Gönüllü veya gönülsüz olsun süreçte hazineye yardım kampanyası kamuoyunda ilgi görmüş ve dönemin basınında yer almıştır. Meşruiyet arayışının yanı sıra darbenin “inkılaba” dönüşmesi için de çaba sarf edilmiştir. “Hürriyet Şehitleri” ismiyle anılan siyasi şehitlik makamının oluşturulması ve naaşlarının Anıtkabir’e defnedilmesi, 27 Mayıs’ı Atatürkçülükle ilişkilendirilmesi, marşlar yazılması, anıtlar dikilmesi bu tutuma en somut örneklerdir. Dönemin teknolojisi de yine uygulamalardan nasibini almıştır. Plaklar, filmler bunlara örnektir.

Halkın desteğini alma gayretiyle gerçekleştirilen yurt gezilerinin sonucunda her ne kadar “halk inkılabı benimsemiştir” tespitiyle noktalansa da 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumunda Anayasa’ya %61,74’lük evete karşılık %40’a yakın hayır oyu çıkması ve 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçimlerinde DP’nin mirasçısı iddiasında bulunan Adalet Partisi’nin %35, 491’lik oy alması 27 Mayıs uygulamalarına halkın her kesiminin tam anlamıyla onay vermediğini göstermektedir.

Kaynaklar

Akis Dergisi

Akşam Gazetesi

ALKAN, Mehmet Ö: “27 Mayıs İnkılabı ve Siyasal Propaganda Araçlarından Örnekler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.270, Haziran 2016, ss. 223-239.

ALKAN, Mehmet Ö: “27 Mayıstan Propaganda Hatıraları” *Atlas Tarih*, No: 41, ss. 124-129.

ALKAN, Mehmet Ö: “Anıtkabir’in Unutulan Darbe (Hürriyet, İnkılap, Devrim) Şehitleri” *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 266, Şubat 2016, ss. 44-59.

ALKAN, Mehmet Ö: “Darbelerin Sesleri: Kahrolası Diktatörler Bu Dünya Size Kalır mı”, *Toplumsal Tarih*, Mayıs 2004.

ASLAN, Zehra: “Turan Emeksiz Üzerinden 12 Eylül’ün 27 Mayıs’ını Okumak: Bir İmgenin İmhası Bir Rövanş, *Independent Türkçe*, 12 Eylül 2023.

ASLAN, Zehra: *Yassıada’da Yargulanan Trabzon Milletvekilleri I*, Libra Kitap, İstanbul 2017, s. 26.

AYDIN, Suavi -TAŞKIN Yüksel: *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2016.

AYDOĞAN, Pınar: “27 Mayıs’a Meşruiyet Arayışı: “İnkılap Kervan’ının Sekiz Günlük Yolculuğu”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S. 54., Ankara 2021, ss. 141-161.

BİRAND, Mehmet Ali: *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu Belgeseli*, Milliyet-TRT 1990.

BOLAT, Mahmut: “27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı (1963-1980)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 34, Ankara 2018, ss.377-410.

CELEP, Barış: “Propagandanın Taşrada İnşası: 27 Mayıs 1960 Sonrası Köylerdeki Propaganda Faaliyetleri”, *Siyasal: Journal Of Political Science*, s.29, İstanbul 2020, ss.379-401.

Cumhuriyet Gazetesi

ÇELİK, Fatma Çelik, *1960 Askeri Darbesinde Kamuoyu Oluşturma Projesi: Propaganda*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2019.

Edirne Gazetesi

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-birlik-komitesi-mbk/?pdf=5330> Erişim tarihi: 2 Ekim 2023.

<https://web.archive.org/web/20230417033820/https://www.politikyol.com/cumhuriyetin-numaralandirilmesi-fikri-kimden-cikmisti/> Erişim Tarihi: 2 Ekim 2023.

<https://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale,35983.html> Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023.

<https://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale,35983.html> Erişim Tarihi: 10 Nisan 2023.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/?pdf=5463> Erişim Tarihi: 5 Nisan 2023.

Hürriyet Gazetesi.

İNÇİ, İbrahim- ASLAN, Kübra: “27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 36, S.1, Y. 2021, ss. 163-186.

KARPAT, Kemal: *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1997.

KAYNAR, İhsan Seddar: “1960 Askeri Müdahalesinin Türkiye'nin İktisadi Politikalarına Etkisi”, *Yasama Dergisi*, s. 45, Ocak-Haziran 2022.

KILIÇ, Aziz: “27 Mayıs 1960 Darbesine İlişkin Meşruiyet Arayışları”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, c. 10, S.3, Ordu 2020, ss. 954-967.

KUTLU, Aydoğan, *Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'deki Evrimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Milliyet Gazetesi

Meriç Gazetesi

SARI, Çağhan: “27 Mayıs 1960 Darbesi'ni Meşrulaştırma Girişimleri: Okullarda Okutulan Propaganda Yayınları”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, Gürsoy Akça Özel Sayısı, 2020, ss. 208-224.

T.C Resmî Gazete

TUNA, Işıl: *Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri*, Libra Kitap, İstanbul 2018.

TUNA, Işıl: “Bir Demokratikleşme Belgesi Olarak Verilişinin 70. Yılında Dörtlülük Takrir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 15, İzmir 2015, ss. 203-219.

TUNA, Işıl: *Yassıada'da Yargılanan Demokrat Parti Kadın Milletvekilleri*, Libra Kitap, İstanbul 2017.

TUNA, Işıl: “27 Mayıs'ın Gölgesinde Demokrasiye Dönüş: 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 20, Bahar 2020, ss. 227-251.

TUNA, Işıl: “27 Mayıs Darbesi'nin Edirne'deki Yansımaları ve DP Edirne Milletvekillerinin İfadeleri”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Y.2017, c. 16, S.32, İstanbul 2017, ss. 65-85

YÜKSEL, Erol Yüksel: “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Meşruiyeti ve Meşruluk Kazandırma Politikaları üzerine Bir Değerlendirme”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 56, Ocak 2021, ss. 99-111.

ZÜRCHER, Erik Jan: *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Ankara 2002.

Extended Abstract

An Example Of The Use Of Political Propaganda Tools In Turkey: “The Revolution Of 27 May 1960”

After the conclusion of World War II, Turkey underwent several changes in its internal politics in parallel with global developments. The transition to a multi-party system in Turkey commenced, particularly as opposition began to organize within the Republican People’s Party around the “Land Redistribution Law for Farmers.” The official inception of multi-party politics in Turkey can be primarily attributed to the founding of the Democrat Party on January 7, 1946. The Democrat Party emphasized concepts like democracy and reform and managed to secure power with the elections of May 14, 1950. The years from 1950 to 1954, characterized as the “Golden Years,” marked the early period of DP’s rule. Key developments during this period included the lifting of the ban on Arabic call to prayer (ezan), the Press Law based on press freedom principles, and concrete economic development initiatives. These measures significantly contributed to the DP’s increased popularity.

Following their victory in the May 2, 1954 elections, the DP returned to power. However, several events, such as the downgrade of Kırşehir to a district, the 6-7 September incidents, negative discussions regarding judges, and restrictive actions against the press, not only strained relations between the government and opposition but also spurred social opposition. Although DP regained power in the elections on October 27, 1957, they now faced a stronger parliamentary opposition. Heated debates emerged between the government and opposition under the name of “Homeland Front-National Opposition Front.” The establishment of an Inquiry Commission to counter the opposition’s “damaging” activities in parliament, university student protests, and silent marches by military school students increased tensions in the country. The first military coup in the history of the Turkish Republic terminated the Democrat Party’s ten-year rule. The coup, carried out by nearly 60 organization members and supported by around 150 officers outside the chain of command, had the full support of the entire military on the morning of May 27. Although the coup was emphasized to be “neutral,” its true objectives became evident: the arrest of DP members, including President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes, launching negative campaigns against the DP, and ultimately closing the party.

A temporary constitution was established on June 12, 1960, and all the powers of the Turkish Grand National Assembly were transferred to the National Unity Committee. The most significant issue on the minds of the coup’s architects after the May 27, 1960 coup was the issue of “legitimacy.” Various political propaganda methods were used by the coup leaders to legitimize the coup and portray the DP government as already illegitimate. From the very first day of the intervention, efforts were concentrated on legitimizing the coup, transforming it into a revolution, and securing its acceptance by the

public through various political propaganda activities. The May 27 Revolution Dissemination and Promotion Commission were established to conduct propaganda activities systematically. In all of these propaganda activities, it was suggested that the DP government had put the country in dire straits, justifying the necessity of the May 27 intervention and the freedoms it brought. The military coups' first-time use of Atatürkism as a source of legitimacy was realized with the May 27, 1960 coup. Expressions like "Martyrs of Freedom," "Second Republic," and "Founding Assembly" illustrate this stance. After the coup, it was explained that the DP government had left the treasury in a "bad state," and a "Treasury Aid Campaign" was initiated across the country to bolster the gold reserves. Postage stamps were printed to generate income for the treasury. Propaganda films, May 27 marches, and propaganda books were among the other materials employed. This study examines the utilization of political propaganda tools in Turkey, offering the example of what the junta did after the military coup of May 27, 1960, to demonstrate how the coup evolved into a revolution.

Türkiye’de Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisinin Araştırılması

An Investigation For The Impact Of Oil Prices On Exports In Türkiye

Fatih YETER*

* Dr., Tokat, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0001-8769-9122

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Fatih Yeter, Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi, Tokat, Türkiye.

E-posta / E-mail:
fatih.yeter@gop.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:
30 Eylül 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
11 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Citation:
Fatih Yeter, "Türkiye’de Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisinin Araştırılması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 111-128.

doi: 10.55773/tda.1368937

Öz

Çalışma Türkiye ekonomisinde son 10 yılda petrol fiyatlarındaki değişmelerin ihracat üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu ilişkinin araştırılması için toplam ihracat, petrol fiyatları ve ihracat üzerinde önemli etkisi olan reel efektif döviz kuru ve toplam ithalat kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Çalışmada yapısal kırılmalarla eş bütünleşme ilişkisini araştıran testler de kullanılmıştır. Sonuçlar petrol fiyatları ile ihracat düzeyi arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermektedir. FMOLS, DOLS ve CCR uzun dönem katsayı tahmin sonuçları petrol fiyatları ve ithalat düzeyinin pozitif; reel efektif kurunun negatif ilişkili olduğunu göstermektedir. Nedensellik analizinde petrol fiyatları ile ihracat düzeyine arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Uzun dönemde petrol fiyatlarındaki artış ihracat düzeyini artırsa da ithalat düzeyindeki artışlar nedeniyle cari açık üzerinde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Petrol Fiyatları, İthalat, Reel Efektif Döviz Kuru.

Abstract

The study investigates the effect of oil price changes on Turkish exports in the last ten years. To investigate this relationship, total exports, oil prices, real effective exchange rate, and total imports, which significantly impact exports, are used as control variables. In the study, co-integration tests without structural breaks, as well as tests that investigate the co-integration relationship with structural breaks, were used. The results show a long-run relationship between oil prices and export levels. FMOLS, DOLS, and CCR long-run coefficient estimation results show that oil prices and import level are positively and that the real effective exchange rate is negatively related. Causality analysis reveals a bidirectional causality relationship between oil prices and

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

exports. Although the increase in oil prices increases the level of exports in the long run, it has a negative impact on economic growth on the current account deficit due to increases in the level of imports.

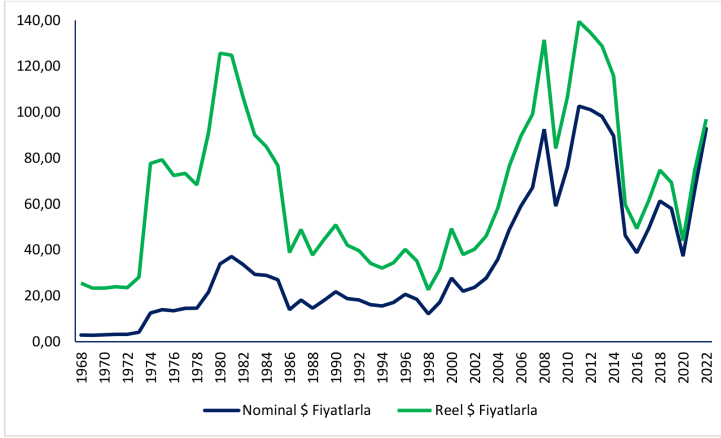
Keywords: Exports, Oil Prices, Imports, Real Effective Exchange Rate.

Giriş

1973-74 petrol krizi tüm Dünya'da etkisinin hissedildiği, literatürde stagflasyon olarak nitelenen birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin yüksek enflasyon altında ekonomik durgunluğa girmelerine yol açmıştır. Bu durum petrol ithalatçısı konumunda olan ülkelerde üretim maliyetlerini artırırken enflasyonist etki bırakmasının yanı sıra artan dış borç yükü nedeniyle borç krizlerine de yol açmıştır. Diğer taraftan petrol ihracatçısı konumunda olan az sayıdaki ülkede artan petrol fiyatları ile dış ticaret fazlası ve gelir artışı elde etmişlerdir.¹

Grafik 1'e bakıldığında petrol fiyatlarının son kırk yıldaki değişimini göstermekte ve bu süreçte petrol fiyatlarında dört ana şok dalgasının olduğu görülmektedir. Birinci şok dalgası 1973 petrol krizi ile küresel sistemde kriz şartlarında yüksek enflasyon altında ekonomik durgunluğa yol açmıştır. 1980'lerin başında ise petrol fiyatlarında yaşanan ikinci petrol şoku da benzer şekilde etki bırakması, küresel iktisadi sistemde petrol fiyatlarındaki şokların beklentileri kötüleştirilmesi ve sistemik riskleri artırmasına, maliyet kanalı ile enflasyonist sürecin yaşanmasına aynı zamanda petrol ihracatçısı ülkelere olağanüstü gelir transferlerine ve petrol ithalat eden ülkelerde dış borç sorunu ve dış ödemeler krizlerine sebebiyet vermiştir. Yüksek petrol fiyatları 1970'ler ve 1980'lerin başına kadar petrol ithalatçısı ülkelerde maliyet kanalı ile enflasyonist olguyu meydana getirirken, artan cari açık ve dış ödemeler sorunu ile beraber üretimde daralmaların yaşanmasına neden olmuştur. 2000'lerin başında petrol ithalatçısı ülkelerin petrol arzını daraltmaları ve başta Çin, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde artan ekonomik büyüme, enerji ihtiyaçlarının artmasına yol açmıştır. Bu koşullar altında petrol fiyatlarında artış yaşanmış, 2008 küresel finans krizinde azalan iktisadi aktivite ile beraber enerji talebindeki azalma ile petrol fiyatları bir miktar geri çekilse de kriz sonrasında tekrar eski düzeyine gelmiştir. 2011 yılından itibaren ABD ve Kanada'nın kaya gazından petrol üretimindeki artışlar sonrasında OPEC ülkelerinin petrol arzını artırma kararı ile petrol fiyatlarının 50 \$ seviyesine kadar geldiği görülmektedir. Covid-19 Krizinde de benzer şekilde toplam talepteki daralmayla beraber petrol talebinin azalmasına bağlı olarak petrol fiyatlarının 37 \$ seviyesine kadar gerilediği görülmektedir. Ülke ekonomilerinin üretim sürecinde girdi maliyeti olarak enerji fiyatlarındaki artışlar bu kanalda ekonomik koşulları etkilemektedir. Enerji fiyatları içerisinde başta petrol fiyatları olmak üzere ani artışlar ülkelerin enerjide dışa bağımlılık derecesine göre ülke ekonomisine ağır maliyetler yüklemektedir. Dolayısıyla artan enerji fiyatları üzerinden iktisadi sistemin farklı yönlerini etkileyen bir sürecin yaşandığı görülmektedir.

¹ Suat Oktar ve Nadir Eroğlu, Petrolün İlk Küresel Krizi: 1973 Krizi. *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi Prof. Dr. İlker Parasızca Armağan*, Ed. Nadir Eroğlu, İlhan Eroğlu ve Halil İbrahim Aydın, 2015, s.185.

Grafik 1: Petrol Fiyatları (1968 - 2022)

Petrol fiyatlarında gelişmelerin ülkelerin ekonomik büyümeleri başta olmak üzere birçok makro iktisadi göstergelerine etki ettiği görülmektedir. Bunları enflasyon, ekonomik büyüme, cari açık ve bütçe açığı vb. makroekonomik etkiler olarak sıralamak mümkündür. Örneğin petrol fiyatlarındaki artışlar, enerji maliyetlerinin artmasına neden olurken bu durum üretim maliyetlerinin artmasına ve nihayetinde fiyatların yükselmesine yol açmaktadır. Ayrıca petrol fiyatlarındaki artış özellikle sanayi yoğunluğu yüksek olan ekonomilerde üretim sürecini olumsuz etkileyebilir. Bu durum da ekonomik büyümenin azalmasına yol açacaktır. Petrol fiyatlarındaki artışlar, petrol ithal eden ülkelerde toplam ithalatın önemli kalemi olarak enerji dış ödemelerini artırarak dış ticaret açığı oluşturabilmektedir. Bunun yanı sıra dış ödemeler dengesindeki açık döviz talebini artırarak döviz kurunun artmasına ve ulusal paranın değer kaybetmesine neden olmaktadır.

Çalışmada iktisadi kalkınmanın itici bileşeni olarak ihracat düzeyinin² petrol fiyatları ile ilişkisi literatürden farklı olarak yapısal kırılmalı eş bütünleşme testleri kullanarak güçlü kontrol değişkenleri altında ele alınmaktadır. Sonuçlar petrol fiyatlarının uzun dönemde ihracat üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışma Türkiye'de ihracat düzeyini etkileyen faktörleri petrol fiyatları ekseninde ele alan literatür taraması ile başlamakta ardından metodoloji kısmında ampirik uygulamaya yönelik kullanılan yöntemler kısaca tanıtılmaktadır. Bulguların yer aldığı analiz kısmından sonra ilgili bulgular literatür bağlamında sonuç kısmında tartışılacaktır.

² Burcu Özcan ve Oğuzhan Özçelebi, "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2013, Cilt: 20, Sayı:1, s. 12.

1. Literatür Taraması

Türkiye’de ihracat düzeyi ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda, birçok makro ekonomik değişkenle beraber bu ilişkinin ampirik olarak açıklanmaya başlandığı görülmektedir. Bu çalışmalardan Türkiye’nin 1987 -2010 dönemi için üç aylık veriler ile incelenen çalışmada petrol fiyatlarındaki %1’lik artışın ihracat düzeyini yaklaşık olarak %0,22 oranında artırdığını, ayrıca yurt dışı gelirlerin ihracat düzeyinde pozitif ve reel efektif kurun negatif ilişkili olduğunu bulmuştur. Ayrıca Granger nedensellik analizinde petrol fiyatları ile ihracat arasında çift yönlü ilişki reel efektif döviz kuru ile ihracat arasında ilişki bulunamamıştır.³

İhracat ile ithalatın emtia fiyatları ile ilişkisinin Türkiye ekonomisi için incelendiği çalışmada yapısal kırılmalı eş bütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre ihracat ile petrol fiyatları arasında ilişki bulunamamasına karşılık, ithalat ile petrol fiyatları arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Türkiye’de ithalat büyüklüğünün en önemli belirleyicilerinden birinin petrol ithalatı olması ve söz konusu fiyat değişikliklerinin uzun dönemde ilişkili olması beklenen bir bulgudur.⁴

Türkiye’de petrol fiyatları ile cari açık arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada Engle-Granger ve Johansen eş bütünleşme testleri sonrasında uzun dönemli ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada hata düzeltme modeli kullanılmış petrol fiyatları ile cari açık arasında pozitif ilişkinin olduğu gösterilmiştir.⁵ Benzer bulguların elde edildiği başka bir çalışmada Türkiye’de petrol fiyatlarının dış ticaret üzerindeki etkileri nedensellik analizleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre petrol fiyatlarındaki pozitif şokların dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu etkinin Granger frekans alan analizi yöntemi ile elde edilen bulgulara göre uzun dönemde kaybolduğu ileri sürülmektedir.⁶

Nispeten daha güncel veriler ile 1990-2019 dönemi için Türkiye’de petrol fiyatları ile dış ticaret açığı arasındaki uzun dönemli ilişki ve nedensellik analiz yapılmıştır. Bu çalışmaya göre Engle-Granger yöntemi ile elde edilen bulgular iki serinin eş bütünleşik olduğunu ortaya koymasına rağmen hata düzeltme modeli ya da uzun dönem tahminçileri ile katsayı tahminleri yapılmadığı için ilişkinin niteliği ve büyüklüğü araştırılmadığı görülmektedir. Granger nedensellik analizi ile de petrol fiyatlarından dış ticaret açığına doğru nedensellik bulunmuştur.⁷ Petrol fiyatları ile ihracat arasındaki ilişki küresel

³ Halil Altıntaş, “Türkiye’de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2013, Cilt: 9 Sayı: 19, s. 23.

⁴ Şerife Göçer; Mehtap Bulut Deniz; Mücella Bursal, Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Altın, Gümüş, Dolar, Petrol ve Doğalgaz Fiyatları İle İlişkisi: Eş Bütünleşme Analizi, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2019, Cilt:10, Sayı: 20, s. 200.

⁵ Muzaffer Demirbaş; Hakan Türkay ve Musa Türkoğlu, Petrol Fiyatlarındaki Gelişmelerin Türkiye’nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2009, Cilt:14, Sayı: 3, s. 296-7.

⁶ Tayfur Bayat; Ahmet Şahbaz; Taner Akçacı, Petrol fiyatlarının dış ticaret açığı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, Cilt: 42, s. 83.

⁷ Mustafa Kerem Börü; Ezgi Özmen, “Petrol Fiyatlarının Dış Ticaret Açığı ile İlişkisi: 1999-2019 Yılları Arasında Türkiye Analizi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, Cilt: 9 Sayı: 1, s. 194.

ticaretin %90 civarında denizyolu ile yapıldığı dikkate alındığında 2013-2021 döneminde aylık veriler ile Türkiye'de deniz yolu ihracatı ile Baltık kuru yük endeksi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelendiği çalışmada uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Sonuçlar, denizyoluyla ihracat ile petrol fiyatları arasında negatif ve kuru Baltık endeksi ile pozitif ilişkili olduğunu göstermektedir.⁸

Petrol fiyatları ve hisse senedi fiyatları ilişkisinin incelendiği çalışmada BİST 100 endeksi ile Avrupa Brent ham petrol fiyatları arasında ilişkinin VAR modeline dayalı Granger nedensellik ilişkisini kayan pencere yaklaşımı ile araştırılmıştır. 2000-2020 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada iki değişken arasında çift yönlü (geri beslemeli) ilişkinin değişen zaman boyunca büyük oranda olduğunu ortaya koymaktadır.⁹

Türkiye, Çin, Güney Afrika, Meksika, Kolombiya, Kosta Rika, Endonezya ve Kazakistan gibi gelişmekte olan sekiz ülkenin cari denge ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlara göre petrol fiyatlarındaki artışlar cari dengeyi bozucu etkisi olduğu bulunmuştur.¹⁰ BRIC ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) petrol fiyatlarındaki değişmelerin cari denge üzerindeki etkileri VAR analizi ile araştırılmıştır. Bu çalışmada bulgular BRIC üyesi ülkeler içerisinde petrol fiyatlarındaki değişmelerden en fazla ilk dönemden itibaren Rusya'nın cari denge düzeyinin etkilendiğine ilişkin ampirik kanıtlar elde edilmiştir. Rusya'nın cari işlemler hesabı içerisinde önemli bir payı olan petrol ihracatının olduğu düşünüldüğünde petrol fiyatlarındaki değişmelerin cari denge üzerindeki etki büyüklüğünü açıklamaktadır.¹¹

İhracat ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin döviz sepeti, ihracatın ithalatı karşılama oranı gibi kontrol değişkenlerinin yer aldığı model çerçevesinde Türkiye için ele alan çalışmada uzun dönemli ilişkinin varlığına ilişkin kanıtlar sunulmuştur. Buna göre buna göre uzun dönemde petrol fiyatlarındaki %1'lik bir artışın %0,60 oranında ihracatı artırdığı bulunmuştur.¹² Petrol fiyatları ile Dolar/TL döviz kuru arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada ise 2008-2018 yılları arasındaki veriler kullanılarak uzun dönemli ilişki araştırılmıştır. Uzun dönemli ilişkinin varlığına karşılık, Granger nedensellik ilişkisi petrol fiyatlarından döviz kuruna doğru gerçekleştiği görülmektedir.¹³

⁸ Elif Meryem Yurdakul; Yusuf Ziya Şipal, "Deniz Yoluyla İhracat, Baltık Kuru Yük Endeksi ve Ham Petrol Fiyatları İlişkisi: Türkiye Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, Cilt: 44, s. 363.

⁹ Günay Özcan; Çiğdem Karter, "Türkiye'de Petrol Fiyatları ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Bootstrap Rolling Window Yaklaşımı", *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 2020, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 111.

¹⁰ Mehmet Alagöz; Nur Dilbaz Alacahan ve Yağmur Akarsu, "Petrol Fiyatlarının Makro Ekonomi Üzerindeki Etkisi - Ülke Karşılaştırmaları İle Panel Veri Analizi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 19, Sayı: 33, s. 147.

¹¹ Aziza Syzdykova, "BRIC Ülkelerinde Petrol Fiyat Değişimleri ve Cari İşlemler Dengesi İlişkisi", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 4, Sayı: 8, s. 36.

¹² Şerife Merve Koşaroglu; Ahmet Şengönül; Hacı Ahmet Karadaş, "Petrol Fiyatlarının İhracat Üzerindeki Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2018, Cilt:25, Sayı: 2, s. 344.

¹³ Mustafa Şit; Erdal Alancıoğlu, "Türkiye Ekonomisinde Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi: Ampirik Analiz", *Econharran*, 2019, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 29.

2. Metodoloji ve Analiz

2.1. Metodoloji

Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntemleri iki kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür. Bunlar yapısal kırılmaları dikkate alan ekonometrik yöntemler ve yapısal kırılmaları dikkate almayan ekonometrik yöntemlerdir. Yapısal değişimler ülke ekonomilerinde çeşitli nedenlerden dolayı meydana gelen köklü değişikliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu yapısal değişimler makro ekonomik araştırma alanında yer alan iktisadi süreçlerde kendisini daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Araştırmacılar yapısal kırılmalı testler oluşturarak bu değişimleri dikkate alınması ile iktisadi ilişkilerin daha sağlıklı analiz edilebileceğini savunmaktadır.¹⁴

Çalışmada öncelikle LM test istatistiğini kullanan ancak yapısal kırılmanın model içerisinde içsel olarak belirlendiği tek yapısal kırılmalı KPSS test istatistiği kullanılmaktadır.¹⁵ Ayrıca yapısal kırılmaları yumuşak şekilde modelleyen Fourier KPSS testi de çalışmada kullanılmıştır.¹⁶ Serilerin farkı alındığında serilerin trend ve yapısal kırılmalı gibi deterministik bileşenleri kaybolduğundan fark serilerine sadece KPSS testi kullanılarak serilerin durağanlık düzeyleri belirlenecektir.¹⁷

Serilerin birinci farklarında durağan olduğu tespit edildiğinde seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığının araştırılması için eş bütünleşme testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada yapısal kırılmamasız eş bütünleşme testlerinden Engle-Granger¹⁸, Phillips-Ouliaris¹⁹ ve Shin²⁰ eş bütünleşme testleri kullanılırken yapısal kırılmalarla eş bütünleşmenin araştırıldığı Gregory & Hansen²¹, Carrion-i-Silvestre & Sanso²² ve Hatemi-J²³ eş bütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu testlerden Shin ve Carrion-i-Silvestre & Sanso eş bütünleşme testlerinin sıfır hipotezi eş bütünleşmeyi alternatif hipotez eş bütünleşme-

¹⁴ Pierre Perron, "The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis", *Econometrica: journal of the Econometric Society*, Cilt: 57, Sayı: 6, 1989, s. 1361.

¹⁵ Eiji Kurozumi, "Testing For Stationarity With A Break", *Journal of Econometrics*, 2002, Cilt:108, Sayı: 1, s. 63.

¹⁶ Ralf Becker; Walter Enders; Junsoo Lee, A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 2006, Cilt: 27, Sayı: 3, s. 381.

¹⁷ Denis Kwiatkowski; Peter C.B. Phillips; Peter Schmidt; Yongcheol Shin, Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 1992, Cilt: 54, Sayı:1-3, s. 159.

¹⁸ Robert F. Engle; Clive Granger, Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1987, Cilt: 55, Sayı:2, s. 251.

¹⁹ Peter Phillips; Sam Ouliaris, "Asymptotic Properties Of Residual Based Tests For Cointegration", *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 1990, Cilt: 58, Sayı:1, s. 165.

²⁰ Yongcheol Shin, "A Residual-based Test Of The Null Of Cointegration Against The Alternative Of No Cointegration", *Econometric Theory*, 1994, Cilt: 10 Sayı: 1, s. 91.

²¹ Allan W. Gregory; Bruce E Hansen, "Practitioners corner: tests for cointegration in models with regime and trend shifts", *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 1996, Cilt:58, Sayı:3, s. 555.

²² Josep Lluís Carrion-i-Silvestre; Andreu Sansó, "Testing the null of cointegration with structural breaks", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 2006, Cilt: 68, Sayı: 5, s. 623

²³ Abdunnasser Hatemi-J, "Tests For Cointegration With Two Unknown Regime Shifts With An Application To Financial Market Integration", *Empirical Economics*, 2008, Cilt: 35, Sayı: 3, s. 497.

nin olmadığını ifade etmektedir. Diğer testlerde ise sıfır hipotezi eş bütünleşmenin yokluğunu ifade ederken alternatif hipotez eş bütünleşmenin varlığını ifade etmektedir.

Seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi bulunduğundan eş bütünleşik serilerin uzun dönem katsayı tahminlerine imkân veren Tamamen Değiştirilmiş En Küçük Kareler (FMOLS), Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) ve Kanonik Eş Bütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri kullanılmıştır.

Fourier fonksiyonları ile yapısal kırılmaların yumuşak bir şekilde modelendiği Toda-Yamamoto nedensellik testi üzerine geliştirilen nedensellik yöntemi ile bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ikili nedensellik bulgularına yer verilecektir.²⁴

2.2. Analiz

Petrol fiyatlarındaki değişmelerin Türkiye'de toplam ihracat düzeyine etkilerinin incelendiği çalışmada aşağıdaki gibi ekonometrik model oluşturulmuştur.

$$\ln IHR_t = a_0 + \beta_1 \ln ITH_t + \beta_2 \ln PTR_t + \beta_3 \ln REK_t + u_t \quad (1)$$

Burada sabit terimi, ve katsayı tahminlerini, çalışma 2013:01 - 2023:07 dönemini kapsamak ve aylık verilerden oluşmakta olup t zamanı, u ise hata terimini göstermektedir. Serilerin tamamının doğal logaritması alınmış olup model logaritmik doğrusal model olduğu görülmektedir. İncelenen dönem itibarıyla serilerin grafiklerinin yer aldığı Grafik 1'den görüleceği üzere önemli yapısal değişiklik olarak Covid-19 küresel salgın krizinin ekonomik aktivite üzerinde etkileri görülmektedir. Bu nedenle modelde kriz dönemini 1 kriz olmayan dönemleri 0 olarak niteleyen ikili kukla değişken uzun dönem tahmincilerinde kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan seriler IHR ve ITH aylık veriler ile cari kur üzerinden sırasıyla toplam ihracat ve toplam ithalatı, PTR Avrupa Brent Ham Petrol fiyatlarının ABD Doları cinsinden serileri, ihracatçı firmaların kur üzerindeki hareketlerin etkilerini daha iyi temsil ettiği düşünülen ÜFE bazlı Reel Efektif Kur'u temsilen ise REK serisi ve COV küresel salgın krizinin ihracat üzerindeki etkilerini gösteren kukla değişken olarak yer almaktadır. Çalışmada yer alan tüm veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi üzerinden alınmıştır.

Tablo 1'de doğal logaritması alınmış serilere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Petrol fiyatlarında standart sapmanın daha büyük olduğu ihracat ve ithalat serilerinde nispeten daha az standart sapma olmasına rağmen ÜFE bazlı reel efektif kur serisinde standart sapmanın daha sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir. Ayrıca toplam ihracat serisi dışındaki serilerin normal dağılıma uymadığı görülmektedir.

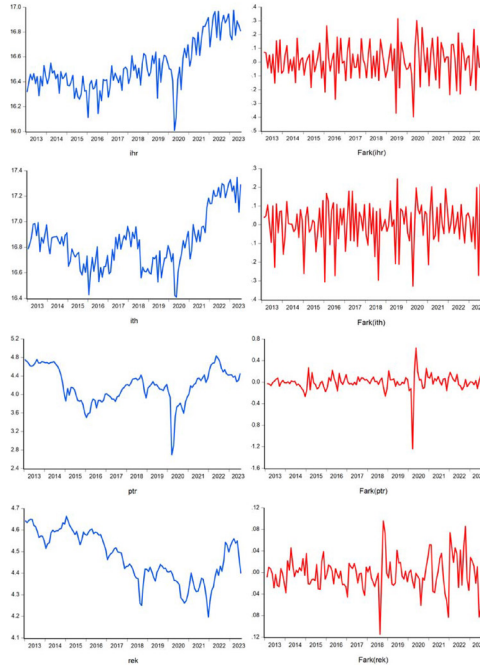
²⁴ Saban Nazlıoğlu; Alper N. Gormuş & Uğur Soytaş, "Oil Prices And Real Estate Investment Trusts (REITs): Gradual-shift Causality And Volatility Transmission Analysis", *Energy Economics*, 2016, Cilt:60 s. 168.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	LnIHR	LnITH	LnPTR	LnREK
Ortalama	16.522	16.841	4.200	4.474
Medyan	16.470	16.814	4.212	4.479
Maksimum	16.975	17.347	4.833	4.663
Minimum	16.010	16.410	2.698	4.197
Standart Sapma	0.203	0.213	0.375	0.113
Skewness	0.479	0.592	-0.750	-0.238
Kurtosis	2.814	2.872	4.522	2.000
Jarque-Bera	5.036	7.513	24.160	6.496
P-değeri	0.081	0.023	0.000	0.039

Grafik 2’de serilerin düzey değerlerine ait grafikler sol sütunda (mavi çizgili) yer alırken birinci farklarında ait grafikler sağ sütunda (kırmızı çizgili) yer almaktadır. Serilerin grafiklerine bakıldığında Covid-19 küresel salgın krizinin meydana getirdiği kısıtlamalar nedeniyle azalan iktisadi aktivite ihracat, ithalat ve petrol fiyatlarında çok net bir şekilde görülmektedir. İhracat serisinin 2020:02 döneminde başlayan dış talepteki daralmanın başladığı 2020:07 tarihinde ise ihracat talebindeki daralmanın bittiği ve toplam ihracat düzeyinin tekrar eski düzeyine geldiği görülmektedir. Serilerin düzey grafiklerinde serilerin deterministik bileşenlerinin belirlenmesi oldukça güçtür. Ancak serilerin fark grafiklerine bakıldığında sıfır ortalamaya sahip sıfır etrafında salınan durağan serileri olduğu görülmektedir. Ancak serilerin durağanlık düzeylerinin doğru bir şekilde karar verilebilmesi için tablo 2 ve tablo 3’te yer alan KPSS ve tek kırılmalı KPSS testlerine bakılması gerekmektedir.

Grafik 2: Serilerin Zaman Yolu Grafiği

Tablo 2’de tek kırılmalı KPSS testi ile kırılmasız KPSS testine ait sonuçlar yer almaktadır. Serilerin yapısal kırılma altında durağanlığının araştırıldığı KPSS testlerinde serilerin kesmede ve trendde kırılmalı modelleri kullanılmıştır. İçsel olarak yapısal kırılmanın belirlendiği bu testlerde kesmede ve trendde kırılmanın olduğu modellerin daha iyi performans gösterdiğine ilişkin ampirik kanıtlar nedeniyle tablo 2’de yer alan yapısal kırılmalı KPSS testlerinde kesmede ve trendde yapısal kırılmalı modeller kullanılmıştır. Fark serilerine ise serinin farkının alınmasından dolayı serilerin deterministik bileşenlerinden deterministik trendin kaybolması nedeniyle yapısal kırılmasız, kesmeli ve trendsiz modele ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Bu sonuçlara göre yapısal kırılmalar altında durağanlığı test eden tek yapısal kırılmalı KPSS ve Fourier KPSS test sonuçları serilerin düzeyde durağan olduğuna ilişkin sıfır hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilmekte ve serilerin düzeyde birim köklü olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Serilerin durağanlık düzeyinin belirlenmesi için birinci farkı alınmış serilere geleneksel KPSS testi uygulanarak durağanlığı ifade eden sıfır hipotezi %5 olasılık düzeyinde kabul edilmekte ve serilerin tamamı için birinci farkında durağan olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: KPSS Durağanlık Test Sonuçları

Değişkenler	Tek Kırılmalı KPSS Testi		Fourier KPSS			KPSS Testi	Karar
	Test istatistiği	Kırılma Tarihi	Test istatistiği	k	F(k)	Test istatistiği	
LnIHR	0.203	2020-08	0.181	1	28.959		I(1)
ΔLnIHR						0.079	
LnITH	0.259	2020-07	0.364	1	69.231		I(1)
ΔLnITH						0.208	
LnPTR	0.385	2014-11	0.422	1	34.979		I(1)
ΔLnPTR						0.164	
LnREK	0.335	2022-03	0.178	1	74.735		I(1)
ΔLnREK						0.074	

- Test istatistiklerinin anlamlılık düzeyi %, 5 ve 10 için sırasıyla *, ** ve *** işaretleri ile gösterilmiştir.
- Tek Kırılmalı KPSS test istatistiği için kesmeli ve trendli modelde %, %5 ve %10 olasılık düzeyinde kritik değerler sırasıyla 0.177;0.120;0.097’dir.
- Fourier KPSS testi için kritik değerler her bir k için hesaplanmış kritik değerler Becker vd. (2006) çalışmasında yer almaktadır.¹
- KPSS test istatistiği için kesmeli ve trendsiz modelde %, %5 ve %10 olasılık düzeyinde kritik değerler sırasıyla 0.739;0.463;0.347’dir.

Tablo 3’te yapısal kırılmasız eş bütünleşme sonuçları yer almaktadır. Panel A’da yer alan Engle-Granger ve Phillips-Ouliaris eş bütünleşme sonuçlarına göre eş bütünleşme yoktur sıfır hipotezi tüm modeller için %5 olasılık düzeyinde istatistiksel olarak reddedilmekte ve serilerin eş bütünleşik olduğu

görülmektedir. Yokluk hipotezi serilerin eş bütünleşik olduğunu ifade eden Shin eş bütünleşme testinde kesmeli ve trendsiz model dışında diğer modellere göre sıfır hipotezi %5 olasılık düzeyinde kabul edilmekte ve serilerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Yapısal Kırılmasız Eş Bütünleşme Testleri

Panel A: Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi					
Model		test istatistiği	1%	5%	10%
Kesmesiz ve Trendsiz	tau istatistiği	-5.643	-4.304	-3.737	-3.441
Kesmeli ve Trendsiz		-6.811	-4.732	-4.112	-3.833
Kesmeli ve Trendli		-6.811	-4.732	-4.112	-3.833
Panel B: Phillips-Ouliaris Eş Bütünleşme Testi					
Kesmesiz ve Trendsiz	Zt	-5.643	-2.58	-1.95	-1.62
	Za	-52.655	-13.59	-7.99	-5.67
Kesmeli ve Trendsiz	Zt	-5.643	-4.304	-3.737	-3.441
	Za	-52.655	-36.162	-27.853	-23.922
Kesmeli ve Trendli	Zt	-6.811	-2.58	-1.95	-1.62
	Za	-68.448	-13.59	-7.99	-5.67
Panel C: Shin Eş Bütünleşme Testi					
Kesmesiz ve Trendsiz	OLS	0.602	1.305	0.682	0.475
	DOLS	0.374	1.305	0.682	0.475
Kesmeli ve Trendsiz	OLS	0.764	0.271	0.159	0.121
	DOLS	0.214	0.271	0.159	0.121
Kesmeli ve Trendli	OLS	0.059	0.126	0.085	0.069
	DOLS	0.074	0.126	0.085	0.069

Tablo 4'e göre yapısal kırılmalar altında eş bütünleşme ilişkisinin araştırıldığı testlerde Panel A'da yer alan Gregory & Hansen eş bütünleşme testi ADF, Zt ve Za testleri önermekte ve her üç test istatistiğinin farklı kırılma modellerine göre sonuçların tamamında %5 olasılık düzeyinde eş bütünleşme yoktur sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçlara göre yapısal kırılmalar altında serilerin eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Panel B'de de Carrion-i-Silvestre & Sanso eş bütünleşme test sonuçlarına göre sıfır hipotezi olan "eş bütünleşme vardır" hipotezi birçok farklı modelde kabul edilmektedir. Panel C'de Hatemi-J eş bütünleşme testi diğer testlerden farklı olarak tek yapısal kırılma değil iki yapısal kırılmalı bir test önermekte ve testin sınıandığı "eş bütünleşme yoktur" sıfır hipotezi %5 olasılık düzeyinde reddedilmektedir. Yapısal kırılmalar altında farklı yöntem ve modeller çerçevesinde serilerin eş bütünleşik

olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Buna göre Türkiye’de ihracat ile ithalat, petrol fiyatları ve ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Her ne kadar yapısal kırılmalı eş bütünleşme testleri yapısal kırılma tarihleri verse de ihracat serisindeki yapısal kırılmayı içsel olarak belirlememektedir. Bunun yerine Covid-19 krizinin Türkiye’de patlak verdiği dönem itibariyle serinin grafiği üzerinden dışsal olarak Covid-19 küresel salgın krizini modelleyen kukla değişken oluşturulmuştur. Buna göre Tablo 5’te dışsal olarak belirlenmiş Covid-19 yapısal değişim ile beraber uzun dönem tahminleri yer almaktadır.

Tablo 4: Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Testleri

Panel A: Gregory & Hansen Eş bütünleşme testi						
Model		Test istatistiği	1%	5%	10%	Kırılma Tarihi
Seviyede Kırılma	ADF	-8.19	-5.77	-5.28	-5.02	2021-02
	Zt	-8.44	-5.77	-5.28	-5.02	2018-07
	Za	-91.65	-63.64	-53.58	-48.65	2018-07
Seviyede ve Trendde Kırılma	ADF	-9.44	-6.05	-5.57	-5.33	2020-07
	Zt	-9.61	-6.05	-5.57	-5.33	2020-09
	Za	-107.64	-70.27	-59.76	-54.94	2020-09
Rejimde Kırılma	ADF	-9.15	-6.51	-6.00	-5.75	2018-03
	Zt	-10.33	-6.51	-6.00	-5.75	2018-08
	Za	-116.79	-80.15	-68.94	-63.42	2018-08
Trendde ve Rejimde Kırılma	ADF	-9.84	-6.89	-6.32	-6.16	2017-05
	Zt	-10.05	-6.89	-6.32	-6.16	2018-08
	Za	-113.07	-90.84	-78.87	-72.75	2018-08
Panel B: Carrion-i-Silvestre & Sanso Eş bütünleşme testi						
Seviyede Kırılma	OLS	0.226	0.199	0.118	0.091	2018-08
	DOLS	0.090	0.199	0.118	0.091	2021-03
Seviyede ve Trendde Kırılma	OLS	0.067	0.097	0.069	0.057	2021-12
	DOLS	0.104	0.097	0.069	0.057	2020-08
Rejimde Kırılma	OLS	0.044	0.182	0.105	0.080	2018-08
	DOLS	0.026	0.182	0.105	0.080	2021-03
Trendde ve Rejimde Kırılma	OLS	0.036	0.082	0.056	0.046	2018-08
	DOLS	0.023	0.082	0.056	0.046	2021-07
Panel C: Hatemi-J Eş bütünleşme testi						
Rejimde Kırılma	ADF	-10.69	-7.83	-7.35	-7.12	[2018-08] [2021-04]
	Zt	-11.07	-7.83	-7.35	-7.12	[2018-08] [2020-10]
	Za	-125.28	-118.58	-104.86	-97.75	[2018-08] [2020-10]

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre ihracat düzeyi ile ithalat düzeyi arasında diğer değişkenlere göre nispeten daha güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu anlamda Türkiye'de ihracat düzeyinin ithalata bağımlı olduğu görülmektedir. Uzun dönemde Türkiye'de daha fazla ihracat düzeyi için ithalat düzeyinin de artması gerekmektedir. Buna göre Türkiye'nin bu ilişkinin gücünü azaltacak sanayi politikaları üzerine yoğunlaşması gerekmektedir. Diğer taraftan petrol fiyatlarında yaşanan pozitif şokların ihracat düzeyindeki artışa neden olduğu görülmektedir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre %1lik petrol fiyatlarındaki artışın yaklaşık olarak ihracat düzeyini %0,10-0,16 arasında artırdığını göstermektedir. Bulgular literatürde yer alan ihracat ile petrol fiyatları arasındaki pozitif ilişkiyi doğrulamaktadır. Diğer taraftan ihracat düzeyi ile reel efektif kur arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin de reel efektif kurdaki %1'lik artışın ihracat düzeyini yaklaşık %0,20 oranında azalttığı görülmektedir. Ampirik bulgular ile literatürde benzer sonuç ve katsayılar bulan çalışmalar olduğu görülmektedir. Aynı şekilde petrol fiyatlarındaki artışın dış ticaret açığını artırdığına yönelik ampirik bulgular da tablo 5'te yer alan sonuçları doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Covid-19 krizi Türkiye'nin uzun dönem ihracat düzeyine olumsuz etkilediği görülmekte ve sonuçların istatistiksel olarak %5 önem düzeyinde anlamlı ve her üç tahminci için sonuçların birbirini teyit ettiği görülmektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Tahminleri

Bağımlı Değişken	FMOLS		DOLS		CCR	
	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
<i>LnIHR</i>						
<i>LnITH</i>	0.397*	0.000	0.272*	0.001	0.374*	0.000
<i>LnPTR</i>	0.097*	0.001	0.157*	0.000	0.105*	0.001
<i>LnREK</i>	-0.222**	0.021	-0.194***	0.096	-0.201**	0.047
<i>C</i>	10.256*	0.000	11.973*	0.000	10.522*	0.000
<i>TREND</i>	0.003*	0.000	0.003*	0.000	0.003*	0.000
<i>COV</i>	-0.108*	0.003	-0.135*	0.000	-0.108*	0.004
R-kare	0.844		0.901		0.843	
Düz. R-kare	0.838		0.885		0.837	
Test istatistiklerinin anlamlılık düzeyi %, 5 ve 10 için sırasıyla *, ** ve *** işaretleri ile gösterilmiştir.						

Tablo 6'da yer alan nedensellik sonuçlarına göre ihracat ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu iki değişken arasında geri beslemeli bir ilişki olduğu görülmektedir. Petrol fiyatlarından ihracat düzeyine doğru nedensellik ilişkisi uzun dönem sonuçlarını doğrular niteliktedir. Diğer taraftan reel efektif kur ile ihracat düzeyi arasında nedensellik ilişkisini olmadığı görülmektedir.

Tablo 6: Fourier Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez Testi	Wald Test istatistiği	Bootstrap p-değeri	Uygun Gecikme Uzunluğu	Frekans	Karar
$LnITH \neq LnIHR$	8.412	0.046	3	1	Çift Yönlü
$LnIHR \neq LnITH$	15.749	0.001	3	1	
$LnPTR \neq LnIHR$	26.69	0.000	3	1	Tek Yönlü
$LnIHR \neq LnPTR$	0.83	0.835	3	1	
$LnREK \neq LnIHR$	0.191	0.982	3	1	Nötr
$LnIHR \neq LnREK$	2.067	0.581	3	1	

Bootstrap P değeri, 1000 yineleme ile üretilmiş kritik değerlerden elde edilmiştir.

Sonuç

Türkiye’de ihracat ve petrol fiyatları ilişkisinin araştırıldığı çalışmada yapısal kırılmalı ve yapısal kırılmasız testler ile birbirini teyit eder nitelikte ve karşılaştırmalı olarak test edilmiştir. Sonuçlar petrol fiyatlarının uzun dönemde ihracat üzerinde ilişkili olduğu ve ihracat düzeyinin petrol fiyatları ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun nedenlerinden biri petrol fiyatlarındaki artışların iki kanal üzerinden ihracat üzerinde pozitif etkisi olabilir. Birincisi reel efektif kur etkisidir. Artan petrol fiyatları döviz talebinin artmasına yol açarak ulusal paranın değer kaybetmesine yol açacaktır. Bu durumda yurtiçinde üretilen mallar dış talep için daha cazip hale gelmesine yol açacaktır. Artan dış talep ile ihracatta genişleme olacaktır. İkinci kanal ise ulusal paranın dış değerinin azalması yerleşik firmaların ürettiği malların fiyatının nispi olarak düşmesi daha fazla rekabet gücü kazanılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle ihracat düzeyinde artış meydana gelecektir. Uzun dönem katsayı sonuçlarına bakıldığında reel efektif kurdaki azalmanın ihracat düzeyini artırdığına ilişkin ampirik kanıtlar bunu doğrulamaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış vasıtasıyla reel kurdaki azalma ihracat düzeyini artırırken modelde yer almayan ama reel efektif kurun azalmasına (ulusal paranın değer kaybetmesine) yol açan makro ekonomik faaliyetler ihracat düzeyini artırabilmektedir. Ancak bu durumun uzun dönemde sürdürülebilir olmadığı görülmektedir. Uzun süre düşük reel kur ya da artan petrol fiyatları, Türkiye’nin toplam ithalat düzeyinin ve cari açığın artmasına yol açacaktır. Bu durum açıkça uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.

Kaynakça

ALAGÖZ, Mehmet; ALACAHAN, Nur Dilbaz; AKARSU, Yağmur: "Petrol fiyatlarının makro ekonomi üzerindeki etkisi-ülke karşılaştırmaları ile panel veri analizi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 19, Sayı: 33, ss.144-150.

- ALTINTAŞ, Halil: "Türkiye'de Petrol Fiyatları, İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı ve Dinamik Nedensellik Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2013, Cilt: 9 Sayı:19, ss.1-30.
- BAYAT, Tayfur; ŞAHBAZ, Ahmet; AKÇACI, Taner: "Petrol Fiyatlarının Dış Ticaret Açığı Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, Cilt: 42, ss. 67-90.
- BECKER, Ralf; ENDERS, Walter; LEE, "Junsoo: A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks", *Journal of Time Series Analysis*, 2006, Cilt:27, Sayı:3, ss.381-409.
- BÖRÜ, Mustafa Kerem; ÖZMEN, Ezgi: "Petrol Fiyatlarının Dış Ticaret Açığı ile İlişkisi: 1999-2019 Yılları Arasında Türkiye Analizi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2022, Cilt:9, Sayı:1, ss. 185-196.
- CARRION-I-SILVESTRE, Josep Lluís & SANSÓ, Andreu: "Testing the null of cointegration with structural breaks", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 2006, Cilt: 68, Sayı:5: ss. 623-646.
- DEMİRBAŞ, Muzaffer; TÜRKAY, Hakan; TÜRKÖĞLU, Musa: Petrol Fiyatlarındaki Gelişmelerin Türkiye'nin Cari Açığı Üzerine Etkisinin Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2009, Cilt14, Sayı: 3, ss. 289-299.
- ENGLE, Robert F.; GRANGER, Clive: "Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing", *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1987, Cilt: 55, Sayı:2, ss. 251-276.
- GÖÇER, Şerife; DENİZ, Mehtap BULUT; BURSAL, Mücella: "Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Altın, Gümüş, Dolar, Petrol, ve Doğalgaz Fiyatları İle İlişkisi: Eş Bütünleşme Analizi", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2019, 10.20: 191-203.
- GREGORY, Allan W.; HANSEN, E. Bruce: "Practitioners corner: tests for cointegration in models with regime and trend shifts", *Oxford bulletin of Economics and Statistics*, 1996, Cilt:58, Sayı:3, ss. 555-560.
- HATEMI-J, Abdunnasser: "Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration", *Empirical Economics*, 2008, Cilt: 35, Sayı:3, ss. 497-505.
- KOŞAROĞLU, Şerife Merve; ŞENGÖNÜL, Ahmet; KARADAŞ, Hacı Ahmet: "Petrol fiyatlarının ihracat üzerindeki etkisi", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2018, Cilt:25, Sayı:2, ss. 335-349.
- KUROZUMI, Eiji: "Testing for stationarity with a break", *Journal of Econometrics*, 2002, Cilt:108 Sayı:1: ss. 63-99.
- KWIATKOWSKI Denis; PHILLIPS Peter C.B.; SCHMIDT Peter & SHIN Yongcheol: "Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?", *Journal of econometrics*, 1992, Cilt:54, Sayı:1-3: ss. 159-178.
- NAZLIOĞLU, Saban; GORMUS, N. Alper; SOYTAS, Uğur: "Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis", *Energy economics*, 2016, Cilt:60 ss. 168-175.

- OKTAR, Suat; EROĞLU, Nadir: "Petrolün İlk Küresel Krizi: 1973 Krizi", *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi Prof. Dr. İlker Parasızca Armağan*, Ed. Nadir Eroğlu, İlhan Eroğlu ve Halil İbrahim Aydın, 2015, 177-190.
- ÖZCAN, Burcu; ÖZÇELEBİ Oğuzhan: "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 2013, Cilt: 20, Sayı:1: ss. 1-14.
- PERRON, Pierre: "The Great Crash, The Oil Price Shock, And The Unit Root Hypothesis", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1989, Cilt:57, Sayı:6, ss. 1361-1401.
- PHILLIPS, Peter; OULIARIS, Sam: "Asymptotic Properties Of Residual Based Tests For Cointegration", *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1990, Cilt: 58, Sayı:1, ss. 165-193.
- SHIN, Yongcheol: "A residual-based Test Of The Null of cointegration against the alternative of no cointegration", *Econometric Theory*, 1994, Cilt:10 Sayı:1: ss. 91-115.
- SYZDYKOVA, Aziza: "BRIC ülkelerinde petrol fiyat değişimleri ve cari işlemler dengesi ilişkisi", *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt:4 Sayı:8, ss. 25-38.
- ŞİT, Mustafa; ALANCIOĞLU, Erdal: "Türkiye Ekonomisinde Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi: Ampirik Analiz", *Econharran*, 2019, Cilt:3 Sayı:3: ss. 22-35.
- YURDAKUL, Elif Meryem; ŞİPAL, Yusuf Ziya: "Deniz Yoluyla İhracat, Baltık Kuru Yük Endeksi ve Ham Petrol Fiyatları İlişkisi: Türkiye Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022, Cilt: 44, ss. 351-368.

Extended Abstract

An Investigation For The Impact Of Oil Prices On Exports In Türkiye

Developments in oil prices have an impact on many macroeconomic processes of countries, especially economic growth. It is possible to list these as macroeconomic effects such as inflation, economic growth, current account deficit, and budget deficit. For example, increases in oil prices lead to an increase in energy costs, leading to higher production costs and, ultimately, higher prices.

Moreover, the increase in oil prices may adversely affect production, especially in economies with high industrial intensity. This has a negative impact on economic growth. Increases in oil prices may increase total imports in oil-importing countries, leading to a foreign trade deficit. In addition, the deficit in the balance of payments increases the demand for foreign exchange, increasing the exchange rate and depreciation of the national currency. In this study, unlike the literature, the relationship between the level of exports as a driving component of economic development and oil prices is analyzed using monthly data for 2013:01- 2023:7 using structural break co-integration tests with vital control variables.

In the study, the stationarity levels of the series are determined by using the KPSS test statistic with a single structural break where the structural break is determined endogenously within the model, the Fourier KPSS test that models structural breaks smoothly, and the traditional KPSS test for difference series and the series are tested to be I(1). Engle-Granger, Phillips-Ouliaris, and Shin co-integration tests without structural breaks are used to investigate the existence of a long-run relationship between the series. In contrast, Gregory & Hansen, Carrion-i-Silvestre & Sanso, and Hatemi-J co-integration tests are used to investigate co-integration with structural breaks, and the series are found to be cointegrated in the long run. FMOLS, DOLS, and CCR estimators are used to estimate the long-run coefficients of the series.

Firm evidence exists that the series are cointegrated under different methods and models under structural breaks. Accordingly, it is concluded that a long-run relationship exists between exports and imports, oil prices, and PPI-based real effective exchange rate in Turkey. Although structural break co-integration tests provide structural break dates, they do not endogenously identify the structural break in the export series. Instead, a dummy variable modeling the COVID-19 pandemic crisis was created exogenously over the series graph as of the period when the COVID-19 crisis broke out in Turkey.

The long-run coefficients indicate that Turkey's export level depends on imports. In the long run, the level of imports should also increase for a higher level of exports in Turkey. Accordingly, Turkey should focus on industrial policies that will reduce the strength of this relationship. On the other hand, positive shocks in oil prices cause an increase in exports. According to the long-run coefficient estimates, a 1% increase in oil prices increases exports

by approximately 0.10-0.16%. The findings confirm the literature's positive relationship between exports and oil prices.

On the other hand, there is a negative relationship between the level of exports and the real effective exchange rate. In this relationship, a 1% increase in the real effective exchange rate decreases exports by approximately 0.20%. Some studies find similar results and coefficients to the empirical findings. Likewise, the empirical findings that the increase in oil prices increases the foreign trade deficit align with the results in Table 5. On the other hand, the COVID-19 crisis negatively impacts Turkey's long-run exports. The results are statistically significant at the 5% significance level, and the results for all three estimators confirm each other. According to the causality results, a bidirectional causality relationship exists between exports and imports. There is a feedback relationship between these two variables. The causality from oil prices to exports confirms the long-run results. On the other hand, there is no causality relationship between the real effective exchange rate and the level of exports.

The findings reveal that the level of exports is positively correlated with oil prices. This is because increases in oil prices may positively affect exports through two channels. The first is the natural practical exchange rate effect. This effect is that higher oil prices will increase the demand for foreign exchange, leading to a depreciation of the national currency. Domestically produced goods will become more attractive for foreign demand in this case. Increased foreign demand will lead to an expansion in exports. The second channel is that a decrease in the external value of the national currency leads to a relative decrease in the price of goods produced by resident firms, which in turn leads to greater competitiveness. Therefore, there will be an increase in the level of exports. The long-run coefficient results confirm the empirical evidence that a natural, effective exchange rate decline increases exports. While a decrease in the real exchange rate through an increase in oil prices increases the level of exports, macroeconomic activities that are not included in the model but lead to a decrease in the real effective exchange rate (depreciation of the national currency) may increase the level of exports. However, this situation could be more sustainable in the long run. A prolonged low real exchange rate or rising oil prices will increase Turkey's total imports and current account deficit. This has a negative impact on economic growth in the long run.

Depremzedeler ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Edenler Üzerine Bir Araştırma: Esenköy Örneği

A Research On Earthquake Survivors And Those Who House Earthquake Survivors In Their Homes: The Esenköy Case

Zeynep Esra ABAY ÇELİK*

* İstanbul, Türkiye.

Orcid Id: 0000-0003-2326-4028

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Zeynep Esra Abay Çelik, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü

E-posta / E-mail:
zeynepesraabay.celik@sbu.edu.tr

Geliş Tarihi / Recived Date:
2 Ekim 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
19 Ekim 2023

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Zeynep Esra Abay Çelik, "Depremzedeler ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Edenler Üzerine Bir Araştırma: Esenköy Örneği", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 135, Sayı 266, İstanbul 2023, s. 129-148.

Etik Kurul İzni Beyanı: Yazar tarafından bu çalışma için T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 11.09.2023-21368 tarih ve sayılı belge ile etik izni alındığı beyan edilmiştir.

doi: 10.55773/tda.1369778

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Depremler üstesinden gelinemeyen afetlerdir. İnsanların en çok dayanışma içinde olması gereken zamanlar afet zamanlarıdır. Dayanışma formel yapılarla, enformel yapılarla ve yarı enformel yapılarla yapılmaktadır. Formel yapıların ögeleri devlet, sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlardır. Enformel yapıların ögeleri ise aile, akraba, arkadaş, hemşeri ve tanıdıklardır. Yarı enformel yapıların ögeleri de birbirini tanımayan ancak aynı kültürel kotlara sahip olan kişilerdir. Bu çalışmada, Yalova ili Çınarcık ilçesi Esenköy Beldesi'ne gelen depremzedeler ile depremzedelere evlerini tahsis eden Esenköy sakinlerinin dolaylı iletişim ile oluşturdukları yarı enformel yapılar üzerinden nasıl yardımlaştkları konu edilmektedir. Nitel araştırma yöntemi ile yapılan çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile bilgiler toplanmış ve verilerin çözümlenmesinde de betimsel analiz tekniği tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda depremzedelerin ve evlerinde depremzedeleri misafir eden Esenköy sakinlerinin önceden birbirlerini hiç tanımadıkları, birbirlerine güvendikleri ve birbirlerinden memnun oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Depremzede, Dayanışma, Yarı Enformel Ağlar, Güvenmek, Misafirlik.

Abstract

Earthquakes are disasters that cannot be overcome. People need solidarity most in times of disaster. Solidarity is achieved through formal, informal, and semi-informal structures. The elements of formal structures are the state, non-governmental organizations, and voluntary organizations. Elements of informal structures are family, relatives, friends, fellow citizens, and acquaintances. Elements of semi-informal structures are people who do not know each other but have the same cultural codes. In this study, it is discussed how the earthquake victims who came to Esenköy Town in Çınarcık district of Yalova province and the residents of Esenköy, who allocated their homes to the earthquake victims, helped each other through semi-informal structures they created through indirect communication. In the study, which was conducted using a qualitative research method, information was collected through semi-structured

interviews and descriptive analysis technique was preferred in analyzing the data. As a result of the research, it was concluded that the earthquake victims and the Esenköy residents who hosted the earthquake victims in their homes did not know each other before, they trusted each other and were satisfied with each other.

Keywords: *Earthquake Victims, Solidarity, Semi-Infomal Networks, Trust, Hospitality.*

Giriş

Tabii afetler arasında önceden bilinemeyen en yıkıcı afetlerin başında depremler gelmektedir. Türkiye deprem kuşağında olması hasebiyle sık sık bu tabii afet ile karşı karşıya kalmaktadır. 6 Şubat 2023 depremi ise depremlerin en yıkıcısı olmuştur. Bu sebeple 6 Şubat depremine asrın depremi denilmektedir. Depremden birincil derecede etkilenenler deprem bölgesinde yaşayanlar olmuştur. Depremde can ve mal kaybı yaşayan depremzedeler maddi ve manevi birçok zorlukla baş etmek zorunda kalmışlardır. Oluşan travmaların dışında barınma ve diğer insani ihtiyaçların karşılanması depremzedelerin en temel sorunları olmuştur.

Deprem mağdurlarının ihtiyaçlarının karşılanması konusunda üç tür yaklaşımdan söz edebiliriz. Birincisi örgütlü yapıları ifade eden formal yapılardır. Bunlar devletler ile ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri ve gönüllü kuruluşlardır. İkincisi ise enformel yapılardır. Enformel yapılar aile, akraba, arkadaş, hemşeri ve tanıdıklardır.¹ Üçüncüsü ise yarı enformel yapılardır. Gerek formal ve gerekse enformel yapıların oluşmasında ve devamında direkt iletişim ağları mevcut iken yarı enformel yapılarda endirekt/dolaylı iletişim ağları mevcuttur.

İnsanlar, sahip oldukları sosyal iletişim ağları üzerinden bir grubun/örgütün üyesi ya da mensubu olurlar. Sosyal iletişim ağları üzerinden oluşan gruplar/ örgütler aynı zamanda yardımlaşma ve dayanışma ağlarıdır. Formal ağlarda ilişkiler, haklar ve sorumluluklar yasa ve yönetmeliklerle belirlenir ve genellikle bu formal ağlar bir örgüt şeması ile de gösterilir.²

Enformel sosyal ağlarda ise formal ağlarda olduğu gibi yazılı kurallara bağlı bir örgütsel yapı oluşmaz. Daha çok yazılı olmayan kurallar, normlar ve geneleğe dayalı iletişim ağları mevcuttur. Enformel yapılar aile ve akrabalık gibi kurumsal yapılar olduğu gibi bir platform olarak da ortaya çıkabilir.³

Yarı enformel yapılarda da enformel ağlarda olduğu gibi yazılı kurallar olmadığı gibi örgütsel yapılar da oluşmaz. Yarı enformel yapıların en belirgin özelliği dolaylı iletişim üzerinden oluşmasıdır. Dolaylı iletişim ağları ise tanıdıklarınızın tanıdıkları üzerinden gerçekleşmektedir.

Devlet kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının ve gönüllü kuruluşların formal yapı içinde, formal ağlar üzerinden yaptıkları müdahaleler dolaysız

¹ Gamze Aksan, "Yoksullukla Baş Etmede Dayanışma Ağlarının Rolü: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2014, s. 52-82.

² Hans-Georg Bohle, "Soziales oder unsoziales Kapital? Das Sozialkapital-Konzept in der Geographischen Verwundbarkeitsforschung", bd: 93, H: 2, Geographische Zeitschrift, 2005.

³ Zeynep Eren, "Biçimsel ve Biçimsel Olmayan Örgüt Yapılarının Sosyal Ağ Analizi: Öneri ve Güven Ağları Örneği", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:34, Sayı: 4 Ekim 2019, s. 1122.

yardımlardır/yardımlaşmalardır. Ancak bir de herhangi bir yazılı kurala bağlı olmaksızın, önceden planlamadan kendiliğinden ortaya çıkan yarı enformel yapılar üzerinde dolaylı yardımlar/yardımlaşmalardır vardır.⁴

Farklılıklardan bağımsız olarak her üç yapıda da ortak taraf, sosyal dayanışma/yardımlaşma özelliklerinin ön planda olmasıdır. Gerek formel ve gerekse enformel yapılar üzerinden oluşan yardımlaşma ve dayanışmada direkt iletişim söz konusudur. Zaten bu yapılarda direkt iletişim üzerinden oluşmaktadır. Yarı enformel yapılarda farklı olarak endirekt/dolaylı iletişim söz konusu olduğundan bu yapılardaki sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın nasıl gerçekleştiği araştırılmaya değer gözükmektedir.

Bilindiği gibi Türkiye’de 6 Şubat 2023 depreminden hemen sonra depremzedelerin barınma ve diğer ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı hususu önemli bir sorun alanını oluşturmuştur. Depremler sonucu ortaya çıkan sorunlar formel ve enformel sosyal ağlar üzerinden çözülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda edinilen bilgilere göre, Yalova’ya 34 km uzaklıkta olan ve ana yol güzergâhında da bulunmayan daha çok orta ve orta alt gelire sahip kişilerin rağbet ettiği 3.614 nüfuslu⁵ küçük mütevazı bir turizm beldesi olan Esenköy’e de yüz kadar depremzede aile gelmiştir. Esenköy’ün yerlilerinden ve yazlıkçılardan oluşan Esenköy sakinleri depremzedelerin barınma ve diğer ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Depremzedelerin büyük çoğunluğu depremin sıcak günleri geçtikten ve konteyner kentler oluştuktan sonra (memleket özlemi, ekilecek biçilecek tarlalarının olması vb. gibi) çeşitli nedenlerle memleketlerine geri dönmüşlerdir. Halen Esenköy’de 8-10 civarında depremzede aile bulunmaktadır.

Depremzedelerin büyük çoğunluğu depremin sıcak günleri geçtikten ve konteyner kentlerin oluşması ve memleketlerine dönme arzusu gibi sebeplerle memleketlerine geri dönmüşlerdir. Halen Esenköy’de 8-10 civarında depremzede aile bulunmaktadır.

Bu çalışmanın tasarlanmasında Yalova Valiliği’nin “Yalova’ya gelen 3 bin 600 depremzede kendi imkanları ile barınma ihtiyaçlarını karşılamışlardır.”⁶ bilgilendirmesi yönlendirici olmuştur. Bu araştırma ile depremzedelerin kendi imkânları ile barınma ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı sorusuna cevap aranmıştır. Buradan hareketle çalışma; 6 Şubat 2023 depreminden hemen sonra Esenköy’e gelen depremzedelere yarı enformel ağlar üzerinden yapılan dolaylı yardımları/yardımlaşmaları konu almaktadır. Deprem sonrası formel ve enformel yapıların yardım/yardımlaşma faaliyetleri çalışma konusu dışındadır. Çalışmada betimsel içerik analizi yapılırken aşağıdaki şu hususlara odakla-

⁴ Hülya Ekşi Uğuz, Rukiye Saygılı, “Sosyal Ağ-Bağlar, Sosyal Sermaye ve Demokrasi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, 1. Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: “Sosyal Sermaye” 23-24 Ekim 2015-Konya/Türkiye, s. 383.

⁵ Esenköy, Çınarcık, TÜİK 2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Verisi, (Çevrim içi) <https://data.tuik.gov.tr>, 15.10.2023.

⁶ “Yalova’ya 4 bin 303 depremzede geldi”, *Manşet Gazetesi*, Yalova Manşet (Çevrim içi) <https://www.manset.com.tr/guncel/yalovaya-4-bin-303-depremzede-geldi-h30006.html>, 05.06.2023.

nılmıştır:

Esenköy sakinlerinin Esenköy'e yüz kadar ailenin geleceğinden haberleri var mıydı? Depremzedelerin Esenköy'den ve Esenköy sakinlerinden haberleri var mıydı? Esenköy sakinlerinin muhtemel misafirleri hakkında önceden bilgileri var mıydı, tanıyorlar mıydı? Esenköy sakinlerinin gelmesi muhtemel depremedeler için formel/organizasyonel bir hazırlıkları var mıydı? Eğer varsa nasıl bir hazırlık yapılmıştı? Hazırlık yapılmamışsa gelen yüz ailenin barınma ve diğer ihtiyaçları nasıl karşılandı? Depremzedeler ve Esenköy sakinleri yardımlaşmayı ve dayanışmayı nasıl deneyimlemişler ve nasıl anlatmaktadırlar? Depremzedeler ve Esenköy sakinleri yarı enformel yardımlaşmaya ve dayanışmaya hangi anlamları yüklemişlerdir?

1. Sosyal İletişim Ağları ve Dolaylı Yardımlaşma

Sosyal iletişim ağlarının yapısı konusunda sosyal ağ teorisyenlerinin farklı değerlendirmeleri vardır. Coleman'ın⁷ yaklaşımına göre birbiri ile yakın ilişki içinde olan kişilerin oluşturduğu ağlar kapalı ağlardır. Kapalı ağlar aynı zamanda homojen ağlar olduğu için bu tür ağlara "dayanışmacı" ağlar da denilmektedir. Kapalı ağlarda ağ içindeki ilişkiler kuvvetli olduğu için kendileri dışındaki kişilere karşı kapalıdırlar ve diğer kişilerle ilişkileri de zayıftır. Barth'ın⁸ ve Granovetter'in⁹ yaklaşımına göre de kapalı ağların dışında birbirleri ile direkt ilişkiler olamasa da dolaylı ilişkilerin de ağları vardır. Bu kişiler arasında bağlar zayıftır ancak ilişki içinde oldukları kişiler sayıca fazla olabileceği için kapalı ağlara göre sorun çözme açısından daha etkilidirler. Lin¹⁰ sosyal ağları güçlü ve zayıf ağlar diye kategorize etmektense sentezci bir yaklaşımla; bazı insanların aile, akraba ve arkadaş gibi daha sıkı ilişki içinde olduğu ağlara sahip olurken bazı insanların da daha uzak kişi ve gruplarla ilişki içinde olabileceklerini düşünmektedir.

İnsanlar daha yakın ilişki içinde oldukları kişilerden zor zamanlarda büyük destek ve yardım alabilirlerken, açık networkler olarak nitelendirilen ve daha uzak ilişki içinde oldukları kişi ve gruplardan, kapalı ağlarda olmayan bilgi, enformasyon ve yönlendirme desteği alarak sorunlarını daha verimli çözebilirler.

Dolaylı iletişim ağları ile oluşan yarı enformel yapılar üzerinden de dolaylı/indirekt sosyal yardımlaşma ve dayanışma gerçekleşmektedir. Dolaylı yardımlaşma ve dayanışmanın görüldüğü araştırma verileri üzerinde durmadan önce dayanışmadan ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmakta fayda vardır.

⁷ James S. Coleman, "Social Capital In The Creation Of Human Capital", *American Journal Of Sociology*, Volume: 9, 1988, s. 105-107.

⁸ Stephan Barth, *Soziale Netzwerke und soziale Unterstützung*. 1998, s.3-4 (Çevrim içi) <https://www.hb.fh-muenster.de/opus4/frontdoor/deliver/index/docId/486/file/SozialeUnterstuetzung.pdf>, 05.10.2023.

⁹ Mark S. Granovetter, *The Strength Of Weak Ties*, *American Journal Of Sociology*, 78(6), 1973, S. 1370-1371.

¹⁰ Nan Lin: *Social Capital A Theory Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 26-27.

Dayanışma, kişilerin ortak duygu, düşünce ve çıkarlar etrafında doğrudan ya da dolaylı olarak birbirlerine karşılıklı olarak bağlanması, destek ve yardımcı olması anlamına gelen duygusal bağlılıktır. Dayanışma duygusunun toplumun tamamına yayılmasına da “sosyal dayanışma” denilmektedir. Dayanışma kavramını sistematik olarak ilk ele alan Durkheim’dir. Durkheim, benzerliğe dayalı dayanışmaya mekanik dayanışma, farklılığa dayalı dayanışmaya da organik dayanışma derken¹¹ Tönnies de¹² cemaat-cemiyet kavramları üzerinden cemaatlerdeki dayanışmaya organik, cemiyetlerdeki dayanışmaya da mekanik dayanışma demektedir. İbn-i Haldun ise dayanışmayı “asabiye” kavramı ile izah ederek asabiyenin toplumları birbirine bağlayan güç kaynağı olduğunu ifade etmektedir.¹³ Dayanışma kavramı literatürde genellikle yardımlaşma kavramı ile kullanılarak, “sosyal yardımlaşma ve dayanışma” şeklinde kullanılmaktadır. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma birbirlerini tanıyan kişiler tarafından gerçekleşiyorsa doğrudan yardımlaşma, gönüllü kuruluşların organizasyonları üzerinden yaptıkları yardımlara/yardımlaşmalara ya da devletin vergiler alarak yaptığı yardımlara/yardımlaşmalara da dolaylı yardımlaşma ve dayanışma denilmektedir.¹⁴

Yukarıda da ifade edildiği gibi dolaylı iletişim ağları ile oluşan yarı formel yapılar ile gerçekleşen sosyal yardımlaşma ve dayanışma da dolaylı yardımlaşmalardır.

Devletin vergi olarak toplayıp ihtiyaç sahiplerine yasalar çerçevesinde dağıttığı sosyal yardımları ve zenginlerin zorunlu olarak verdiği zekâtları bir tarafa bırakacak olursak diğer yardımların hepsi gönüllülük esasına dayanmaktadır. Gerek devletin ve gerekse sivil toplum örgütlerinin/gönüllü kuruluşların yapmış olduğu organizasyonlar marifeti ile yapılan yardımlar formel yardımlardır/yardımlaşmalardır.

Bizim üzerinde durduğumuz yardımlar/yardımlaşmalar, dolaylı iletişim ağları üzerinden oluşan yarı enformel ağlar üzerinden gerçekleşen dolaylı yardımlardır/yardımlaşmalardır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada; “alguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına”¹⁵ imkân sağlayan nitel araştırma yöntemi kulla-

¹¹ Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society by Emile Durkheim*, Çev. W.D. Halls, Free Press New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, 1964; Talcott Parsons, *Durkheim's Contribution To The Theory Of Integration Of Social Systems*, Ed. Kurt H. Wolff in Emile Durkheim, 1858-1917: A Collection Of Essays, With Translations And A Bibliography, 1960, s. 120-122.

¹² Ferdinand Tönnies, *1880-1935: Gemeinschaft und Gesellschaft*, Gesamtausgabe Band 2, Walter de Gruyter · Berlin · Boston 2019 s.124.

¹³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimleri Metodolojisi*, 3. Bs. Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 63.

¹⁴ Ali R. Abay, “Gönüllülük”, *Tubitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, (Çevrim içi) <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gonulluluk>, 13.08.2023.

¹⁵ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. bs, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 41.

nılmıştır. Araştırma deseni olarak durum çalışması deseninden yararlanılmıştır. Nitel durum çalışmasında, bir/birkaç durum ile o duruma/durumlara ilişkin etkenler (ortam, bireyler, olaylar, süreçler vb.) bütüncül bir yaklaşımla araştırılır, ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanır.¹⁶ Durum çalışması yaşanan deneyimlere odaklandığı için bu çalışmada depremzedelerin barınma ve diğer ihtiyaçlarının karşılanma sürecindeki deneyimlerine ve depremzedeleri evlerinde misafir eden ev sahiplerinin deneyimlerine odaklanılmıştır. Bu sebeple de nitel çalışmalarda durum deseni yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım biçimidir.¹⁷

Araştırmanın örnekleme olarak nitel araştırmalarda daha çok tercih edilen, olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerinden biri olan, zincirleme ilişkiler/bağlantılar üzerinden örnek kütleyle ulaşmaya ve kütleyle büyütme imkân sağlayan kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır.¹⁸ Elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Bu analiz tekniği kullanılarak elde edilen bulguları yorumlayarak ve düzenleyerek sunmak amaçlanmıştır. Veriler sistematik ve açık bir şekilde betimlenerek yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı Esenköy örneğinden hareketle enformel ağların nasıl haberleştiğini, enformel yardımlaşmayı nasıl gerçekleştirdiklerini ve bu tür yardımlaşmanın altında yatan sebeplerin neler olduğunu ortaya koymaktır.

Bu sorulara verilen cevaplara göre aşağıdaki temalar belirlenmiştir:

- 1- Depremzedelerin ve depremzedeleri evlerinde misafir edenlerin önceden birbirlerini tanıyıp tanımama ve birbirlerinden haberdar olma durumu
- 2- Depremzedelerin ve depremzedelere evlerini verenlerin birbirlerine güvenme durumu
- 3- Depremzedelere konaklama dışında yardım yapılma ve yardımların ulaştırılma durumu
- 4- Depremzedelerin ve Esenköy sakinlerinin birbirlerinden memnun olma durumu

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun evreni deprem deneyimi yaşamış olup, Yalova iline gelen ve kendi enformel sosyal iletişim ağları ile barınma ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan depremzede kişilerden ve onları kendi evlerinde misafir eden kişilerden oluşmaktadır. Örneklem ise Yalova ili Çınarcık ilçesi Esenköy Beldesi'ne gelen depremzedeler ile depremzedelere evlerini tahsis eden Esenköy sakinlerinden oluşmaktadır.

Araştırmada amaca uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya hız ve uygulama sürecine pratiklik kazandırması nedeniyle bu örnekleme yöntemi seçilmiştir.¹⁹ Araştırma kapsamında, aileleri adına konuşan ve Esen-

¹⁶ A.e., s. 40-48.

¹⁷ A.e., s. 289-292.

¹⁸ Remzi Altunışık, Recai Coşkun, Engin Yıldırım, Serkan Bayraktaroğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 1. bs., Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2007, s. 74.

¹⁹ Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. bs, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 18.

köy’de misafir edilen 18 yaş üstü 5 depremzede ile yine aileleri adına konuşan ve depremzedeleri misafir eden 18 yaş üstü 5 ev sahibi olmak üzere, toplam 10 katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılardan depremzede olanlara “DZ”, ev sahibi olanlara “ES” biçiminde kodlar verilmiştir. Örneğin “DZ3” depremzede olan üçüncü kişiyi temsil etmektedir.

Tablo 1: Depremzedeler ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Eden Çalışma Grubunun Dağılımı

Katılımcı Kişi	Cinsiyet	Eğitim	Yaş	Geldiği İl	Yerli/Yazlıkçı
DZ1	Kadın	Lise	19	Hatay	
DZ2	Kadın	Lise	33	Kahramanmaraş	
DZ3	Erkek	Lise	45	Malatya	
DZ4	Kadın	Lise	44	Malatya	
DZ5	Erkek	Lise	49	Adıyaman	
ES1	Kadın	Lisansüstü	46		Yazlıkçı
ES2	Erkek	İlkokul	45		Yazlıkçı
ES3	Erkek	İlkokul	57		Yazlıkçı
ES4	Kadın	İlkokul	54		Yazlıkçı
ES5	Erkek	Lise	57		Yazlıkçı

2.3. Araştırmanın Etik Boyutu ve Araştırmacının Rolü

Araştırma öncesi Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu’ndan (01.09.2023 tarih ve 12/35 sayılı karar) Etik Kurul onayı ve katılımcılardan “Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam” alınmıştır. Görüşmelerin tamamı araştırmacı tarafından yapılmış olup katılımcıların görüş ve deneyimleri tarafsız bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görüşme öncesi katılımcılardan ses kaydı alınabilmesi için izin alınmış olup alınan ses kayıtları araştırma tamamlandıktan sonra araştırmacı tarafından yok edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 01.06.2023-20.09.2023 tarihleri arasında Yalova’nın Çınarcık İlçesi’nin Esenköy Beldesi’nde toplanmıştır. Araştırma verileri kapsamında bilhassa “neden” sorusuna cevap aranılan durumlar için mülakat tekniği kullanılmaktadır.²⁰ Veriler literatür taramasından sonra araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yüz yüze ve online görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda araştırmacı araya girerek katılımcının bilgi ve tecrübesine göre so-

²⁰ Remzi Altunışık, Recai Coşkun, Engin Yıldırım, Serkan Bayraktaroğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 1. bs., Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2007, s. 96.

ruharı genişletip daraltarak gereksiz bilgileri dışarda bırakırken gerekli olan detayların ortaya çıkarmasını sağlayacak esnekliğe ve imkâna sahip olduğu için tercih edilen bir tekniktir.²¹

Hazırlanmış olan açık uçlu soruların tam olarak anlaşılıp anlaşılmadığını test etmek amacıyla bir pilot uygulama da yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcılara depremzedelerin ‘Esenköy’den ve Esenköy sakinlerinden haberleri var mıydı?, ‘Esenköy sakinlerinin gelmesi muhtemel depremzedelerle önceden tanışıyorlar mıydı?’, ‘Esenköy sakinlerinin gelmesi muhtemel depremzedeler için bir hazırlıkları var mıydı?’, ‘depremzedeler ile depremzedeleri misafir edenler birbirlerine nasıl güvendiler?’ gibi sorular yöneltilmiştir. Böylece veriler, görüşmecilerin rızaları doğrultusunda, daha sonra çözümlenmek üzere online olarak toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Daha önce kayda alınmış görüşmeler deşifre edildikten sonra deşifre edilen metinler defalarca okunarak tematik kodlar belirlenmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği tercih edilmiştir. Betimsel analiz tekniğinin temel amacı, verilerin açıklanabilmesi için kavram ve ilişkileri ortaya çıkarmaktır. Betimsel analiz tekniğinde veriler, önceden belirlenmiş kategorilere göre mantıklı bir biçimde düzenlenir ve verileri açıklayabilecek temalar elde edilir.²²

Analizler araştırmacı tarafında herhangi bir program kullanılmadan manuel olarak yapılmıştır. Belirlenen kodlar, temalara uygun başlıklar şeklinde ifade edilmiştir. Katılımcılar da değişik harf ve rakamlarla ifadelendirilerek/kodlanarak, yapılan analizlerde görüşlerine metin içinde yer verilmiştir.

Bu anlamda araştırmada yer alan 10 katılımcı görüşme sürecine katılmıştır. Betimsel analiz tekniği ile elde edilen bulguların yorumlanarak ve düzenlenerek sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca betimsel analiz tekniğinde katılımcıların görüşlerini olduğu gibi yansıtmak için doğrudan alıntılara çok sık yer verilir.²³

Böylece görüşme kayıtlarından elde edilen veriler kategorilere ayrılmış, araştırma sorularına göre düzenlenmiş ve zet tablolarla görselleştirilerek temalara ulaşılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma sorularına verilen cevaplara göre elde edilen bulgular ve bu bulgulara göre oluşturulan temalar dikkate alınarak zet tablolar halinde tasvir edilerek/betimlenerek katılımcı görüşleri incelenmiştir.

²¹ A.e., s. 95-96; Birsan Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, 2. bs., Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s. 102.

²² Ali Yıldırım, Hasan şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. bs, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 239-240.

²³ A.e., s. 239.

3.1. Depremzedelerin ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Edenlerin Önceden Birbirlerini Tanıyıp Tanımama ve Karşılaşmaları Durumu ile İlgili Bulgular

Çalışma grubunda yer alan kişilerin depremde önce hiçbir şekilde birbirlerini tanımadıklarına ilişkin görüş ve deneyimleri tasvir edilmiş /betimlenmiştir. Görüşmeciler biri hariç (**ES3**) birbirlerini tanımadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 2: Katılımcıların Önceden Birbirlerini Tanıyıp Tanımadıkları ile İlgili Görüşleri

Katılımcılar	Katılımcıların birbirini tanıma durumu	Ev sahibi/Depremzede buluşma şekli
DZ1, DZ2, DZ3, DZ4, DZ5,	Tanışmıyorlar	Gönüllüler, hayırseverler, iyi insanlar, tanıdıklar vasıtası ile
ES1, ES2, ES4, ES5,	Tanışmıyorlar	Gönüllüler, hayırseverler, iyi insanlar, tanıdıklar vasıtası ile
ES3,	Tanışıyorlar (Yakını)	Yakın akrabalar vasıtası ile

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeler, kendilerini evlerinde misafir eden Esenköy sakinlerini önceden hiç tanımadıklarını, mecburiyet karşısında deprem bölgelerinden ayrıldıklarını, barınmak için bir yerler aradıklarını, nerede ve nasıl barınabileceklerini bilmediklerini tamamen gönüllülerin, hayırseverlerin, iyi insanların ve tanıdıkları vasıtasıyla Esenköy sakinleri ile buluştuklarını belirtmişlerdir. Depremzede görüşme grubu bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Babamın çalıştığı yerde bir arkadaşının burada yazlığı vardı, o yardımcı oldu bize.

Babamın arkadaşının annesi İstanbul’da oturuyordu ve annesinin çok yakın bir arkadaşı vardı. O bir tane minibüs kiraladı ve o şekilde yani İstanbul’dan geldik.” DZ1

“Yani biz aslında tatile gideriz ancak Esenköy’ü hiç görmedim ben duymadım bile. Arkadaşım İstanbul’da oturuyor ama ailesi Esenköy’lü imiş o söyledi bana işte...Beni çok merak etmişti işte gel benim bir evim orada kalırsın falan diye. Biz zahmet vermek istemedik o da evini kiraya veriyormuş sadece iki gün onun evinde kaldık. Esenköy’lü Celal amca bize yardımcı oldu. Esenköy’ ün yerlisi imiş bir kişi bize evini verdi”DZ2

“Önce Antalya’ya gittik yer yoktu. Ondan sonra Yalova’da akrabalar vardı oraya gidiyorduk, orda ev tuttuk. Sonra Allah’ın işi, İstanbul’dan Yalova’ya geçerken annem feribotta biriyle tanıştı. Dedi ki bize, bizim apartmanda şeyler var boş daireler. Onların apartmanda 3-4 daire boşmuş. Yalova’da ev kiralayacaktık, evi de tutmuştuk hatta, sonra o işte Esenköy aklımıza geldi. Gittik gördük Esenköy de hoşumuza gitti, daha da Yalova’ya gitmedik öyle” DZ3

“Bu biraz uzun bir konu. İlk etapta Elâzığ’a gittik. Biz 15 kişiydik kalamalığıydık. Elazığ’dan herkes bir yere dağıldı. Biz Ankara’ya geçtik orada

da baktım ki evler çok pahalı ben bunu düşünürken nasıl yaparım diye, benim teyzemin kızı Bursa'da yaşıyor. Teyzemler de onun yanına gitmişti. Onlar parkta böyle konuşunca, benim ev sahibim kulak misafiri oluyor, dönüyor diyor benim Yalova tarafında bir yazlığım var Esenköy' de, bir depremedelere vermek istiyorum diyor onlar da akıllarına ben geliyorum yani Ankara'dayım. Beni aradılar böyle böyle, dediler ciddiye gelebilirim dedim, adam arandı evet ama adam şunu söyledi, evi satıyorum dedi satılana kadar otur dedi. Ben ne o zaman tabii zor durumda olduğum için kabul ettim. O amca ev sahibi Bursa'da oturuyor, yazın yazlığına geçiyormuş Esenköy'e. Sağ olsun amca oradan bizi aldı ve Esenköy'e kendi arabasıyla getirdi, yerleştirdi anahtarı verdi, gitti 4 ay sonra ev satıldı, ben de Malatya'ya döndüm”**DZ4**

“İstanbul'da oğlumuzun bir tanıdığımız vasıtasıyla... Evet onun orada bir evi vardı ...evet bizi tercih etti o bize haber gönderdi gelin buraya dedi. Buraya burada burası müsait burası çok mükemmel bir yer onun tek şeyi üzerine geldik” **DZ5**

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremedeleri evlerinde misafir edenler de 06.02.2023'te gerçekleşen depremden hemen sonra depremedelere nasıl yardımcı olabilecekleri ile ilgili bir arayış içinde iken, biri hariç (**ES3**) daha önce hiç tanımadıkları depremede insanlarla gönüllülerin, hayırseslerin, iyi insanların ve tanıdıklarının vasıtasıyla buluştuklarını belirtmişlerdir. Görüşme grubunun bir bölümünü oluşturan Esenköy sakinleri bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Ya tabii deprem hepimizin gündemi orada olmamız veya herhangi bir tanıdığımız olması gerekmeden araştırmalara başladık bazı üyesi olduğumuz WhatsApp gruplarımız var. Buradaki bazı arkadaşlarımız organizasyon içerisinde olduklarını ve aile getirmek istediklerini destek olabilecek olanlar var mı diye, biz de evi olan yakınlarımızla konuştuk işte annemle teyzemle erkek kardeşimle konuştuk bir tık ötesi de artık kendi evlerimizi almayı planladık şartları oluşturup annemin bir yazlığı var Esenköy'de teyzemin bir yazlığı var Esenköy'de bir tanıdığımızın Adapazarı tarafında bir yazlığı var kardeşimin Çengelköy'de bir evi var hepsinin de olurlarından sonra biz evlerimizi açarız aile getirebilirsiniz dedikten sonra aracı olan arkadaşla temas kurduk” **ES1**

“Hanımın tanıdığı bir arkadaşı telefona açtı o da bize yönlendirdi bizde gittik. İstanbul Güngören'den aldık işte kendi arabamızın öyle söyleyeyim...Evimize yerleştirdik” **ES2**

“Bunlar benim yeğenlerim, söylemişim zaten deprem ilk olunca yeğenim aradı beni evet amca dedi böyleyken böyle dedi, biz gidemedik uçakla getirmeye çalıştık ama tabii olmadı yani 5 gün sonra şeye getirdik İstanbul havalimanına evet oradan da biz kendi araçlarımızla karşılık Esenköy'e getirdik. Ben İstanbul'da oturuyorum. Esenköy'de benim evim dayalı döşeli yerleştirdik. Şöyle söyleyeyim akraba olmasa bile böyle bir durumda şahsen herhangi bir kira falan düşünmem. Gittiler... Evim boş kalıyor yani yine Allah rızası için yardımcı olmak isterim yani” **ES3**

“Ben Esenköy'de oturuyorum. İhlas tesislerine de gidiyordum. Tamamen

tesadüf oldu... Otobüs dolu depremzede ihlas Armutlu tatil köyüne gelmiş. Evet benim de orada yine bir arkadaşım vardı iyi gördüğüm o bana bahsetti böyle böyle depremzedeler geldi diye hemen fırladık gittik zaten yani birçok insanla beraber onları sarıp sarmaladık” ES4

“Peki devlet bunlar araç tahsis etmiş minibüsle geldiler oradan buraya İstanbul’a ...Tanıdık vasıtasıyla şey yaptık ev aradıklarını duyduk biz yazlığımızı vereceğimizi söyledik Adıyamanlıydı bunlar, evet bunların İstanbul’daki bir yakını vasıtasıyla öğrendik biz bunları, evimize yerleştirdik... bir tane de İstanbul’da verdik yani kardeşim İstanbul’daki evini kendisi Kanada’da yaşıyor. Kalabalık bir aileydi aşağı yukarı 5-6 aileden oluşuyordu 2 tane Esenköy’de bir tane de İstanbul’da daireyi verdik” ES5

Görüldüğü gibi araştırma grubunu oluşturan depremzedeler ve evlerinde depremzedeleri misafir edenlerin, biri hariç önceden birbirlerini hiç tanımadıkları anlaşılmaktadır. Ancak bu durumda bir başka soru akla gelmektedir. Birbirlerini hiç tanımayan insanlar birbirlerine nasıl güvenmektedirler?

4.2. Depremzedelerin ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Edenlerin Birbirlerine Güvenme Durumu ile İlgili Bulgular

Çalışma grubunda yer alan kişilerin birbirleri ile önceden tanışmamaları ve gönüllüler, hayırseverler ve iyi insanlar vasıtasıyla birbirleri ile buluşmaları normal karışlanabilir. Ancak daha önce hiç tanışmayan insanların birbirlerine güvenmeleri ile ilgili görüş ve deneyimleri sorgulanmaya açıktır. Bu bağlamda birbirlerine güvenmeleri ile ilgili görüş ve deneyimleri tasvir edilmiş /betimlenmiş ve görüşmecilerin hepsi birbirlerine güvendiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 3: Katılımcıların birbirlerine güvenip güvenmedikleri ile ilgili görüşleri

Katılımcılar	Katılımcıların birbirine güvenme durumu	Ev sahibi/Depremzedelerin birbirlerine güvenme gerekçeleri
DZ1, DZ2, DZ3, DZ4, DZ5,	Güveniyorlar	Önce tedirginlik daha sonra güven ortamı oluştu, aradakiler, yardım edenler güven verdiler.
ES1, ES2, ES3.ES4, ES5,	Güveniyorlar	İyi insan olmalarına inanmaları, böyle şartlarda güven sorunu aranmaz, Aradakilere güvenmeleri

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeler, kendilerini evlerinde misafir eden Esenköy sakinleri ile buluştuklarında önce bir tedirginlik yaşadıklarını daha sonra aradaki insanların varlığı ve yardım edenlerin samimi davranışları sayesinde güven ortamının oluştuğunu belirtmişlerdir. Depremzede görüşme grubu bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“O an zaten hani onu düşünemiyoruz çünkü zaten Hatay’da kalınacak bir yer de yoktu bizim de evimiz yıkılmıştı ondan sonra babamın arkadaşı olduğu için ve babam 2 senedir orada yanlarında çalıştığı içinde babam hani onları direkt yakından tanıyordu... Annesiyle de bazen görüntülü de konuşuyordu o şekilde ve İstanbul’a gittiğimiz zaman kadın bizi çok sıcak bir şekilde karşıladı çok samimi bir şekilde davrandı ona çabucak ısındık. İşte onlar bizimle Esenköy’e geldiler bizimle burada 2-3 gün kalıp gitti. Esenköy’lü hadi abi ve Belediyeden İlhan abi çok yardımcı oldular, gerçekten çok yardım ettiler burada, insanların bize olan yaklaşımı yardımı falan çok güzeldi yani nasıl diyeyim o bizim mutlu etti biraz daha güvenimizi kazandırdı”**DZ1**

“Deprem olduğu için orada yaşadığım bana ürkütücü geliyordu. Yani buraya geldiğimizde kendimi güvende hissettim. Çünkü komşularım falan çok iyiydi belediye başkanımızın kızı çok iyiydi çok ilgili davrandı her ihtiyacımıza koşular, tabii çok mahcup olduk sonuna kadar bize destek oldular Allah razı olsun. Evet biz onları hiçbir zaman incitmemek yani... şükürler olsun. Onlar bize hani depremzede olduğumuz için yardımcı olmak istediler çünkü hep benimle konuşan insanlar şey diyordu işte kalbimiz hep oradaydı sabahlara kadar ağladık iyi ki de sen çıktın karşımıza bu sayede sana destek olabiliyoruz oraya gidemezsek de en azından”**DZ2**

“Valla işte geldik yani önce birkaç gün kaldık baya memnun kaldık, sonra Yalova’dan bütün eşyalarımızı getirdik. Yani annem önden geldi, ondan sonra da böyle baktık, güzel, çocukları da getirdik, zaten daha hanım ve çocuklar Bingöl’de idi... Hanım Bingöllü. Esenköy’de 4 ay filan kaldı hazi-randa da döndük”**DZ3**

“Tabii... Tabii. Onun için annem geldi zaten benimle. Yani ben yalnız bir insanım, benim eşim 6 yıl önce vefat etti. Annem benimle geldi baktı güvenilir, güzel bir yer insanları da evet güvenilir, kendi döndü”**DZ4**

“Geldik hiç sıkıntı çekmedik. Burada karşılaştığımız insanlar özellikle Belediye bize çok yardımcı oldu. Zaten güvenli bir yer”**DZ5**

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeleri evlerinde misafir edenler, depremzede insanların durumunu bildikleri için böyle zamanda güven sorunu aranmayacağı, üstelik aradaki insanların depremzedelere yardım etmekten başka düşüncelerinin olamayacağı kanaatinin işlerini kolaylaştırdığını belirtmişlerdir. Görüşme grubunun bir bölümünü oluşturan Esenköy sakinleri bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Herkes bunu söyleyebiliyor ya işte evini kırar mı döker mi diye... Benim kardeşim evini bir yıllık bir ev sıfır eşyaları her şeyi yeni döşenmiş kendisi yurt dışında yaşıyor her şeyde en iyisini almış ve yabancı birini sokacak kırılacak mı dökülecek mi hijyen kurallarına uyulacak mı bir de böyle bir handikabı var, biz işte namaz kılan insanlarız evimizde namaz kılınıyor tabii ama rabbim öyle insanlar nasip etti ki bize, biz dedik ki ne olursa olsun bu insanlar sokakta kaldı evin hırpalansa bile zarar görse bile biz gözümüzü kapatıp bunu vereceğiz bunun muhasebesini bunun hesabını yapmayacağız dedik ailece böyle bir karar aldı”**ES1**

“Vatanımızın bir parçası oluşu yani Malatya bizim bir parçamız değil mi hocam... Bizim Müslüman bir kardeşimiz..Yani şey insan insanlık adına yani zaten gelen insanların abdestli namazlı insanlar da Allah razı olsun... Eğer Müslümansak yani paylaşacaksın yani malını paylaşacaksın bir deprem olmuş bir afet olmuş yani bunu sormak bile büyük bir hata”ES2

“Yani böyle bir zamanda evi alıp götürülecek halleri yok. Yani bu bir insanlık zaten .. Allah muhafaza buyursun yani bu istenen bir şey değil ki doğal afet”ES3

“Düşünmedik benim gibi diğer arkadaşlarım da muhtemelen düşünmedi ya... Bunlar güvenilir mi öyle mi böyle mi hiç düşünmedik biz gözü kara isterse evi yakıp gitsinler o anda yapılması gereken oydu ya onu yaptık”ES4

“İstanbul’da ortak tanıdığımız bir kişinin akrabalarıyla, bir bayanın erkek tarafından akrabalarıydı bunlar, yani neticede yani her şeyi göze aldık yani, tereddüt ermedik böyle orta yerde bir tanıdık olunca tabii ki bizi rahatlattı bir de şöyle bir şey yaptım ben jandarmaya haber verdim GBT’lerini aldılar, olur da bir kanunsuzluk olur filan diye”ES5

Araştırma grubunda bulunan depremzedelerin başlangıçta kısmen bir terdihinlik yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak depremzedeleri evlerinde misafir eden çalışma grubunun hiç tereddüt etmeden depremzedelere güvendikleri anlaşılmaktadır. Ancak üstlerindeki elbiselerinden başka bir şeyleri olamayan insanların, barınmanın dışındaki diğer insani ihtiyaçların nasıl karşılandığı da akla gelmektedir.

4.3. Depremzedelere Konaklama Dışında Yardım Yapılması ve Yardımların Ulaştırılması Durumu ile İlgili Bulgular

Çalışma grubunda yer alan depremzede kişilerin konaklama dışında diğer bazı ihtiyaçlarının olması doğaldır. Çalışma grubunun, depremzedelere değişik ihtiyaçlarına göre yardım yapıldığı ile ilgili görüş ve deneyimleri ve yine çalışma grubunun yapılan yardımların organize edilmesi ile ilgili görüş ve deneyimleri tasvir edilmiş /betimlenmiştir. Görüşmecilerin hepsi yardımların yapıldığını ve iyi organize edildiğini belirtmişlerdir.

Tablo 4: Katılımcıların Depremzedelere Yapılan Yardımların Organizasyonu ile İlgili Görüşleri

Katılımcılar	Katılımcılara göre yardım organizasyon durumu	Ev sahibi/Depremzedelerin yapılan yardımlara ilişkin deneyimleri
DZ1, DZ2, DZ3, DZ4, DZ5,	Çok tatmin edici buluyorlar	Bütün ihtiyaçlarının karşılandığını düşünüyorlar
ES1, ES2, ES3,ES4, ES5,	Görevlerini yatıklarını düşünüyorlar	Ellerinden geleni yapmaya çalıştıklarını düşünüyorlar

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeler, Esenköy'e gelip yerleştiklerinde kimseyi tanımadıklarını ne yapacaklarını bilmediklerini, ihtiyaçlarını nasıl karşılayacakları konusunda hiçbir bilgiye sahip olmadıklarını ancak karşılaştıkları insanların kendilerine çok sıcak davrandıklarını, Esenköy Belediyesinin bir organizasyon içine girdiğini, belediye düğün salonunu sosyal market haline getirdiğini öğrendiklerini zaten ondan sonra hiçbir sıkıntı çekmeyerek ihtiyaçlarının karşılandığını belirtmişlerdir. Depremzede görüşme grubu bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

*"Çok güzel insanlarla tanıştık. Bir Kezban Teyze var çok tatlı bir kadın buraya geldiğimiz ilk günden beri bizimle ilgilenmişti hani gerçekten sağ kolumuz olmuştu. En ufak bir şeye ihtiyacımız olunca hep kendisi yapardı getirip götürme falan sonra işte burada başka kişilerle de tanıştık belediyeden İlhan abi zaten çok çok yardımları dokundu Yalova'da bir işimiz olduğu zaman kendisi yol gösterici oluyordu. Kendisi alıp getiriyordu İlhan abi bizden başka gelen depremzede aileler de vardı burada bir tane düğün salonu var orayı tamamen yardımlara kapattı ve giysiden yemeklere kadar işte yani bir ev için ne gerekiyorsa her şey vardı doğru. Yemek içmek temizlik maddesi şampuan olarak hepsini orada vardı... hayırsever insanlardan da yardım geliyordu. Alışveriş yapıp oraya götürüyorlardı o şekildeydi"***DZ1**

*"Yani genellikle erzak ...maddi manevi de yapıldı. Sağ olsun belediyemizde işte bize arada bir para falan da getiriyorlardı. Yerel halk tarafından doğrudan yardımlar geliyordu hani böyle işte... Depremzedelerin hepsine veriyorlardı belediye aracı olmuş oluyordu yani, Allah razı olsun"***DZ2**

*"Yapıldı...Yani nakdi yardım yapıldı, zaten gıda devamlı yapılıyordu... Valla İlhan bey ayarlıyordu oradan buradan gelenleri ... Sonra diyanetten geliyordu."***DZ3**

*"Evet geldi belediye çalışıyordu güzel.... Böyle belediye bir dükkân gibi bir şey açmıştı biz oraya gidiyorduk alışverişimizi para vermeden yapıyorduk. Kıyafet olsun şey olsun evet belediye güzel çalıştı bu konuda imamlarla beraber sağ olsun. Beni Kanarya camisi Şenol Hoca sağ olsun eşiyile beraber güzel ilgilendi... Bir şey olunca ilgileniyorlardı arıyorduk çok sıcak kanlı insanlardı. Bir de onlar 99 depremini yaşadığı için halden anlıyorlardı sağ olsunlar ellerinden gelen yardımı yaptılar yani. Daha ziyade maddi yardımdan daha çok manevi yardımları destekleri güzeldi. Çünkü halden durumdan anlıyorlardı"***DZ4**

*"Belediye bir sosyal market açmıştı orada evet belediyenin sosyal marketinden faydalandık biz yani kimseyi tanımadığımız için kimse de bizi tanııyordu... Alışverişimizi haftada bir gün kurulan pazardan yapıyorduk. Sonra sosyal marketten diğer ihtiyaçlarımızı karşılıyorduk belediye bize para da veriyordu iste...Diğer ihtiyaçlarımızı sebze meyve pazardan alabilirsiniz diye... Sosyal market kurulduğu için sadece sosyal marketten alışverişinizi yapıyorduk ...İlhan dedi ki depremzedeler için belediye olarak biz burada bir sosyal market kurduk bütün ihtiyaçlarınızı karşılayabilirsiniz diye söylediler... Yani bunları kimin nasıl karşılandığını bilmiyoruz"***DZ5**

Katılımcıların bir grubunu oluşturan, depremzedeleri evlerinde misafir edenler, depremzede insanların durumunu bildiklerini, bireysel yardım ettiklerini ancak esas organizasyonu belediyenin yaptığını, yapacakları yardımların belediye üzerinden yapmanın daha sağlıklı olacağını düşündüklerini ve ayrıca yardım etmek isteyen insanları Belediyeye yönlendiklerini belirtmişlerdir. Burada Belediye, depremzedelere Esenköy sakinleri tarafından verilen yardımları organize etmenin dışında kendi kurumsal kimliği ile 07.02.2023 tarihi itibarıyla depremzedelerin ihtiyacı olabilecek her türlü malzemeyi kapsayacak şekilde bir kampanya başlatarak²⁴ deprem bölgelerine göndermiştir. Görüşme grubunun bir bölümünü oluşturan Esenköy sakinleri bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

*“Ya mesela diyelim ki işte çocukların oyuncağa ihtiyacı var veyahut da ne bileyim işte evin temizlik maddesine ihtiyacı var bunları da temin ettik... Bizim üstümüzde değil ama tırnak açıyorum evini veremeyen ama yardımda bulunmak isteyen bağışçılar da bize ulaşıp sizin sitenizde kalan birisine yardım etmek istiyoruz diyenler de katkıda bulundu onların erzaklarını da ulaştırdık onlara, çünkü hani devlet ne kadar destek verirse versin birinin desteğiyle hayat idame ettirmek o şartlarda yaşayan insanlar için kolay bir şey değil biz hiç bir eksiklik hissettirmemeye çalıştık sağladık”**ES1***

*“Esenköy belediyesinin açmış olduğu Sosyal Market üzerinden herkes gibi biz de yardım ettik...Sağ olsun belediye çok güzel bir organizasyon yaptı depremzedelerin her türlü ihtiyacı karşılandı” **ES2***

*“Ben İstanbul’da oturuyorum ...Esenköy’de benim evim dayalı döşeli olduğu için evet çok ekstra bir şey yapmadım yani yorgan falan aldık...ilk etapta biz yaptık ondan sonra zaten belediye her şeyi organize etti... Bu arada ben şunu söylemek isterim evet Esenköy Belediyesi ciddi anlamda yardım etti ve çok da yardımcı oldu, çok da ilgilendi evet yani gezmelere götürdüler. Başkan hakikaten güzel şeyler yaptı diyebilirim. Evet bizim de haberimiz oldu Allah razı olsun kendisinden”**ES3***

*“Şöyle anlatayım: çok sayıda depremzede geldiğinden haberim oldu. Ben bizzat 8 aile ile ilgilendim evimde konuk ettim, hemen orada başka bir yere taşıma gereği oldu kalabalık aileydi bize gelen depremzedeler Hatay geldiler benim bizzat benim ilgili olduklarım. Çok zor durumuna gelmişlerdi 3 gün boyunca orada yağmurun altında kalmışlar. İşte yüzleri is pas içerisindeydi ayaklarında ayakkabı yoktu o kadar kötü durumda idiler biz orada ihlas tesislerinde hayırseverlerle paylaştık. Ben dönecektim onlara yardım etmek için 2 ay daha uzattım... Bebekler var hastalanıyor doktorlara götürdük sürekli içlerinde oldum bunların ötesinde bir de psikolojik olarak onlarla beraber olduk. Nakit parayla yani hepsini ben yapmadım tabii ki kendi ailemi sefer ettim, böyle beni duyan arkadaşlarım destekledi bu konuda benim kızım çok daha ilerisini yaptı İstanbul’da... Seferber olduk kim ne verebiliyorsa. O kadar sevinç duydum ki çünkü böyle milletçe birlikte iyilik yapabiliyoruz ve çok mutlu olduk”**ES4***

²⁴ Esenköy Belediyesi, (Çevrim içi) <https://www.esenkoy.bel.tr/Haberler?Page=28>, 05.06.2023.

“Yani kılık kıyafet toparlandı battaniye elbise... tamamen üstleri ile gelmişlerdi hatta bunlar ilk gelenler yani sırlıklam orada 1-2 gün yağmur altında kalıp her şeyini bırakıp gelmişlerdi bunlar... Ayrıptır söylemesi günlük kılık kıyafetleriyle... Çocuklar vardı çocukların oynucağına kadar temin edildi. Kılık kıyafet iç çamaşırı... İlk defa burada banyo yaptılar depremden sonra... Yeme içme kılık kıyafet bir evin ihtiyacı ne varsa... Zaten geldiklerinde malumunuz havalar soğuktu... Kalariferleri açtık sıcak su vardır her şeyi tarif ettik ondan sonracağıma evimizi teslim ettik döndük geldik”ES5

Depremzedelerin barınma dışındaki ihtiyaçlarının karşılanması hususunda Esenköy sakinlerinin önceden bir hazırlıklarının olmamasına rağmen Esenköy Belediyesi'nin öncülüğünde bir dayanışma içine girdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca araştırma grubunda yer alan depremzedelerin kendi ifadelerinden de anlaşıldığına göre, depremzedelerin Esenköy'de kaldıkları süre içinde kendi evlerinde bulamadıkları imkânlarla dahi kavuştukları anlaşılmaktadır.

4.4. Depremzedelerin ve Esenköy Sakinlerinin Birbirlerinden Memnun Olma Durumu ile İlgili Bulgular

Çalışma grubunun en yoğun ilişkileri ilk iki ayda olmuştur. İki ay sonra da gruplar halinde memleketlerine dönmeye başlamışlardır. Çalışma grubunun depremzedelerin maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili görüş ve deneyimleri tasvir edilmiş /betimlenmiş ve görüşmecilerin hepsi karşılıklı olarak birbirlerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5. Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedelerin Esenköy Sakinlerinden ve yine katılımcıların diğer grubunu oluşturan evlerinde depremzedeleri misafir eden Esenköy Sakinlerinin depremzedelerden memnuniyetleri ile ilgili görüşleri

Katılımcılar	Katılımcılara göre karşılıklı memnuniyet durumu	Ev sahibi/Depremzedelerin memnuniyet deneyimleri
DZ1, DZ2, DZ3, DZ4, DZ5,	Esenköy sakinlerinden çok memnunlar	Esenköy sakinlerine minnettarlar, teşekkür ediyorlar
ES1, ES2, ES3, ES4, ES5,	Depremzedelerden çok memnunlar	Depremzedelere yaptıkları ev sahipliğinden dolayı mutlular

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeler, Esenköy'e gelip yerleştikten sonra özellikle ilk iki ay kendilerini mahcup edecek kadar ilgilenildiğini, akıllarından geçirmediikleri iyilikleri yaptıkları gerekçesiyle Esenköy sakinlerine minnet borçlu olduklarını belirtmişlerdir. Depremzede görüşme grubu bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Biz hani burada hiçbir yer bilmiyorduk yol yordam da bilmiyorduk Kez-

ban teyze işte mesela eğer Yalova'da bir işimiz olduğu zaman kendisi yol gösterici oluyordu. Kendisi alıp getiriyordu. Bunları unutulabilir miyiz?!”DZ1

“Son olarak da şunu söylemek istiyorum: Esenköy halkını gerçekten ama gerçekten içimden o kadar gelerek söylüyorum ki çok sevdim, çok iyi insanlardı, Allah razı olsun. Hepsine buradan çok teşekkür ediyorum. Yani onu da not alırsanız çok sevinirim.”DZ2

“Vallahi yani Esenköy halkından çok memnun kaldık, yani biz böyle bir ilgi şeyi beklemiyorduk, yani şaşırдық birazda, onun için çevremizde evini satıp buradan ev alanlar oldu”DZ3

“Ben Allah'tan güvenilir bir yer istedim dua etmiştim birkaç gün önce. Allah'ım güvenilir çocuklarımla dinlenebileceğim güvenilir bir yer dedim, Allah beni oraya gönderdi, birkaç gün sürmedi yani onun haberi gelip de benim Yalova'ya Esenköy'e geçmem ,4 ay kaldım Esenköy'de gayet iyiydi yani unutmaya başlamıştım bazı şeyleri”DZ4

“Esenköylüler'den Allah razı olsun inan ki biz yani ilgi alakayı hâlâ unutamıyoruz ve ömrümüz boyunca dua edeceğim. Yörenin halkına bütün yardım eden etmeyenlerin hepsinin yardımcısı olsun Allah ...Allah razı olsun çok teşekkür ediyorum...Ben şu ana kadar hiçbir yerde bu kadar ilgi alaka görmedim.... Yani Allah hepinizden razı olsun”DZ5

Katılımcıların bir grubunu oluşturan depremzedeleri evlerinde misafir edenler, depremzede insanların durumunu bildiklerini onlara yardım etmenin bir insanlık ve Müslümanlık gereği olduğunu, depremzedelere yaptıkları ev sahipliğinden dolayı mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Esenköy sakinleri bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi ifade etmişlerdir:

“Biz depremzedelere yardım edebildiğimiz için çok mutlu olduk. Kendimizi mutlu hissediyoruz. Depremzedelerin söz ve tavırlarından da bizden çok memnun olduklarını düşünüyoruz.”ES1

“Yani bu Allah'tan gelen bir afet hepsinin evi köyü işi olan insanlardı bunlar... Bugün İstanbul ya da Esenköy kimin garantisi var! Hocam biz memnunduk Allah kimse böyle bir afet göstermesin. Biz elimizden geleni yapmaya çalıştık hepsi bu”ES2

“Biraz önce de söyledim onlar bizden memnunlar biz de onlardan çok memnun kaldık hiçbir şikâyetimiz yoktur.”ES3

“Yani depremzedeler buradayken de gittikten sonra da tüh şunu da şunlara şöyle yapsaydım dediğim bir şey yok. Biz depremzedelerle çok iyi dostlular kurmuştuk ve hâlâ kendileriyle bizzat telefonda yani 2-3 günde bir görüşüyoruz.”ES4

“En ufak bir memnuniyetsizlik görmedim duymadım”ES5

Çalışma grubunda yer alan depremzedelerin ve depremzedeleri evlerinde misafir eden Esenköy sakinlerinin birbirleri ile kaynaştıkları ve depremzedelerin memleketlerine dönmüş olmalarına rağmen hala telefonla görüştükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu süre içinde karşılıklı olarak birbirinden memnun oldukları da anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, depremzedelerin ve depremzedelere evlerini tahsis edenlerin dolaylı iletişim ağları ile oluşturdukları yarı enformel yapıların dayanışma ve yardımlaşması ile sınırlı olduğu için deprem öncesi ve deprem sonrası formel ve enformel yapıların faaliyetleri tartışma konusu dışındadır.

Bu çalışmada büyük bir afet sonrasında birbirlerini hiç tanımayan insanların birbirlerine nasıl güvendikleri, nasıl yardımlaştikları ve kısa sürede nasıl kaynaştıkları ile ilgili olarak şu sonuçlara varılmıştır:

-Esenköy sakinleri ve Esenköy'e gelen depremzedeler daha önceden birbirlerini hiç tanımamaktadırlar.

-Esenköy'e gelen depremzedelerin Esenköy'e gelmeleri konusunda önceden bir organizasyon yapılmamıştır.

-Esenköy sakinlerinin ve Esenköy Belediyesi'nin daha önceden depremzedeleri misafir etmek için bir ön hazırlıkları yoktur.

-Esenköy sakinleri, Esenköy'e gelen depremzedelere Belediye üzerinden yardım yapmayı tercih etmişlerdir.

-Depremzedeler, Esenköy sakinleri ile Esenköy'e gelen depremzedelerin buluşmasına sebep olan kişilere de güvenmektedirler.

-Esenköy sakinleri, depremzedelere yardım için aracılık yapan gönüllülere de güvenmektedirler.

-Esenköy sakinleri elbirliği ile depremzedelere yardım etmişlerdir.

-Esenköy sakinleri ile Esenköy'e gelen depremzedeler arasında en küçük bir güvensizlik tespit edilmemiştir.

-Depremzedeler ve depremzedelere yardım edenler karşılıklı olarak birbirlerinden memnundurlar.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile yapılmış olup, elde edilen sonuçlar da araştırma için belirlenen örneklem ile sınırlıdır. Bu tür çalışmaların, Türk toplumunun dolaylı ağlar üzerinden oluşturdukları yardımlaşma ve dayanışma biçimlerini göstermesi adına tüm toplumu kapsayacak şekilde yapılmasında fayda vardır.

Kaynakça

ABAY, Ali Rıza: "Gönüllülük", Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, (Çevrim içi) <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gonulluluk>, 13 Ağustos 2023.

AKSAN, Gamze: "Yoksullukla Baş Etmede Dayanışma Ağlarının Rolü: Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2014

KURTKAN BİLGİSEVEN, Amiran: Sosyal İlimleri Metodolojisi, 3. Bs. Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.

ALTUNİŞİK, Remzi; ÇOŞKUN, Recai; YILDIRIM, Engin; BAYRAKTAROĞLU, Serkan: Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 1. bs., Sakarya Yayıncılık, Sakarya, 2007.

BARTH, Stephan: Soziale Netzwerke und soziale Unterstützung, 1998 (Çevrim içi) <https://www.hb.fh-muenster.de/opus4/frontdoor/deliver/index/docId/486/file/SozialeUnterstuetzung.pdf> Erişim Tarihi 05.10.2023

- BOHLE, Hans-Georg: “Soziales oder unsoziales Kapital? Das Sozialkapital-Konzept in der Geographischen Verwundbarkeitsforschung”, bd: 93, H: 2, Geographische Zeitschrift, 2005 pp. 65-81
- COLEMAN, James S.: “Social capital in the creation of human capital”. American journal of sociology, Volume: 94, 1988, s.95-120
- DURKHEIM, Emile: The Division of Labor in Society. (Çev. W.D. Halls), Free Press New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, 1964.
- EKŞİ UĞUZ, Hülya; SAYGILI, Rukiye: “Sosyal Ağ-Bağlar, Sosyal Sermaye ve Demokrasi: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, 1.Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: “Sosyal Sermaye” 23-24 Ekim 2015-Konya/Türkiye, ss. 380-387.
- EREN, Zeynep: “Biçimsel ve Biçimsel Olmayan Örgüt Yapılarının Sosyal Ağ Analizi: Öneri ve Güven Ağları Örneği”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:34, Sayı: 4, Ekim 2019, s. 1121-1142.
- GÖKÇE, Birsen: Toplumsal Bilimlerde Araştırma, 2. bs., Savaş Yayınları, Ankara, 1992.
- GRANOVETTER, Mark S.: “The strength of weak ties”. American journal of sociology, Volume: 78, Number: 6, May 1973, s 1360-1380.
- LIN, Nan: Social Capital A Theory Social Structure and Action, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- PARSONS, Talcott: Durkheim’s Contribution to the Theory of Integration of Social Systems, Ed. Kurt H. Wolff (s.118-153) in Emile Durkheim, 1858-1917: a collection of essays, with translations and a bibliography, The Ohio State University Press, Ohio,1960.
- TÖNNIES, Ferdinand: 1880-1935: Gemeinschaft und Gesellschaft, Gesamtausgabe Band 2, Walter de Gruyter, Berlin-Boston, 2019.
- TÜİK: Esenköy, Çınarcık, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Verisi, (Çevrim İçi) <https://tuik.gov.tr>, 15.10.2023.
- YILDIRIM, Ali; ŞİMŞEK, Hasan: Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 10. bs, Seçkin Yayınları, Ankara, 2016.
- “Yalova’ya 4 bin 303 depremzede geldi”, Manşet Gazetesi, Yalova Manşet <https://www.manset.com.tr/guncel/yalovaya-4-bin-303-depremzede-geldi-h30006.html> , Erişim Tarihi: 05.06.2023.
- Esenköy Belediyesi, (Çevrim içi) <https://www.esenkoy.bel.tr/Haberler?Page=28>, 05.06.2023.

Extended Abstract

A Research On Earthquake Survivors And Those Who House Eartquake Survivors In Their Homes: The Esenköy Case

Earthquakes are disasters that cannot be predicted when and how they will occur and how much damage they may cause. People need solidarity most in times of disaster and help each other the most. Societies enter cooperation and solidarity with formal, informal and semi-formal structures in order to survive during and after earthquakes. The elements of formal structures are the state, non-governmental organizations, and voluntary organizations. Elements of informal structures are family, relatives, friends, fellow citizens, and acquaintances. Elements of semi-informal structures are people who do not know each other but have the same cultural codes.

As it is known, an earthquake called the earthquake of the century occurred in eleven (Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya ve Elazığ) provinces of Türkiye on February 6, 2023 (magnitude 7.7 in Pazarcık district of Kahramanmaraş at 04.17 a.m.). After this devastating earthquake, another earthquake unexpectedly occurred on the same day (magnitude 7.6 at 01.24 p.m.) and the damage left by the earthquake to the region increased.

The issue of how to meet the shelter and other needs of earthquake victims after the earthquake has become an important problem area. In this context, about a hundred (100) earthquake-affected families came to Esenköy, a small and modest tourism town with a population of 3000, which is 34 km away from Yalova province and is not on the main road route and is mostly preferred by people with middle and lower middle income. The residents of Esenköy, who had no prior knowledge or preparation that the earthquake victims would reach Esenköy, hosted earthquake victim families they had never met before and met all their needs, including shelter, during the two-month period they were guests.

Based on the Esenköy example, the aim of this study is to investigate how semi-informal structures formed through indirect networks communicate, how they trust each other, how they realize cooperation and solidarity, and what the underlying reasons are for such cooperation, even though they do not know each other at all. In the study, qualitative research method was used, and information was collected with semi-structured interview technique and descriptive analysis technique was preferred to analyze the data. The case study design was used as the research design. Since the case study focuses on lived experiences, this study focuses on the experiences of earthquake victims in the process of meeting their shelter and other needs and the experiences of homeowners who host earthquake victims in their homes. Findings obtained according to the answers given to the research questions;

-The interviewees in the study group stated that they did not know each other at all, except for one.

-Although the people in the study group had never known each other before, all interviewees stated that they trusted each other.

-All interviewees in the study group stated that other needs of earthquake victims besides accommodation were met, and that the distribution of aid was done by the municipality and was well organized.

-All interviewees in the study group stated that they were mutually satisfied with each other.

In conclusion, after the earthquake of February 6, 2023, those who came to Esenköy from among the earthquake victims scattered all over Turkey were warmly welcomed by the residents of Esenköy. Emphasizing that people who do not know each other have common values apart from the human dimension of trusting each other, helping each other and solidarity, and socializing together is an important answer to the research question. In addition, the fact that Yalova experienced a devastating earthquake on August 17, 1999 can be considered as another factor affecting the solidarity between them.

This study was conducted with the qualitative research method, and the results obtained are limited to the sample determined for the research. It would be beneficial to carry out such studies so that the cooperation and solidarity of the Turkish society through indirect networks covers the whole society.